

अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

रिपोर्ट गर्न सकिने

भारतको सर्वोच्च न्यायलयमा

नागरिक मौलिक अधिकारक्षेत्र

सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) संख्या ५९

(एसोसिएसन ओफ ओल्ड सेट्लेर्स ओफ सिक्किम) सिक्किमका पुराना बसोबासगर्नेहरूको संगठन र अन्यहरू ...अपिल्कर्ता (हरू)

विरुद्ध

(यूनियन ओफ इन्डिया) भारतको संघ र अर्को ... उत्तरदाता (हरू)

संग

सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) संख्या १२८३

राप्देन लेप्चा र अन्यहरू ... अपिल्कर्ता (हरू)

विरुद्ध

(यूनियन ओफ इन्डिया) भारतको संघ र अर्को .... उत्तरदाता (हरू)

निर्णय

एम.आर. शाह, जे.

- भारतको संविधानको अनुच्छेद ३२ अन्तर्गत यस रिट याचिकाको माध्यमबाट, सम्बन्धित रिट याचिकाकर्ताहरू - सिक्किमका पुराना बसोबास गर्नेहरूको संगठन र अन्यहरूले आयकर ऐन, १९६१ (यसपछि "ऐन, १९६१" को रूपमा उल्लेख गरिएको) को धारा १० (२६एएए) लाई विरोध गर्ने उपयुक्त रिट, निर्देशन वा आदेशको लागि प्रार्थना गरेकाछन्, विशेष गरी, धारा १० (२६एएए) मा "सिक्किमिस" को परिभाषाले गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीयहरूलाई बहिष्कार गरेको हुनाले। याचिकाकर्ताहरूले ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई प्रहार गर्ने उपयुक्त रिट, आदेश वा निर्देशनको लागि

पनि प्रार्थना गरेकाछन्, जहाँसम्म यसले छुट प्राप्त वर्गबाट बाहिर राख्छ जो चाहीं, "सिक्किमी महिलाहरूलाई" जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन।

२. धारा १० (२६एएए), जसको माथि चुनौती दिएकोछ, त्यो यस प्रकार छ:-

"[(२६एएए) एक व्यक्तिको मामिलामा, एक सिक्किमीस भएकोले, उसलाई प्राप्त हुने वा उठ्ने कुनै पनि आय-

(क) सिक्किम राज्यको कुनै पनि स्रोतबाट; वा

(ख) धितोपत्रमा लाभांश वा ब्याजको रूपमा:

तर गत अप्रिल १, २००८ को दिन वा त्यो मिति पछि सिक्किमेवासी नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलालाई यस खण्डमा समावेश गरिएको कुनै पनि कुरा लागू हुने छैन।

स्पष्टीकरण - यस खण्डको उद्देश्यका लागि, "सिक्किमीस" को अर्थ यस प्रकार हुनेछ-

(i) एक व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत (यसपछि "सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता रेजिस्टर" मानिएको छ) राखिएको रजिस्टरमा दर्ता गरिएको छ, गत अप्रिल २६, १९७५ को तुरुन्तै अघि; वा

(ii) एक व्यक्ति जसको नाम भारत सरकारको आदेश नम्बर २६०३०/३६/९०-इ.सी.इ, मिति ७ अगस्त, १९९० र सम संख्या आदेश, मिति ८ अप्रिल, १९९१ को आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गरिएको छ; वा

(iii) कुनै पनि अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता रेजिस्टरमा देखा पर्दैन, तर त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो रेजिस्टरमा दर्ता छ भन्ने कुरा स्थापित छ;"

३. यो सम्बन्धित रिट याचिकाकर्ताहरूको मामिला यो हो कि, सिक्किमेको परिभाषाबाट भारतीयहरूलाई बहिष्कार गरेर, ऐन १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत दिइएको छुट उपलब्ध छैन र यसले गर्दा बसोबास गर्ने भारतीयहरूलाई भेदभाव भएको छ। तसर्थ, गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई बहिष्कार गरेको रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट मामिला छ र फलस्वरूप ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत दिइएको छुट भारतीय वर्गलाई नदिनु, गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु

अधि सिक्किममा बसोबास गर्नेहरू माथि स्वेच्छाचारी, भेदभावपूर्ण र विवादित छ र विधान 3 द्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको वस्तुसँग तर्कसंगत सम्बन्ध छैन। सन् २०१३ को रिट याचिका नं ५९ मा रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट यो पनि मामिला छ कि धारा १०(२६एएए) को प्रावधान, जहाँसम्म यसले छूट प्राप्त श्रेणीबाट बहिष्कृत गर्दछ, "सिक्किमीस महिला" जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरेकोछ, र यो भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ को उल्लङ्घन भएको छ किनकि बहिष्करण लिंगमा आधारित छ।

४. पक्षहरूको पेशीको अवलोकन गर्नु र/वा विचार गर्नु अधि, सिक्किम राज्यको इतिहास र मिति र घटनाहरूको कालक्रम, जसले गर्दा ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) लागू भयो, तस्यसलाई विचार गर्न आवश्यक छ, जुन निम्न अनुसार छ:-

४.१ सिक्किम राज्य सन् १६४२ मा अस्तित्वमा आयो। सन् १९७५ मा सिक्किम भारत संग विलय हुनुअघि ३३३ वर्षको लागि एक स्वतन्त्र राज्यको रूपमा शाशित थियो। मूल रूपमा सिक्किम राज्यले हालको भुटान, बिहार, पश्चिम बंगाल, नेपाल र बंगलादेशको केही भागहरू सम्मिलित ठूलो क्षेत्र ओगटेको थियो। १८ र १९ औं शताब्दीमा, विभिन्न द्वन्द्वहरूमा धेरै क्षेत्र ब्रिटिश साम्राज्यमा विलिन भयो। शाही ब्रिटिश सरकारले सन् १८८८ मा तत्कालीन सिक्किम राज्यको नियन्त्रण लिएको थियो। तर, चीनसँग पनि धेरै द्वन्द्वहरू भएको थियो।

४.२ सन् १८९० मा, ग्रेट ब्रिटेन र चीन बीच सिक्किम र तिब्बतको सिमाना मिलाउनको लागि एक महासन्धि हस्ताक्षर भएको थियो। सन् १८९० मा चीनले सिक्किम माथिको ब्रिटिशको नियन्त्रणलाई मान्यता दिएको थियो। ब्रिटिशले सिक्किमलाई नियन्त्रणमा लिएपछि, ब्रिटिश भारतीय प्रजाहरूलाई सिक्किममा सरकारी जागिर गर्न अनुमति दिइयो।

४.३ पहिलेका सबै सन्धिहरू हटाएर, सन् १८६१ मा ब्रिटिश सरकार र सिक्किमका राजाबीच नयाँ सन्धि भएको थियो। यस सन्धि अन्तर्गत, सिक्किमको क्षेत्र सिक्किमका राजालाई केही शर्तहरूमा फिर्ता गरिएको थियो। यी शर्तहरूमा लेख ८ समावेश थियो जस अन्तर्गत सिक्किम सरकारले ब्रिटिश क्षेत्रहरू र सिक्किम बीचको व्यापारमा यात्रुहरू र एकाधिकारमाथिका सबै प्रतिबन्धहरू हटाउनुपर्ने थियो। उक्त सन्धि अन्तर्गत ब्रिटिश प्रजाहरूलाई सिक्किममा व्यापार, बसोबास र यात्रा गर्न अनुमति दिइएको थियो। धेरै भारतीयहरू वर्षौंदेखि सिक्किममा बसोबास गर्दै आए। उनीहरूले ग्रामीण इलाकामा

जग्गा लिन नसक्ने बाहेक, सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीय र अन्य विदेशीहरूलाई सिक्किमका मूल बासिन्दाहरू जस्तै समान व्यवहार गरियो।

४.४. सिक्किम आयकर म्यानुअल, १९४८, सिक्किमका शासक (चोग्याल) द्वारा सन् १९४८ मा जारी गरिएको थियो। उक्त नियमावली अन्तर्गत व्यवसायमा संलग्न सबै व्यक्तिहरूलाई कर लगाइएको थियो उनीहरूको मूल जताबाट भएपनि। भारत-सिक्किम शान्ति सन्धि गत ०५.१२.१९५० मा भएको थियो र यस सन्धि अन्तर्गत सिक्किमलाई उक्त सन्धिको लेख VII अनुसार भारतको संरक्षक बनाउने थियो। यस्तो देखिन्छ कि सिक्किममा विदेशीहरूको आगमनलाई रोक्नको लागि, सिक्किमका शासक (चोग्याल) ले गत ०३.०७.१९६१ मा सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ जारी गरेका थिए। निम्नलिखित नियमहरू अन्तर्गत:

(क) नियमहरूको खण्ड ३ अन्तर्गत पर्ने व्यक्तिहरूलाई "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा रेजिस्टरमा दर्ता गर्नु पर्ने थियो; र (ख) अन्य देशका नागरिकहरूलाई "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा दर्ता गर्नहुँदैन थियो, जबसम्म उनले अर्को देशको नागरिकता त्याग गर्दैन थिए।

'सिक्किम सब्जेक्ट' शब्दलाई सिक्किमको इलाकामा जन्मेको र त्यहाँ बसोबास गर्ने व्यक्ति र त्यसै गरी बसोबास गर्ने व्यक्तिको रूपमा परिभाषित गरिएको थियो, तर यस खण्ड अन्तर्गत "एक व्यक्ति "सिक्किम सब्जेक्ट" हुनु पाउने थिएन जबसम्म उसले "सिक्किम सब्जेक्ट" को दर्तामा आफ्नो नाम समावेश गर्दा खेरि आफू अरु कुनै देशको नागरिक नभएको घोषणा गर्दैन।

यसले गर्दा, एक भारतीय नागरिक जसका पुर्खाहरू सिक्किममा बसोबास गरेका थिए, आफूलाई "सिक्किम सब्जेक्ट" मा परिणत गर्नको लागि आफ्नो भारतको नागरिकता त्याग्नु पर्थ्यो।

४.५ कतिपय परिवार/व्यक्ति जस्तै याचिककर्ताका संगठनका सदस्यहरू, जसका पुर्खा र उनीहरू वर्षौंसम्म सिक्किमका बासिन्दा भए पनि, उनीहरूले आफ्नो भारतको नागरिकता समर्पण गरेनन् र त्यसैले "सिक्किम सब्जेक्ट" १९६१ नियमावली" अन्तर्गत राखिएको दर्तामा उनीहरूको नाम दर्ता गरिएको थिएन।

४.६ संविधानको ३६ संशोधन ऐन १९७५ को माध्यमबाट सिक्किमलाई भारतको एक पूर्ण राज्य बनाइयो र सिक्किमलाई भारतको संविधानको अनुसूचीको प्रविष्टि २२ मा समावेश गरियो। संविधानमा लेख ३७१-एफ पनि सम्मिलित गरिएको थियो जस अन्तर्गत, अन्य

कुराहरूसँगै, सिक्किम राज्यमा कुनै पनि कानून विस्तार गर्न वा सिक्किमको कुनै पनि विद्यमान कानून रद्द गर्न राष्ट्रपति वा संसदलाई खुला छुट थियो।

४.७ गत २१.०६.१९७५ मा, गृह विभागले एक सूचना जारी गर्यो कि "गत २६.०४.१९७५ अधिका सबै सिक्किम सब्जेक्टहरू (सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत) भारतीय नागरिक मानिनेछन्"। तसर्थ, यसले सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीय मूलका व्यक्तिहरू (भारतीय नागरिकता नत्यागएका) र सिक्किमको नागरिकता लिएकाहरू बीचको भिन्नता मेटियो।

४.८ धेरै संख्यामा योग्य व्यक्तिहरू सिक्किम सब्जेक्ट दर्ताबाट छाडिएको हुनाले र फलस्वरूप उनीहरूलाई भारतीय नागरिकता प्रदान गरिएन, र सिक्किम सरकारले एउटा जापन जारी गर्नुको रोजगारीको उद्देश्यको लागि, "स्थानीय" भनी दाबी गर्नेहरूले सम्बन्धित सरकारी दर्तामा गत १५.०५.१९७५ मा वा अघि आफ्ना बाबुआमाको नाम दर्तामा लेखिएको छ कि छैन भनेर देखाउन सक्षम हुनुपर्दथियो। सन् १९८० मा, अधिसूचना जारी गरिएको थियो कि जिल्ला कलेक्टर बाहेक अन्य स्रोतहरू द्वारा जारी गरिएको अधिवास/आवास प्रमाणपत्र मान्य मानिनेछैन।

४.९ सन् १९८८ मा सिक्किमका केही विधायकहरूले लोकसभामा एउटा याचिका दायर गरेका थिए जसमा भनिएको थियो कि सिक्किमलाई भारतमा विलय गर्ने समयमा सन् १९६१ मा सिक्किम सब्जेक्ट रजिस्टरमा नाम दर्ता भएका व्यक्तिहरूलाई मात्र भारतीय नागरिक बनाइयो, तर सन् १९४६ र १९७५ को अवधिको बीचमा सिक्किममा उपस्थित अन्य धेरै राज्यविहीन व्यक्तिहरू थिए जो अन्यथा उनीहरूको निवास, अधिवास र निष्ठाको कारण, "सिक्किमीस" थिए, र तिनीहरूलाई पनि भारतीय बनाउनुपर्छ भन्ने तर्क थियो। भारत सरकारले यो मागलाई स्वीकार गर्यो र ती तथाकथित राज्यविहीन मानिसहरू जसलाई वास्तविक रूपमा छोडिएको थियो, भारतीय नागरिकता प्रदान गर्ने अभ्यास थालियो।

४.१० वर्ष १९८९ मा, सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश १९८९ अधिसूचित गरियो जसले त्यस्ता छुटेका व्यक्तिहरूलाई भारतको नागरिक मान्ने दर्जा दियो। यस्तो देखिन्छ कि, उक्त संशोधनका प्रमुख लाभार्थीहरू यस्ता थिए जो सन् १९४६ पछि सिक्किममा बसाइ सरेका थिए र सिक्किम सब्जेक्ट दर्ताको लागि पनि योग्य थिएनन्।

४.११ त्यसपछि भारत सरकारले एउटा समिति गठन गर्यो जसको समितिमा उनको अधिकारीहरू र सिक्किम सरकारका अधिकारीहरू र व्यक्तिहरू थिए जसले "सिक्किम सब्जेक्ट रेजिस्टर" मा प्रवेश गर्नबाट छोडिएको व्यक्तिहरूको नामको लागी निर्णय गर्नुपर्ने थियो। यद्यपि, यी दिशानिर्देशहरू, भारतीय मूलका व्यक्तिहरूलाई लागू भएन किनभने तिनीहरूको पहिले देखिनै भारतीय नागरिकता थियो, तर केवल ती "गैर-सिक्किम सब्जेक्ट" व्यक्तिहरूलाई भारतीय नागरिक बनाइने थियो।

४.१२ त्यसपछि, भारत सरकारको आदेश मिति ०७.०८.१९९० र ०८.०४.१९९१ मार्फत यस्ता व्यक्तिहरू जो "सिक्किम सब्जेक्ट दर्ता" मा समावेश गर्न योग्य थिए, उनीहरूलाई यस आधार मुताबिक कुल ७३,४३१ जनालाई भारतीय नागरिकता प्रदान गरिएको थियो।

४.१३ त्यसपछि सन् १९८९ र गत २६.०७.१९८९ देखि, भारतीय आयकर ऐन, १९६१ लाई वित्त ऐन, १९८९ मुताबिक सिक्किममा विस्तार गरियो। उक्त संशोधन अन्तर्गत, सिक्किम राज्यमा लागू भएको आयकर ऐन, १९६१ सँग सम्बन्धित कुनै पनि संचालित कानूनलाई खारेज गरियो।

४.१४ तब, सिक्किम राज्यले आयकर ऐन, १९६१, सिक्किम राज्यमा विस्तार गरेकोमा यस न्यायलय समक्ष चुनौती दिएर मामिला दायर गर्यो, तथापि, त्यसलाई पछि फिर्ता लिइयो।

४.१५ सन् १९८५ मा, भारत सरकारले एक संशोधन मार्फत आयकर ऐन, १९६१ वित्त ऐन, १९९४ मा सिक्किममा अनुसूचित जनजातिहरूलाई अन्य राज्यहरूको सन्दर्भमा लिएर आयकरबाट छुटको प्रस्ताव गरेको थियो। त्यसको विरोध सिक्किमको एक्लो एम.पी.ले गरेका थिए।

४.१६ त्यसपछि, भारत सरकार र सिक्किम सरकारले सिक्किममा आयकर ऐन, १९६१ को कार्यान्वयनको लागि मतभेदहरू समाधान गर्न केन्द्रीय सरकार र सिक्किम सरकारका सदस्यहरू मिलेर एक संयुक्त समिति गठन गरियो। यस्तो देखिन्छ कि सिक्किम राज्यमा आयकर ऐन, १९६१ को कार्यान्वयन सम्बन्धित मामिलाहरूमा छलफल गर्दा, सिक्किम राज्य सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने समितिले सिक्किम सब्जेक्ट प्रमाणपत्र भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूका सन्तानहरूलाई छुट दिन जोड दिएको थियो र उनीहरूलाई पनि जो चाहिँ सिक्किम नागरिकता संशोधन आदेश, १९८९ मुताबिक भारतीय नागरिक बनाइएको थियो। यी दुई वर्गमा भूटिया, लेप्चा, शेर्पा र नेपालीहरू मिलेर कुल जनसंख्याको करिब ९४.६% व्यक्तिहरू रहेका थिए।

भारत सरकारको गत ०७.०८.१९९० र ०८.०४.१९९१ को आदेश मार्फत सिक्किम सब्जेक्ट प्रमाणपत्र धारकहरू र तिनीहरूका सन्तानलाई भारतको नागरिक बनाएका हुनाले छुट दिनको लागि चार वर्षसम्म छलफलहरू भएको थियो।

४.१७ सन् २००८ मा, भारत सरकारले सिक्किम राज्यको मांग पारित गरयो, र आयकर ऐन लाई वित्त ऐन २००८ द्वारा संशोधन गरियो, जसमा खण्ड २६एएए लाई आयकर कानूनको धारा १० मा पेश गरियो, र सिक्किममा भारतीय मूलका व्यक्तिहरूलाई सिक्किम सब्जेक्ट नागरिकहरू र सिक्किम नागरिकता संशोधन आदेश १९८९ द्वारा भारतको नागरिक बनेका व्यक्तिहरू भन्दा फरक राखियो। आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड २६एएए ले "सिक्किमीस" मानिसहरूलाई छुट दियो। यद्यपि, खण्ड २६एएए को व्याख्याले "सिक्किमिस" शब्दलाई निम्नानुसार परिभाषित गरेको छ: "यस खण्डको प्रयोजनका लागि, "सिक्किमीस" को अर्थ हुनेछ:-

- (i) एक व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको रजिष्टरमा रेकर्ड गरिएको छ जुन सिक्किम विषय नियम, १९६१ (यसपछि, सन् १९७५ को अप्रिल २६औं दिनदेखि तुरुन्तै अगाडि "सिक्किम सब्जेक्टको रजिष्टर" भनिन्छ; या
- (ii) एक व्यक्ति, जसको नाम भारत सरकारको आदेश नम्बर २६०३०/३६/९० - ई.सी.ई को मिति ७ अगस्ट, १९९० र सम संख्याको क्रम ८ अप्रिल, १९९१ को मितिको आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गरिएको छ; वा
- (iii) कुनै अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट रेजिस्टरमा दर्ता देखा पर्दैन, तर त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ भन्ने कुरामा शंका बिना प्रमाणित गरिन्छ; "

४.१८ यस्तो देखिन्छ कि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को दृष्टिमा प्रभावकारी रूपमा सिक्किमका ९४% बासिन्दाहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुट दिइएको छ। यद्यपि, सिक्किमका ५% बासिन्दाहरू जसमध्ये लगभग १% याचिकाकर्ताहरू जस्तै मानिसहरू हुन्, जो सिक्किममा वास्तविक रूपमा बसोबास गर्नेहरू हुन् जसलाई आयकर भुक्तानको छुटबाट बाहिर राखिएको छ एकमात्र आधारमा कि उनीहरूको सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत दर्तामा नाम रेकर्ड गरिएको छैन।

यस्तो देखिन्छ कि लगभग ५०० यस्ता परिवारहरूलाई "सिक्किमीस" को परिभाषाबाट प्रभाव पढेको छ।

४.१९ यस्तो देखिन्छ कि यस्तो भेदभावपूर्ण व्यवहारको विरुद्धमा याचिकाकर्ताहरूले सिक्किम सरकार साथै केन्द्रीय वित्त मन्त्रीलाई पटक पटक विभिन्न प्रत्रचार गरेका थिए। सन् २००९ मा, सिक्किम सरकारले याचिकाकर्ताको संगठनको गुनासोहरू हेर्नको लागि एक समिति नियुक्त गर्यो। समितिले केही सिफारिसहरू गरेका थिए, जसलाई तल उल्लेख गरिनेछ।

४.२० माथि उल्लेख गरिए अनुसार, धारा १०(२६एए) को प्रावधान अनुसार "एक सिक्किमीस महिला जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन" भने उनलाई धारा १० (२६एए) अन्तर्गत छूटको लाभ प्राप्त गर्नबाट वञ्चित गरिएको छ।

५. धारा १०(२६एए) मा "सिक्किमीस" को परिभाषामा असन्तुष्ट महसुस गर्दै जहाँसम्म भारतीयहरू (भारतीय नागरिकता भएका), जो गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमलाई भारतमा विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्थे तर पनि त्यस्ता भारतीयहरूलाई आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छूटको लाभ प्रदान नपाइएको, जहाँसम्म यसले "सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन" लाई छूट प्राप्त श्रेणीबाट बहिष्कृत गरिएको, वर्तमान रिट याचिकाकर्ताहरूले धारा १० (२६एए) लाई त्यहाँसम्म खारेज गर्न अनुरोध गरेका छन्, जुन हदसम्म यसले गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमलाई भारतमा विलय गर्नु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई बहिष्कृत गर्दछ र जहाँसम्म यसले छूट प्राप्त श्रेणीबाट बहिष्कृत गर्दछ "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरिकीछिन्, यसैले यो स्वेच्छाचारी, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घनकारी बताएका छन्।

६. श्री के.वी. विस्वनाथान, वरिष्ठ अधिवक्ता, सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) नम्बर ५९ मा रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित भएका छन्। सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) नम्बर १२८३ मा रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता सुश्री पूजा धर उपस्थित भएकी छिन्। हामीले हस्तक्षेपकर्ताहरूको तर्फबाट सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) नम्बर ५९ मा दायर गरेको सन् २०१८ को संख्या १५३४४६ भएको इ.ए. मा विद्वान सल्लाहकारहरू

लाई सुनेका छौं। भारतीय राजस्व संघको तर्फबाट श्री एन वेंकटरामन, विद्वान एएसजी र सिक्किम राज्यको तर्फबाट विद्वान महाधिवक्ता श्री विवेक कोहली उपस्थित भएका छन्।

७. सम्बन्धित रिट याचिकाकर्ताहरू/हस्तक्षेपकर्ताहरूका लागि उपस्थित भएका विद्वान वकीलहरूले गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई समावेश नगरेको हुनले आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) को वाइरसहरूलाई चुनौती दिएको छ र विशेष गरी, आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) मा "सिक्किमिस" को परिभाषा र आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) को प्रावधान, जहाँसम्म, यसले छुट दिइएको श्रेणीबाट "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन", लाई वन्चित गरेको छ र यो मुख्यतया निम्न आधारमा र निम्न निवेदनहरू मुताबिक छः-

(i) आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) मा "सिक्किमिस" को परिभाषाले येस्ता भारतीयहरू जो गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनुभन्दा अगाडी सिक्किममा बसोबास गरेका थिए र येस्ता व्यक्तिहरूलाई समावेश नगरेको हदसम्म यो भेदभावपूर्ण छ, जो चाहिँ भारतको संविधान को धारा, १४ र १५ को उल्लङ्घन हो।

(ii) "सिक्किमीस" को परिभाषामा, सिक्किमका पुराना भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई "सिक्किमीस" को परिभाषाको दायराबाट बहिष्कृत गरिएको छ र त्यसैले उनीहरूको आयकरबाट छुट पाउने अधिकार छैन। यो पेश गरिएको छ कि सिक्किममा बसोबास गर्ने "सिक्किमीस" मानिसहरूलाई दिइएको छुटले अनिवार्य रूपमा सिक्किमका बासिन्दाहरूको ९५% लाई छुट दिन्छ जबकि १% / २% पुराना बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरू सहित केही मुट्ठीभर व्यक्तिहरूलाई मात्र कर तिर्नु परेको छ;

(iii) आयकर ऐनको खण्ड १० (२६एएए) मा 'सिक्किमीस' को परिभाषाबाट पुराना बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरूलाई बहिष्कृत गर्नु भारतीय संविधानको लेख १४ को स्पष्ट रूपमा उल्लङ्घन भएको र यसले यस माननीय न्यायलयले लेख १४ अन्तर्गत तोकेको निर्धारित कुनै पनि परीक्षणहरू पूरा गर्दैन;

(iv) यो पेश गरिएको छ कि यस माननीय न्यायलयले निरन्तर भनेको छ कि लेख १४ अन्तर्गत कुनै पनि कानून मान्य हुनको लागि, वर्गीकरण व्यावहारिक हुनुपर्छ र प्राप्त गर्न खोजिएको वस्तुसँग सम्बन्ध हुनुपर्छ;

(v) यो संशोधनको माध्यमबाट करको प्रयोजनका लागि एकल वर्गका व्यक्तिहरू, अर्थात्, भारतका नागरिकहरूलाई फरक व्यवहार गर्न खोजिएको छ भन्ने तर्क गरिएको छ;

(vi) पहिले देखिन् बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरूलाई धारा १० (२६एए) अन्तर्गतको छुटबाट बाहिर निकाल्नको लागि सिक्किमका बासिन्दाहरूलाई छुट दिन खोजिएको उद्देश्यसँग कुनै सम्बन्ध छैन;

(vii) यो पेश गरिएको छ कि सिक्किमका बासिन्दाहरू/नागरिकहरू बीच कुनै उचित वर्गीकरण छैन जसले यस्ता व्यक्तिहरू जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट विनियम, १९६१ अन्तर्गत "सिक्किम सब्जेक्टहरू" को रूपमा दर्ता गरिएको छ; र ती पुराना भारतीय सिक्किममा बसोबास गर्नेहरू जसको नाम "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा दर्ता हुन सकेन किनभने तिनीहरूका पुर्खाहरूले भारतीय नागरिकता समर्पण गरेका थिएनन्;

(viii) सिक्किम भारत संघको हिस्सा भएपछि सिक्किमका सबै बासिन्दाहरू भारतका नागरिक बनेका छन्। त्यसैले, भारतको नागरिक भएर सिक्किममा बसोबास गर्ने सबैलाई समान व्यवहार गर्नुपर्छ। त्यसकारण, गत २६.०४.१९७५ मा भारत संग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीयहरूलाई बहिष्कार गर्ने कुनै उचित औचित्य र/वा वर्गीकरण छैन भन्ने तर्क गरिएको छ किनकि तिनीहरूको नाम "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा दर्ता गरिएको थिएन किनकि उनीहरूले प्रासंगिक समयमा भारतीय नागरिकता आत्मसमर्पण नगरेको कारणले गर्दा;

(ix) यो पेश गरिएको छ कि यसरी, धारा १० (२६एए) को उद्देश्य हो सिक्किमका स्थानीयहरू/बासिन्दाहरूलाई आयकर ऐन अन्तर्गत कर भुक्तानीबाट छुट दिनु र आयकर ऐन को धारा १० (२६एए) अन्तर्गत छुट प्रदान गर्दै त्यो उद्देश्य हासिल गर्न खोजिएको हो। यो प्रस्तुत गरिएको छ कि यसैले, सिक्किम सब्जेक्ट विनियम, १९६१ अन्तर्गत कायम गरिएको रजिष्टरमा "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा दर्ता भएका सिक्किमका स्थानीय/बासिन्दाहरू र उनीहरूको भारतीय नागरिकताको सदस्यता नत्यागेको कारण "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा नाम दर्ता हुन नसकेको र/वा दर्ता नगरिएका व्यक्तिहरूबीच थप वर्गीकरण गरिन सकिने छैन।

(x) यो पेश गरिएको छ कि सिक्किमका सबै बासिन्दाहरू जो सिक्किमको भारत संग विलय हुनु अघि देखि बसोबास गरिरहेका छन् र उनीहरू सबैलाई समान व्यवहार गर्नुपर्ने छ किनकि

तिनीहरू सबै समान रूपमा बसेका छन् र त्यस्तो भेदभाव गर्नु भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लंघन हो। प्रस्तुत गरिएको छ कि समूहहरूमा वर्गीकरण पहिचान योग्य मापदण्डमा आधारित हुनुपर्दछ, जसले एक समूहलाई अर्को समूहबाट अलग गर्दछ। यो प्रस्तुत गरिएको छ कि दोस्रो शर्त जुन सन्तुष्ट हुनु पर्दछ त्यो हो कि एक अलग र पहिचान योग्य समूहको यस्तो वर्गीकरणले त्यस कानूनद्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्य र उद्देश्यसँग उचित साँठगाँठ राख्नुपर्छ। यस वर्तमान अवस्थामा, माथिका दुई मध्ये कुनै पनि शर्तहरू पुरा भएको छैन र त्यसकारण, दुई समूहको बीचको वर्गीकरण गर्नु संविधानको लेख १४ को उल्लंघन हो भनि तर्क राखिएको छ। उपर्युक्त निवेदनको समर्थनमा समान रूपमा अवस्थित दुई समूहहरू बीचको वर्गीकरण र संविधानको लेख १४ द्वारा प्रभावित हुनेछ भनि बताएका छन्। विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वनाथनले *डी.एस. नाकारा बनाम भारत संघ, (१९८३) १ एससीसी ३०५* (अनुच्छेदहरू ९ देखि १५) को मामिलामा यस न्यायलयको निर्णयहरूमा धेरै जोड गरेका छन्। उनले *राजस्थान राज्य बनाम मनोहर सिंहजी, १९५४ एससीआर ९९६ : एआईआर १९५४ एससी २९७* को मामिलामा यस अदालतको निर्णयको अनुच्छेद ४ मा यस अदालतले गरेको टिप्पणीलाई पनि आधार मानेका छन्।

७.१ याचिककर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वनाथनले न्यायलयले भेदभाव हटाउनका लागि याचिककर्ताहरूलाई एउटै कक्षामा राख्न सक्ने कुरा पनि प्रस्तुत गरेका छन्। प्रस्तुत मामिलामा सिक्किममा भारतीय बसोवास गर्नेहरू विरुद्ध भएको भेदभाव हटाउन धारा १०(२६एए) मा "सिक्किमीस" को परिभाषामा गत २६.०४.१९७५ मा त्यहाँ बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई समावेश गर्नु पर्दछ भन्ने प्रस्तुत गरिएको छ। तसर्थ, "सिक्किमीस" को परिभाषामा "अर्थ" शब्दलाई समावेशी शब्दको रूपमा व्यवहार गर्न र यस दायरामा भारतीय तर सिक्किममा बसोबास गर्नेहरूलाई समावेश गर्ने प्रार्थना गरेका छन्। *विसुन्दस हुण्डुमल बनाम एमपी राज्य, (१९८१) २ एससीसी ४१०* को मामिलामा यस न्यायलयको निर्णयमा पनि निर्भर गरिएको छ।

७.२ साथै, मध्यस्थकर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले गत ०६.०८.२०१३ को १४५ औं प्रतिवेदनमा भारतको संसद (राज्य सभा समिति) को संसदीय प्रतिवेदनलाई पनि आधार मानेर आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एए) को दायरालाई सबै भारतीय नागरिक र उनीहरूका सन्ततिहरूलाई पनि लागू गर्नुपर्ने सुझाव दिएका छन्, जो गत २६.०४.१९७५ भन्दा अघि सिक्किममा बसोबास गरिरहेका थिए।

८. अब, जहाँसम्म धारा १०(२६एएए) को प्रावधानलाई चुनौती दिइएको छ, जहाँसम्म यसले "गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिला" लाई छुट प्राप्त श्रेणीबाट बाहिर राखेको छ, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री के.भी. विश्वनाथनद्वारा यो जोडदार रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ कि यो भेदभावपूर्ण छ र लैंगिक असमानतामा आधारित छ, जुन भारतीय संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ को पूर्ण तथा उल्लङ्घन हो। आयकर ऐनको धारा १० को खण्ड (२६एएए) अन्तर्गत दिइएको छुटबाट गैर-सिक्किमीस व्यक्तिसँग विवाह गर्ने सिक्किमीको पुरुष माथि कुनै यस प्रकारको बहिष्कार गरिएको छैन भनी प्रस्तुत गरिएको छ।

८.१ यो प्रस्तुत गरिएको छ कि एक महिला कसैको निजि वस्तु होइन र उसको आफ्नै पहिचान छ, र विवाह को मात्र तथ्यले त्यो पहिचान लाई हटाउनु हुँदैन। *अनुज गर्ग र अन्यहरू बनाम होटल एसोसिएसन अफ इन्डिया र अन्यहरूको मामिलामा (२००८) ३ एससीसी १* (अनुच्छेद २१, २२, २५, २६) मा यस न्यायलयले दिएको निर्णयमा भर गरिएको छ र *जी. सकर बनाम गीता र अन्यहरू (२००९) ६ एससीसी १९* (अनुच्छेद ५२, ५४) मा भर गरेर आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई हटाउनको लागि प्रार्थनाको समर्थनमा यो भनिएको छ कि यो भेदभावपूर्ण र भारतीय संविधानको लेख १४ र २१ को उल्लङ्घन हो।

९. श्री एन. वेंकटरामन, विद्वान एएसजीले यो पेश गरेर वर्गीकरणको औचित्य प्रमाणित गर्ने प्रयास गरेका छन् कि संसदले केवल ती "सिक्किम सब्जेक्टहरू", जसको सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत नाम दर्ता गरिएको छ उनीहरूलाई छुटको लाभ प्रदान गर्ने सचेत निर्णय लिएको हो। त्यसैले यसमा हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने भनि पेश गरिएको छ। यद्यपि, उनले वर्गीकरणको औचित्य प्रमाणित गर्न र यस्तो वर्गीकरणले आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छुट दिने उद्देश्य र उद्देश्यलाई कसरी प्राप्त गर्नेछ भन्ने कुरा माथि न्यायलयलाई सन्तुष्ट पार्न सकेनन्। उनले यस्ता भारतीयहरू जो भारतमा सिक्किमको विलय गत २६.०४.१९७५ मा हुनु अघि र जो आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) को दायरामा हेर्दा सिक्किममा बसोबास गरेका थिए र उनीहरूलाई बहिष्कार गर्ने कुनै उचित भिन्नता र/वा औचित्यको व्याख्या गर्न र/वा न्यायलयलाई सन्तुष्ट पार्न सकेनन्। उनी विशिष्ट विशेषताहरू र / वा बोधगम्य भिन्नतालाई सन्तुष्ट पार्न सक्ने स्थितिमा पनि छैनन्, जसले ती व्यक्तिहरूलाई छुट्याउँदछ, जो समूहबाट छुटेका छन् अर्थात्, पुरानो भारतीय

बसोबासगर्नेहरु, जो सिक्किमलाई भारतमा विलय हुनुभन्दा पहिले देखि सिक्किममा बसोबास गरेका हुन् र सिक्किम विषय विनियम, १९६१ अन्तर्गत दर्ता गरिएको "सिक्किम सब्जेक्टहरु" बिच।

९.१ श्री वेंकटरामन, विद्वान एएसजीले पनि धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई जहाँसम्म यसले छुट प्राप्त वर्गबाट "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन" र येस्ता महिलालाई समावेश नगरेको औचित्य ठहराउन पनि सकेनन्।

१०. सिक्किम राज्यको तर्फबाट उपस्थित विद्वान महाधिवक्ता, श्री विवेक कोहलीले आपत्तिहरुको समर्थन गरेका छन्।

१०.१ गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरेमा धारा १०(२६एएएए) अन्तर्गत आयकर तिर्ने "सिक्किमीस महिला" को अधिकारबाट बञ्चित गर्ने धारा १०(२६एएएए) को प्रावधान खारेज गरेमा र/वा आयकर छूटको मामिलामा उनीहरुलाई समान व्यवहार गर्ने गरी हटाइयो भने राज्यलाई कुनै आपत्ति छैन भनि राज्यको तर्फबाट पेश गरियो।

१०.२ अब, जहाँसम्म, पहिले देखि बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरुलाई आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत छुटको लागि प्रार्थना गर्ने अधिकारको सम्बन्धमा, यो राज्यको तर्फबाट पेश गरिएको छ कि धारा १० (२६एएए) को लाभ सिक्किम राज्यमा बसोबास गर्ने सबै भारतीय नागरिकहरुलाई विसतार गर्नुपर्छ जसको उनको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत रेजिस्टरमा लेखिएको होस् वा नहोस्।

११. लामो समयसम्म सम्बन्धित पक्षहरुका विद्वान वकीलहरुलाई सुनियो।

१२. भारतको संविधानको लेख ३२ अन्तर्गत हालका याचिकाहरुमा यो चुनौती गरिएको छ कि:-

(i) धारा १०(२६एएए) मा "सिक्किमीस" को परिभाषाले गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरुलाई बहिष्कार गरेकोछ; र

(ii) धारा १०(२६एएए) को प्रावधानले "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन" लाई छुट प्राप्त श्रेणीबाट बाहिर राखेकोछ।

१३. अब, जहाँसम्म पहिलो मुद्दाको कुरा छ, "सिक्किमीस" को परिभाषा अनुसार केवल ती व्यक्तिहरू जसको नाम गत २६.०४.१९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ वा जसको नामहरू भारत सरकारको मिति ०७.०८.१९९० र ०८.०४.१९९१ को आदेश मुताबिक रेकर्ड गरिएको छ वा अन्य कुनै पनि व्यक्ति जसको नाम "सिक्किम सब्जेक्ट" को दर्तामा देखा पर्दैन, तर यसमा कुनै शंका छैन कि त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ, र यस्ता व्यक्तिलाई आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छूटको उद्देश्यका लागि "सिक्किमीस" को रूपमा योग्य मानिएकोछ। यसरी, सिक्किममा रहेका ती सबै सिक्किमीस/पहिले देखिन बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरू, जो गत २६.०४.१९७५ अघि सिक्किममा बसोबास गर्दै गरेका हुनसक्छन् तर जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको दर्तामा "सिक्किम सब्जेक्टहरू" को रूपमा दर्ता गरिएको छैन, येस्ता व्यक्तिलाई आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत उपलब्ध छुट प्रदान गरिएको छैन। यस चरणमा, यो अवलोकन गर्न आवश्यक छ कि सिक्किमको कुल ९५% जनसंख्याले आयकर ऐनको धारा १० (२६एएए) को लाभ पाइरहेको छ र केवल ५% ले लाभ पाएका छैनन् र जसमध्ये केवल १% मात्र पुराना बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरू हुन्, जो गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किम भारत संग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरिरहेका थिए, तर तिनीहरूको नाम जस्तै याचिकाकर्ताहरू "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा दर्ता हुन सकेन।

१३.१ यो ध्यान दिनु पर्छ कि धारा १० (२६एएए) को उद्देश्य सिक्किमका बासिन्दाहरूलाई आयकर ऐन अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुट दिनु हो। तसर्थ, गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका सबै भारतीय/नागरिकहरूलाई समान रूपमा व्यवहार गर्नुपर्छ र तिनीहरू समान समूह/वर्ग मानिनु पर्छ र आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत छूटको हकदार हुनुपर्छ। यसरी, सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको रजिष्टरमा नाम दर्ता भएका "सिक्किम सब्जेक्ट" र सिक्किमको विलय हुनुअघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरू बीच कुनै भिन्नता छैन। सबै "सिक्किमीस" हुन्। किनभने प्रासंगिक समयमा र जब सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ लागू गरिएको थियो, तब सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरूले आफ्नो भारतीय नागरिकता समर्पण गरेनन् र तिनीहरूका पिता/पुर्खाहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्ट

नियमावली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको दर्तामा प्रविष्ट गरिएको थिएन र यसमुताबिक यो भन्न सकिँदैन कि तिनीहरू "सिक्किमीस" हैनन्। ती सबै गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने "सिक्किमीस"/"सिक्किम सब्जेक्टहरू" सँग समान रूपमा अवस्थित छन्। माथि उल्लेख गरिए अनुसार, धारा १० (२६एएए) को उद्देश्य सिक्किमका बासिन्दाहरूलाई आयकर ऐन अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुटको लाभ प्रदान गर्नु हो। तसर्थ, गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीयहरू जसको नाम "सिक्किम सब्जेक्ट" को रूपमा रेकर्ड गरिएको छैन, उनीहरूलाई छोडेर कुनै जडान हासिल गर्न खोजिएको छैन। भारतीय संघले गत २६.०४.१९७५ अघि सिक्किममा बसोबास गरेका भारतीयहरूको त्यस्तो वर्गलाई बहिष्कार गर्न कुनै पनि उचित वर्गीकरण र/वा नेक्ससलाई सन्तुष्ट पार्न असफल भएको छ। तसर्थ, गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरेका पुराना भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई धारा १० (२६एएए) मा "सिक्किमीस" को परिभाषाबाट बहिष्कार गर्नु मनमानी, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन हो।

१३.२ डी.एस. नाकारा (पहिले उल्लेखित) को मामलामा यस न्यायालय द्वारा अवलोकन र आयोजित रूपमा लेख १४ ले वर्ग विधानलाई निषेध गर्दछ तर कानूनको उद्देश्यको लागि उचित वर्गीकरणलाई अनुमति दिन्छ, जुन वर्गीकरणले वर्गीकरणको परीक्षणहरू पूरा गर्नुपर्दछ जुन एक समझदार भिन्नतामा स्थापित हुन्छ जसले व्यक्तिहरू वा चीजहरूलाई अलग गर्दछ जुन समूहबाट बाहिर छोडिएका व्यक्तिहरूबाट एकसाथ समूहीकृत हुन्छन् र भिन्नताको उद्देश्यसँग तर्कसंगत जडान हुनुपर्दछ। वर्तमानको मामिलामा, धारा १० (२६एएए)मा "सिक्किमिस" को परिभाषाबाट गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने पुराना भारतीयहरूलाई बहिष्कार गर्नुले माथि उल्लेखित दुई सर्तहरू पूरा हुँदैन।

१३.३ मनोहर सिंहजी (पहिले उल्लेखित) को मामिलामा यस न्यायालयले अवलोकन र जोड दिए अनुसार, लेख १४ ले घोषणा गर्दछ कि "राज्यले कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको समानता वा भारतको क्षेत्र भित्र कानूनको समान संरक्षणलाई अस्वीकार गर्ने छैन"। यस्तो स्पष्ट भेदभावलाई उचित वर्गीकरणमा आधारित भएको आधारमा मात्र समर्थन गर्न सकिन्छ भन्ने देखियो। एक उचित वर्गीकरणले सधैं यो प्रस्तावित चीजहरूको सन्दर्भमा उचित र न्यायसंगत

सम्बन्ध राख्नुपर्दछ। ती मापदण्डहरू मुताबिक न्याय गर्दा, यो भेदभाव कुनै पनि वर्गीकरणमा आधारित छैन र स्पष्ट रूपमा निराधार, अव्यावहारिक र स्वेच्छाचारी छ जस्तो देखिन्छ।

१३.४ हालको मामिलामा, माथि उल्लेख गरिए अनुसार, बहिष्करणको उद्देश्य र आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) लाई हासिल गर्ने उद्देश्यसँग कुनै सम्बन्ध छैन। भारतमा *शायरा बानो बनाम भारत संघ, (२०१७) ९ एससीसी १* को मामिलामा यस न्यायालयले अवलोकन गरे र ठहर गरे अनुसार, स्वेच्छाचारिता एक अलग आधार होइन किनकि यो संविधानको लेख १४ को प्रतिबन्ध भित्र आउनेछ। तसर्थ, कुनै पनि प्रावधान, जसले स्वेच्छाचारी, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन गर्छ वा तेस्ता भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन गर्ने कुनै पनि वर्गीकरणलाई खारेज गर्न सकिन्छ।

१४. माथि उल्लेखित कारणहरूका लागि, हाम्रो दृढ धारणा यो छ कि धारा १०(२६एएए) ले सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किममा पुराना बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई जहाँसम्म समावेश गर्दैन, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन हो। आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) मा रहेको "सिक्किमीस" को परिभाषाले गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनुअघि सिक्किममा स्थायी रूपमा बसोबास गर्ने सबै भारतीयहरूलाई पनि समावेश गर्नुपर्नेछ, चाहे उनीहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको रेकर्डमा होस् वा नहोस्। तसर्थ, यो मानिन्छ कि याचिकाकर्ताहरू जस्तै "सिक्किमीसहरू", जो पहिले देखि बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरू हुन् र जो गत २६.०४.१९७५ मा भारतसँग सिक्किमको विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरिरहेका थिए, तिनीहरू पनि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत छूटको हकदार हुनेछन्।

१५. अब जहाँसम्म धारा १०(२६एएए) मा रहेको प्रतिबन्धलाई चुनौती दिइएको छ जसमा यसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलालाई छुट दिइएको वर्गबाट बाहिर राखेको छ, त्यहाँ "एक सिक्किमिस महिला जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीससँग विवाह गरेकोमा" छुट प्राप्त वर्गबाट बहिष्कार गर्ने कुनै कारण देखाइएको छैन र/वा प्रदर्शन गरिएको छैन। माथिका बाहेक, भारतको संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ लाई स्पष्ट रूपमा प्रहार गरिएको छ। यो भेदभाव लिङ्गमा आधारित छ, जुन

भारतको संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ को पूर्ण उल्लङ्घन हो। यो ध्यान दिनु पर्छ कि गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्ने सिक्किमिस पुरुषको माथि यस्तो कुनै अयोग्यता छैन। सही रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ की एक महिला कसैको निजि वस्तु होइन र उनको आफ्नै पहिचान छ, र विवाहितको मात्र तथ्यले त्यो पहिचान हटाउनु सकिंदैन। **जी. शेखर (पहिले उल्लेखित)** को मामिलामा, यो अवलोकन गरिएको छ र मानिएको छ कि लिंगको आधारमा महिलाहरूलाई उत्तराधिकारबाट बहिष्कृत गर्नु अनुचित भेदभावको विरुद्ध संवैधानिक निषेधको स्पष्ट उल्लङ्घन थियो। यो अवलोकन गरिएको छ कि भारतको संविधानको लेख १४ र १५ अनुसार महिला उत्तराधिकारीलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालन हुने वैधानिक नियमको अधीनमा महिला र पुरुष उत्तराधिकारीलाई समान व्यवहार गर्न आवश्यक रहेको मानिन्छ। लैङ्गिक समानतालाई विश्व समुदायले मानवअधिकार व्यवस्थामा सामान्यतया मान्यता दिएको छ।

१५.१ अन्यथा पनि, "गत ०१.०४.२००८ पछि एक गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिला" लाई बहिष्कार गर्ने कुनै औचित्य छैन। गत ०१.०४.२००८ अघि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गरेको सिक्किमीस महिलालाई धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत प्रदान गरिएको छुटको लाभ दिएको छ। गत ०१.०४.२००८ को कट अफ मिति तय गर्न कुनै औचित्य देखाइएको छैन। "गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलालाई" बहिष्कार गरेर र "गत ०१.०४.२००८ अघि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिला" लाई समावेश गरेर प्राप्त गर्न खोजिएको वस्तुसँग कुनै तर्कसंगत सम्बन्ध छैन। तसर्थ, आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) अन्तर्गतको "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीससँग विवाह गर्छिन" उनीलाई छुटको लाभबाट अस्वीकार गर्नु भारतको संविधानको लेख १४ को अनुचित, भेदभावपूर्ण र उल्लङ्घन भएको छ। तसर्थ, धारा १० (२६एएए) को प्रतिबन्ध जहाँसम्म यसले "एक सिक्किमीस महिला जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीससँग विवाह गर्छिन" उनीलाई छुट दिइएको वर्गमा समावेश गर्दैन, त्यसलाई हटाउनुपर्छ।

१६. तसर्थ, धारा १०(२६एएए) को प्रतिबन्ध पूर्णतया भेदभावपूर्ण र भारतीय संविधानको लेख १४, १५ र २१ को उल्लङ्घन हो, यद्यपि यसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीससँग विवाह गरेका सिक्किमीस महिलालाई मात्र छुटको प्रावधानबाट बाहिर राख्छ भने, र यसलाई खारेज गर्न आवश्यक छ।

१७. माथि उल्लेखित कारणले गर्दा यी दुवै याचिकाहरू सफल भएको छ। गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा स्थायी रूपमा बसोबास गर्ने पुराना भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई धारा १० (२६एएए) मा "सिक्किमीस" को परिभाषाबाट बहिष्कार गर्दा भारतको संविधानको लेख १४ को विपरीत मानिन्छ र यसैले यसलाई हटाएका छौं। यो मानिन्छ कि गत २६.०४.१९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा स्थायी रूपमा बसोबास गर्ने सबै भारतीय/पहिले देखि बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१, सिक्किम सब्जेक्ट नियम, १९६१ को साथ पठित, जसको अन्तर्गत राखिएको दर्तामा नाम दर्ता छ वा छैन र यस्ता व्यक्तिहरूले आयकर ऐनको धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत छूटको हकदार पाउनु पर्ने भन्ने कुरालाई जोड दिएका छौं।

१७.१ धारा १०(२६एएए) को प्रावधान जहाँसम्म यसले छुट प्राप्त वर्गबाट "एक सिक्किमीस महिला, जसले गत ०१.०४.२००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन" उनिलाई बहिष्कार गरिएको थियो र यो भारतको संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ को विरोधाभासी भएको कारण हटाइएका छौं। यी दुवै रिट याचिकाहरूलाई तदनुसार अनुमति दिइएको छ।

यद्यपि, मामिलाको तथ्यहरू र परिस्थितिहरूमा, लागतको रूपमा कुनै आदेश छैन।

..... ज.

[एम. आर. शाह]

नया दिल्ली;

..... ज.

जनवरी १३, २०२३.

[बी.वी. नगराथ्ना]

रिपोर्ट गर्न सकिने

भारतको सर्वोच्च न्यायलयमा

नागरिक मौलिक अधिकार क्षेत्र

सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) संख्या ५९

(एसोसिएसन ओफ ओल्ड सेक्लेर्स ओफ सिक्किम) सिक्किमका पुराना बसोबासगर्नेहरूको
संगठन र अन्यहरू .... याचिकाकर्ता (हरू)

विरुद्ध

(यूनियन ओफ इंडिया) भारतको संघ र अर्को ..... उत्तरदाता (हरू)

संग

सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) संख्या १२८३

निर्णय

नगराथ्ना ज.

मैले माननीय न्यायाधिस एम.आर. शाहले प्रस्ताव गरेको निर्णय र आदेशको साथै उहाँबाट आएका निष्कर्षहरू पढेका छु। यद्यपि, म आयकर ऐन, १९६१ (यसपछि 'आई.टी. ऐन, १९६१') को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणको रूपमा थपिएको "सिक्किमीस" को परिभाषाको वरिपरि घुम्ने यी रिट याचिकाहरूमा उठाइएका मामिलाहरूमा र यी रिट याचिकाहरूमा विवाद गरिएको सिक्किमीस महिलाहरू सम्बन्धी प्रावधानको विषयमा मेरो छुट्टै राय प्रस्तुत गर्न चाहन्छु।

२. माननीय न्यायाधिस एम.आर. शाह ले निम्नानुसार विचार गर्नुभएको छ:

(i) कि धारा १० (२६एएए) को हदसम्म धारा १० (२६एएए) जसले पुरानो भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई आयकरको भुक्तानीबाट छुटको लाभबाट बञ्चित गर्दछ अर्थात् २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किमलाई भारतमा विलय हुनुभन्दा पहिले सिक्किममा बसोबास गरेका तर जसको नाम सिक्किमको परिभाषाबाट "सिक्किम सब्जेक्टहरू" को रूपमा रेकर्ड गरिएको

छैन, यो स्वेच्छाचारी, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन भएको छ। तसर्थ, यहाँका याचिककर्हतारू र त्यसै गरी गत २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने पुराना भारतीय व्यक्तिहरूलाई पनि आई.टि. ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत छुट पाउनुपर्छ। मेरो विचारमा, अहिलेको स्थितिमा, याचिककर्ता र उनि जस्ता व्यक्तिहरूले स्पष्टीकरण अनुसार छुटको लाभ पाएका छैनन्। यो परिस्थितिमा, भेदभाव हटाउनको लागि, मेरो निर्णयको क्रममा तोकिएका कारणहरूको आधारमा मेरो तर्फबाट भारत संघलाई केही अवलोकनहरू गरिएको छ र निर्देशनहरू जारी गरिएको छ। यदि ती निर्देशनहरूको पालना गरियो भने, भेदभाव हट्नेछ।

(ii) आई.टि. ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानको प्रभावमा न्यायमूर्ति एम.आर. शाहले निकालेको निष्कर्षसँग म सहमत छु जसले यसलाई स्वेच्छाचारी, भेदभावपूर्ण र भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ को उल्लङ्घनकारी ठानेको छ। मैले थप कारणहरू तोकेको छु र मेरो निर्णय र आदेशको माध्यमबाट यस मामिलाको उक्त पक्षलाई विस्तृत रूपमा व्यवहार गरेको छु।

पृष्ठभूमि तथ्यहरू:

३. सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) संख्या १२८३ लाई याचिकाकर्ताहरूले भारतको संविधानको धारा ३२ अन्तर्गत दायर गरेका छन्, जसमा धारा १० (२६एएए) को प्रावधानको वैधता र वित्त ऐन, २००८ मार्फत आई.टी. ऐन, १९६१ मा पेश गरिएको स्पष्टीकरणको वैधतालाई अस्वीकार गरिएको छ जसद्वारा सिक्किमीस (सिक्किम राज्यका मानिसहरू) लाई कथित रूपमा आयकर भुक्तानीबाट छुट दिइएको छ। तिनीहरूले आई.टि. ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत दिइएको छुट यस मामिलाका याचिककर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरूलाई विस्तार गर्न उत्तरदाताहरूलाई निर्देशनको पनि मांग गरेका छन्। याचिकाकर्ताहरूले आई.टी. ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुट पाउने उनीहरू पनि हकदार छन् भनी मांग गरेका छन्। अन्य शब्दमा भन्नुपर्दा, यस मामिलाका याचिककर्ताहरूलाई उक्त प्रावधानको लाभ विस्तार गर्ने निर्देशनको मांग गरेका छन्। प्रतिवादी संख्या २ विरुद्ध गत २२ सेप्टेम्बर, २०१८ को सार्वजनिक सूचना बमोजिम आयकर छुटको लागि आवेदन पेश गर्ने आवेदकहरूको सूचीको मांग गरेका छन्। सन् २०१३ को व.पी.(सी) नो. ५९ मा याचिकाकर्ताहरूले यस्तै प्रार्थनाहरूको मांग गरेका छन् जुन दुई रिट याचिकाहरू मध्ये पहिलोको हो।

४. यो याचिकाकर्ताहरूको मामिलाहो कि तिनीहरू भारतसँग विलय हुनु अघि पूर्व राज्य साशनका सामान्य रूपमा बासिन्दा थिए र तिनीहरूको सिक्किममा जातीय पहिचान छ। अहिले उनीहरू भारतका नागरिक हुन्। तत्कालीन सिक्किम राज्यमा सामान्यतया बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू यस प्रकार समावेश थिए:

(क) 'सिक्किमिस नागरिकहरू'/सिक्किम सब्जेक्टहरू' को एक प्रमुख जनसङ्ख्या 'सिक्किमिस मूलका व्यक्तिहरू' को रूपमा मान्यता प्राप्त थियो; र

(ख) अविभाजित भारतका 'ब्रिटिश भारतीय प्रजाहरू'/स्वतन्त्र भारतका 'भारतीय नागरिकहरू' को 'भारतीय मूलका व्यक्तिहरू' को रूपमा मान्यता प्राप्त थियो र सामान्य रूपमा पूर्व राज्यकालमा सिक्किममा व्यापार, वाणिज्य र सरकारी रोजगारीको उद्देश्यले बसोबास गर्ने अल्पसंख्यक जनसंख्या/सिक्किम दरबार अन्तर्गत थियो।

५. तत्कालीन सिक्किम राज्यको सामान्य रूपमा बासिन्दाहरू 'सिक्किमीस नागरिक/सब्जेक्ट' वा 'सिक्किमीस मूलका व्यक्तिहरू' निम्न जातिको रूपमा मान्यता प्राप्त व्यक्तिहरू मिलेर बनेका थिए:

(i) 'सिक्किमिस भुटिया' - अर्थात् स्थानीय 'भुटिया' र 'चुम्बिपा', 'डोपथापा', 'दुक्पा', 'कागते', 'शेर्पा', 'तिब्बती', 'ट्रोमोपा', 'योल्मो' समुदायहरू बाट हुन सक्ने व्यक्तिहरू जसलाई 'संविधान (सिक्किम) अनुसूचित जनजाति आदेश १९७८' द्वारा अनुसूचित जनजातिको रूपमा मान्यता र अधिसूचित गरियो।

(ii) 'सिक्किमिस लेपचा' - 'संविधान (सिक्किमिस) अनुसूचित जनजाती आदेश, १९७८' द्वारा अनुसूचित जनजातिको रूपमा मान्यता प्राप्त र अधिसूचित भएका आदिवासी लेपचा समुदायबाट हुन सक्ने व्यक्तिहरू।

(iii) 'सिक्किमीस नेपाली' - अर्थात् येस्ता व्यक्तिहरू जो तल जनाएका जात वा वर्गहरू मध्ये हुन सक्छन्, जो यस प्रकार छ:

(क) संविधान (सिक्किम) अनुसूचित जाति आदेश, १९७८ द्वारा अनुसूचित जातिको रूपमा मान्यता प्राप्त 'दमाई', 'कामी'/ 'लहार', 'माङ्गी' र 'सार्की' समुदायहरू;

(ख) 'लिम्बू' र 'तामाङ' समुदायहरू (पहिले सन् १९९५ मा 'अन्य पिछडा वर्गको केन्द्रीय सूची' अन्तर्गत अधिसूचित गरिएका) र जुन सन् २००३ मा अनुसूचित जाति र

अनुसूचित जनजातिको आदेश (संशोधन) ऐन २००२ द्वारा अनुसूचित जनजातिको रूपमा मान्यता प्राप्त र अधिसूचित भएका;

- (ग) सन् १९९५ मा 'अन्य पिछडा वर्गको केन्द्रीय सूची' मा समावेशका लागि मान्यता प्राप्त र अधिसूचित भएका समुदायहरू जस्तै 'भुजेल', 'गुरुड', 'मंगर', 'किरात राई', 'सुनुवार', र सन् १९९९ मा 'संन्यासी' र सन् २००० मा 'जोगी'; र
- (घ) 'बाहुन', 'छेत्री' र 'नेवार' समुदायहरू जो सन् २०१४ मा सिक्किमको 'अन्य पछिल्लो वर्गहरूको राज्य सूचीमा मान्यता प्राप्त र अधिसूचित भएका थिए।

६. याचिकाकर्ताहरूको अनुसार, पूर्व राज्य सिक्किममा व्यापार, वाणिज्य र सरकारी रोजगारीमा संलग्न 'ब्रिटिश भारतीय प्रजाहरू' र 'भारतीय नागरिकहरू' सम्बन्धी इतिहास बहुलवादी छ। तिनीहरू अविभाजित ब्रिटिश भारत र पछि स्वतन्त्र भारतका क्षेत्रहरूबाट विभिन्न जातीय, धार्मिक र सामाजिक-सांस्कृतिक पृष्ठभूमिहरूबाट समावेश थिए। सिक्किमका बासिन्दाहरू यस्ता व्यक्तिहरू हुन् जो सन् १९७५ भन्दा पहिले देखि सिक्किमका स्थायी बासिन्दा थिए।

७. सन् १९७५ मा, तत्कालीन सिक्किमको राज्य भारतको एक हिस्सा भयो र सिक्किम राज्यको रूपमा चिनिन थाल्यो। त्यसबेलासम्म, अर्थात् २६ अप्रिल १९७५ (जुन भारतसँग विलय र समावेश भएको 'नियुक्त दिन' हो), सिक्किम राज्यलाई 'चोग्याल' भनेर चिनिने नामग्याल वंशका वंशानुगत शासकहरूको वंशबाट शासन गरिएको थियो।

८. रिट याचिकाहरूमा उल्लेख गरिएको सिक्किमको भारतसँग विलय हुनु अधिको अवधिको इतिहासलाई निम्नानुसार समेट्न सकिन्छ:

(क) सन् १८९० देखि १९५० सम्मको अवधिमा, सिक्किमको तत्कालीन राज्यको सरकार र यसका पद र सेवाहरू विभिन्न परिस्थिति र सर्तहरूको अधीनमा थिए जुन याचिकाकर्ताहरूले वर्णन गरेका छन् र यहाँ उल्लेख गरिएको छ:

"(i) सन् १८९० देखि १९१८ सम्मको अवधिमा, शाही ब्रिटिश सरकारले सिक्किम राज्यको बाह्य र आन्तरिक मामिलाहरूमा प्रत्यक्ष र अनन्य नियन्त्रण प्रयोग गर्यो। त्यस समयमा, ब्रिटिश भारतीय प्रजाहरूलाई सिक्किमको पूर्व राज्यको सरकारी स्थापनाको पद र सेवाहरूमा कार्यालय र रोजगारी धारण गर्न अनुमति दिइएको थियो।

(ii) सन् १९१८ मा, सिक्किमका तत्कालीन राजा चोग्याल ताशी नामग्याललाई सिक्किम राज्यको आन्तरिक मामिलाहरूमा आफ्नो अधिकार फिर्ता दिइयो; जब- उनले आफ्नो राज्यको सबै विधायिका, न्यायिक र कार्यकारी कार्यहरूमा पूर्ण अधिकार प्राप्त गरे; जबकि बाह्य मामिलाहरू साम्राज्यवादी ब्रिटिश भारत सरकारको अधीनमा रह्यो। सन् १९१८ देखि, सिक्किम राज्यले ब्रिटिश भारतीय प्रजाहरूलाई सिक्किम राज्यको सरकारी स्थापना अर्थात् 'सिक्किम दरबार' को पद र सेवाहरूमा कार्यालय र रोजगारी धारण गर्न अनुमति दिँदै आएको थियो। त्यस्ता सरकारी कर्मचारीहरूलाई ब्रिटिश भारतीय मूलका 'दरबार' कर्मचारी भनिन्थ्यो।

(iii) बेलायती सर्वोच्चताबाट भारतको स्वतन्त्रता हुनुभन्दा ठीक अघिको समयमा, सिक्किम राज्यका जनताबाट लोकतान्त्रिक सेटअप र भारतीय संघमा यसको प्रवेशको लागि लोकप्रिय मांग भएको थियो। त्यस समयमा, सिक्किमलाई भारतमा सामेल गराउने जनमत असफल भएको थियो; त्यसैले सिक्किम राज्यले त्येस्बेला भारतीय संघमा प्रवेश गरेन।

(iv) जब सन् १९४७ मा भारत स्वतन्त्र भयो, भारतबाट ब्रिटिश सर्वोच्चताको अन्त्यमा, भारतको डोमिनियनले त्यस मितिमा भारतीय राज्यहरूको र ब्रिटिश क्राउनको अधिकार र दायित्वहरू प्राप्त गर्यो। सिक्किम राज्य भारतका अन्य राज्यहरू जस्तै ठ्याक्कै नभएकोले भारत संघमा प्रवेश गरेन, तर भारतसँगको नयाँ सम्झौता नभएसम्म अघिल्लो सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन स्थगन सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेको थियो। भारत गणतन्त्रको घोषणा अघिका वर्षहरूमा (अर्थात् २६ जनवरी १९५० अघि), यो सहमति भएको थियो कि सिक्किम राज्य भारतीय संघ अन्तर्गत एक विशेष संरक्षण राज्य थियो, जसको आफ्नै छुट्टै क्षेत्र थियो।

(v) सन् १९४७ देखि, सिक्किम राज्यले ब्रिटिश भारतीय प्रजा साथै भारतीय नागरिकहरूलाई सिक्किम राज्यको सरकारी स्थापना, अर्थात् 'सिक्किम दरबार' को पद र सेवाहरूमा कार्यालय र रोजगारीमा रहने अनुमति दिँदै आएको थियो। सिक्किम राज्यको सरकारी स्थापनाको पद र सेवाहरूमा सेवा/नियुक्त भएका भारतीय मूलका व्यक्तिहरूलाई ब्रिटिश भारतीय मूलका 'दरबार' कर्मचारी र भारतीय राष्ट्रियताका 'दरबार' कर्मचारी भनिन्थ्यो। माथिको ऐतिहासिक घटनाक्रमलाई ध्यानमा राख्दै, अविभाजित ब्रिटिश भारत र पछि स्वतन्त्र भारतका विभिन्न भूभागहरूबाट विभिन्न जातीय, धार्मिक र सामाजिक-सांस्कृतिक पृष्ठभूमिका भारतीय मूलका व्यक्तिहरूले आफ्नो रोजगारीको उद्देश्यले सिक्किममा विभिन्न पद र सेवाहरू वा व्यापारको लागि बसोबास गर्न थाले।

(ख) गत ५ डिसेम्बर, १९५० मा, भारत-सिक्किम बीच शान्ति सन्धि भएको थियो र यस सन्धि अन्तर्गत, सिक्किम भारतको संरक्षित राज्य बन्ने थियो। यद्यपि, सिक्किमले अझै पनि आफ्नो आन्तरिक प्रशासनमा स्वतन्त्रता पाएको थियो। यो सन्धिको लेख VII ले सिक्किमका प्रजाहरू र भारतीय नागरिकहरूलाई एकअर्काको इलाकामा स्वतन्त्रताको साथ आवतजावत गर्न अनुमति दिएको थियो। उक्त सन्धि अन्तर्गत, सिक्किममा भारतीयहरू सिक्किमको कानूनको अधीनमा थिए र त्यसैगरी भारतमा सिक्किमीहरू भारतीय कानूनको अधीनमा थिए। सिक्किमका भारतीय नागरिकहरूलाई सरकारी जागिर राख्ने र सिक्किममा बसोबास गरेपछि अचल सम्पत्तिहरू खरिद गर्ने पारस्परिक अधिकार थियो र सिक्किमीहरूसँग सबै मामिलामा समान व्यवहार गरिन्थ्यो।

(ग) चोग्यालले सन् १९६१ मा सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली जारी गरेका थिए (यसपछि सुविधाको लागि "१९६१ नियमवाली" भनिनेछ)। यस नियमवालीमा असाधारण प्रावधानहरू थिए जसद्वारा 'अर्को राज्यको राष्ट्रिय नागरिक' सामान्यतया सिक्किम राज्यमा बसोबास गरेमा प्राकृतिक रूपमा सिक्किम सब्जेक्ट/नागरिकता स्थिति प्राप्त गर्न सक्थे। सन् १९६१ को नियमवाली ८(३), ८(४) अनुसार कुनै व्यक्तिलाई प्राकृतिक नागरिक बनाउनको लागि पेश गरिएको निवेदनमा सिक्किम राज्यको पूर्व चोग्यालको सरकारले त्यसलाई अनुमति दिने शक्ति दिएको थियो। यद्यपि, प्राकृतिककरणको लागि योग्य हुनको निम्ति, आवेदक/व्यक्तिले सिक्किम राज्यको सरकारी स्थापनाको पद वा सेवाहरूमा कार्यरत हुनुपर्थ्यो र निम्न मापदण्डहरू पूरा गर्नुपर्थ्यो:

(i) आफ्नो आवेदनको मिति भन्दा तुरुन्तै दश वर्ष भन्दा बेसी अवधिको लागि सिक्किमको राज्यको सरकारमा पहिले देखिन् सेवा गरेको हुनुपर्थ्यो, वा

(ii) सिक्किमको पूर्व राज्यमा उत्कृष्ट सेवा प्रदान गरेको हुनुपर्थ्यो। यस सम्बन्धमा निवेदन दिइएमा चोग्याल सरकारले विनियम ८(४) बमोजिम प्राकृतिकताको प्रमाणपत्र पाएको व्यक्तिको श्रीमती र नाबालक सन्तानलाई पनि अंगीकृत गर्न सक्नेछ।

यद्यपि, यो ध्यान दिनु पर्छ कि, माथि उल्लेखित खण्डहरू अन्तर्गत प्राकृतिकीकरणको प्रमाणपत्र प्रदान गर्नको लागि, निम्न सर्तहरू पूरा हुनुपर्छ:

(i) आफ्नो राष्ट्रियता त्यागेको र (ii) पहिले देखिन् सिक्किमको राज्य प्रति आफ्नो निष्ठा परिवर्तन गरेको हुनुपर्छ। यस पूर्व शर्तको अनुसार एक योग्य ब्रिटिश भारतीय सब्जेक्ट वा

भारतीय पुरुष नागरिक र उनको पत्नी र नाबालिग बच्चाहरूले आफ्नो भारतीय नागरिकता त्यागनुपर्ने हुन्थ्यो प्राकृतिकीकृत सिक्किम सब्जेक्ट हुनुको लागि (सन् १९५० देखि सिक्किम भारत देशको संरक्षित राज्य भएको थियो)। यद्यपि, यी नियमहरू जारी गरिएको थियो, तर याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, सन् १९५० को भारत-सिक्किम बिच भएको सन्धि अन्तर्गत उनीहरूको अधिकार सुरक्षित भएकोले भारतीयहरूलाई कुनै भिन्न व्यवहार गरिएको थिएन।

(घ) सन् १९६५ मा, सिक्किमका चोग्यालले सिक्किम कार्य परमिट नियमहरू, १९६५, लाई अधिसूचित गरे जसद्वारा सबै विदेशीहरूलाई सिक्किममा प्रवेश गर्न, काम गर्न र बस्नको लागि कार्य परमिट चाहिन्थ्यो। उल्लेखनीय रूपमा, सिक्किम कार्य परमिट नियमहरू, १९६५ अन्तर्गत "विदेशी" शब्दको अर्थ "भारतीय नागरिक नभएको विदेशी" भनेर परिभाषित गरिएको थियो। त्यसकारण, भारतीय मूलका व्यक्तिहरूलाई सिक्किममा विदेशीको रूपमा मानिदैनथियो र उनीहरूको सिक्किम सब्जेक्ट नभएता पनि उनीहरूलाई कार्य परमिट लिन आवश्यक थिएन। सिक्किमको मतदाता सूचीमा धेरै भारतीयहरूको पनि नाम थियो।

(ङ) सन् १९७३ मा, सिक्किममा लोकतान्त्रिक सरकारको स्थापनाको लागि भारत, चोग्याल र सिक्किमका राजनीतिक दलहरू बीच एउटा सम्झौता भएको थियो। त्यसै अनुसार, भारतले सिक्किममा स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन गराउन सहयोग गर्नु पर्ने थियो।

(च) त्यसपछि, गत २६ अप्रिल, १९७५ मा, संविधानको छत्तीसौं संशोधन ऐन, १९७५ मार्फत, सिक्किमलाई भारतको एक राज्य बनाइयो र भारतको संविधानको अनुसूची I को प्रविष्टि २२ मा समावेश गरियो।

(छ) धारा ३७१-एफ लाई पनि भारतको संविधानमा सम्मिलित गरिएको थियो जस अन्तर्गत, अन्य कुराहरूसँगै, भारतको राष्ट्रपतिले (संशोधनको दुई वर्ष भित्र) वा संसदलाई राज्यमा कुनै कानून विस्तार गर्न वा सिक्किमको कुनै पनि विद्यमान कानून रद्द गर्न अनुमति दिएको थियो।

९. सिक्किमलाई भारतको राज्यको रूपमा विलय गरेपछि, यी मामिलाहरूसँग सान्दर्भिक निम्न घटनाक्रमहरू निम्नानुसार पता लगाउन सकिन्छः

(क) एक वैधानिक आदेशको माध्यमबाट, नागरिकता ऐन, १९५५ लाई सिक्किम राज्यमा विस्तार गरिएको थियो। गत् २१ जुन, १९७५ मा, भारत सरकारको गृह विभागले "सिक्किम (नागरिकता) आदेश १९७५" शीर्षकको अधिसूचना जारी गर्नु जस्मुताबिक गत '२६ अप्रिल,

१९७५ अघिको सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सबै सिक्किम सब्जेक्टहरूलाई भारतीय नागरिक मानियो। तसर्थ, यसले सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीय मूलका व्यक्तिहरू (भारतीय नागरिकता नत्यागी) र सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा आफ्नो नाम प्रविष्टि गरेर सिक्किमको नागरिक बीचको भिन्नतालाई कमजोर बनायो। याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म, सिक्किमका प्रजाहरू र भारतीय मूलका व्यक्तिहरू र सिक्किममा बसोबास गर्नेहरू बीच कुनै भेदभाव थिएन, तिनीहरू सबैलाई भारतको नागरिकको रूपमा व्यवहार गरिएको थियो। यद्यपि, सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा नाम नभएकाहरूलाई विचारबाट बाहिर राखिएको थियो।

(ख) सिक्किम सब्जेक्ट दर्ताबाट ठूलो संख्यामा योग्य व्यक्तिहरूलाई छोडिएको थियो र फलस्वरूप भारतीय नागरिकताबाट वञ्चित भएको तथ्यलाई ध्यानमा राख्दै, गत २५ सेप्टेम्बर, १९७६ मा सिक्किम सरकारले रोजगार खोज्ने उद्देश्यका लागि ज्ञापनपत्र जारी गर्‍यो जसमा स्थानीय भएको दाबी गर्नेहरूले आमा बुवाको नाम गत १५ मई, १९७५ वा अघि देखि सम्बन्धित सरकारी दर्तामा लेखिएको छ भनेर देखाउन सक्नुपर्ने थियो।

(ग) यसबाहेक, लेख ३७१-एफ अन्तर्गत, सिक्किम कानून व्यवस्थाको अनुकूलन जारी गरियो जसमा, सन् १९६१ को नियमवालीलाई गत १३ सेप्टेम्बर, १९७५ मा जारी भएको आदेश द्वारा गत २६ अप्रिल, १९७५ बाट खारेज गरिएको थियो।

(घ) गत ९ अप्रिल, १९८१ मा, सिक्किम सरकारले एक ज्ञापनपत्र जारी गर्यो:

"... राज्यपालले राज्यमा रोजगारीका लागि आवेदन दिन सक्षम पार्न निम्न समूहहरूमा पहिचान गर्ने व्यक्तिहरूलाई प्रमाणपत्र जारी गर्न सम्बन्धित जिल्ला भित्रका जिल्ला कलेक्टरहरूलाई अधिकार दिएको छ-

१. एक व्यक्ति जसको नाम सन् १९७५ अघि पहिले देखिन् सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा पाइन्छ।
२. पहिले देखिन् सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा नाम दर्ता नभएको व्यक्ति तर उसले/उनले आफ्नो बुबा/पति/बुवा हजुरबुबा/भाइको नामलाई पहिले देखिन् सिक्किम सब्जेक्ट रजिस्टरमा रेकर्ड गरिएको छ भन्ने कुरालाई स्थापित गर्न सक्छ, वा
३. एक व्यक्ति जोसँग ग्रामीण क्षेत्रमा कृषि भूमि छ र सामान्यतया सिक्किम राज्यमा बसोबास गरेको छ वा

४. एक व्यक्ति जसको बुबा/श्रीमान् गत ३१.१२.१९६९ वा अघि सिक्किम सरकारी सेवामा हुनुहुन्थ्यो।

(ड) सन् १९८८ मा, सिक्किमको विधान सभाका केही सदस्यहरूले लोकसभामा सिक्किमको भारतसँग विलय हुँदा सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा नाम दर्ता भएका व्यक्तिहरूलाई मात्र सिक्किम (नागरिकता) आदेश १९७५ अनुसार भारतीय नागरिक बनाइएको थियो, तर त्यहाँ सन् १९४६ र १९७५ को बीचमा सिक्किममा उपस्थित अन्य धेरै व्यक्तिहरू थिए जो अन्यथा उनीहरूको निवासको कारणले, सिक्किममा बसोबास गरेका थिए र निष्ठापूर्वक "सिक्किमीस" थिए र उनीहरूलाई पनि भारतीय नागरिक बनाउनुपर्छ भन्ने कुरालाई जोड दिँदै एक याचिका पेश गरिएको थियो। भारत सरकारले यो मागलाई स्वीकार गर्यो र तथाकथित 'राज्यविहीन' मानिसहरू जसको नाम वास्तविक रूपमा छोडिएको थियो, त्यस्ता व्यक्तिलाई नागरिकता प्रदान गर्ने अभ्यास गरियो। यस उद्देश्यको लागि, सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९ लाई गत ३ अप्रिल, १९८९ मा अधिसूचित गरिएको थियो जसमा साँचो बहिष्कारका मामिलाहरूलाई भारतको नागरिक मान्ने प्रावधान राखिएको थियो।

यस संशोधन आदेशको सान्दर्भिक उपधारा यस प्रकार छ:

"तर उक्त नियमावली अन्तर्गत राखिएको दर्तामा नाम प्रविष्ट गर्न योग्य भएको तर कुनै वास्तविक छुटका कारण प्रविष्टि नगरिएको कुनै व्यक्तिलाई पनि केन्द्र सरकारले तोकेको खण्डमा त्यस दिन भारतको नागरिक भएको मानिनेछ।"

(ड) सोही मिति अर्थात् ३ अप्रिल, १९८९ मा, गृह मन्त्रालय, भारत सरकारले भारत सरकार र सिक्किम सरकारका अधिकारीहरूको सम्मिलित एउटा समिति गठन गर्‍यो, जसको काम सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९ अन्तर्गत वास्तविक भूलका मामिलाहरूलाई अवलोकन गर्नु थियो। सिक्किम सब्जेक्ट रजिस्टरमा साँचो छुटेका कारण छुटेका व्यक्तिहरू माथी निर्णय गर्न निश्चित दिशानिर्देशहरू निर्धारित गरिएको थियो। निर्धारित दिशानिर्देशको "खण्डहरू डी, एफ, जी र अहछ" को सर्तमा, याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरूलाई सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश १९८९ को सर्तमा उनीहरूका बुबाहरूको आधारमा भारतीय नागरिकता प्राप्त गर्ने अधिकार थियो किनकी उनका बुबाहरू सिक्किम सरकार स्थापना नियम, १९७४ द्वारा गत १ अप्रिल, १९७४ देखि लागू गरिएको 'अपवाद' खण्डको प्रारम्भ हुनु अघि देखि 'सिक्किम दरबार' मा सरकारी रोजगार थिए।

(छ) त्पयसछि, भारत सरकारको आदेश मिति ७ अगस्ट, १९९० र ०८ अप्रिल, १९९१ मुताबिक कूल ७३,४३१ व्यक्तिहरूलाई भारतीय नागरिकता प्रदान गरिएको थियो जसको आधारमा यी व्यक्तिहरूलाई सिक्किम सब्जेक्टरूमा समावेश गर्न योग्य पाएको थियो। यी ७३,४३१ व्यक्तिहरू मध्ये अधिकांश भारतका नागरिकहरू थिए र सन् १९४६ र १९७५ बीच सिक्किममा स्थायी रूपमा बसोबास गरेका व्यक्तिहरू थिए। सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९ को सर्तमा नागरिकता सूचीमा समावेश गर्नको लागि निर्धारित ढाँचामा आवेदनहरू सन् २०२१ को व.पी. (सी) संख्या १२८३ मा याचिकाकर्ताहरूको परिवारका सदस्यहरूद्वारा पेश गरिएको थियो, जसलाई सम्बन्धित जिल्ला कलेक्टरले विधिवत रूपमा स्वीकार गरेको थियो। तर, उनीहरूको नाम न त भारत सरकारको गृह मन्त्रालयले पठाएको स्वीकृत सूचीमा देखापरेको छ न त अस्वीकृत सूचीमा नै छ।

१०. सिक्किममा आयकर ऐन, १९६१ लागू हुनु अघिका कानुनी र तथ्यगत घटनाक्रमहरूलाई यस ऐन अन्तर्गत यी मामिलाहरूमा उत्पन्न विवादको रूपमा समावेश गर्न सकिन्छ:

(क) सन् १९४८ मा, सिक्किम आयकर म्यानुअल, १९४८ (एसआईटीएम) सिक्किमका शासक (चोग्याल) द्वारा जारी गरिएको थियो। यस एसआईटीएम अन्तर्गत, व्यवसायमा संलग्न सबै व्यक्तिहरू माथि तिनीहरूको बसोबास नहेरीकन कर लगाइएको थियो। यस एसआईटीएम अन्तर्गत, जन्म स्थान, जाति वा जातीय आधारमा कुनै भेदभाव नगरी सबैले आयकर तिर्ने गरेको भनिएको छ।

(ख) सन् १९८९ मा, आई.टि. ऐन, १९६१ लाई वित्त ऐन, १९८९ द्वारा सिक्किममा विस्तार गरिएको थियो। उक्त संशोधन अन्तर्गत, सिक्किम राज्यमा लागू भएको आयकर ऐन, १९६१ सँग सम्बन्धित कुनै पनि कानून खारेज गरिएको थियो। निस्सन्देह, संसदसँग कृषि आयमा कर लगाउने कुनै क्षमता नभएकोले, एसआईटीएम, १९४८ को खारेजीले आयमा करहरूमा लागू हुने कानूनलाई मात्र असर गर्नेछ र कृषि आयको सन्दर्भमा यसको सञ्चालनलाई असर गर्दैन।

(ग) तथापि, आईटी ऐन, १९६१ सिक्किममा विस्तारित भएको र सम्बन्धित कानून खारेज गरिएको तथ्यको बावजूद, समर्थक, याचिकाकर्ताहरू सहित सबै बासिन्दाहरूले सिक्किममा अन्य भारतीय नागरिकहरूको साथ एसआईटीएम अन्तर्गत आयकर तिर्न जारी राखे, चाहे उनीहरूको नाम सिक्किम राज्य सब्जेक्ट रजिस्टरमा दर्ता गरिएको थियो वा थिएन।

(घ) सिक्किममा आयकर ऐन, १९६१ को विस्तारलाई सिक्किम राज्यको कडा विरोधको कारणले वास्तविकतामा लागू गर्न सकिएको थिएन। त्यस पछि, भारत सरकारले वित्त ऐन, १९९४ द्वारा आयकर ऐन, १९६१ मा संशोधन गरेर सिक्किमका अनुसूचित जनजातिहरूलाई आयकरबाट छुट दिने प्रस्ताव गऱ्यो जुन अन्य राज्यहरूमा भइरहेको थियो। यद्यपि, लोक सभामा सिक्किमका एकल सदस्यले यसको विरोध गरेका थिए, किनकि अनुसूचित जनजातीहरूलाई मात्र छुट दिनु भनेको अन्य मतदाताहरू जसमा ठूलो हिस्सा अनुसूचित जनजातीका व्यक्तिहरू थिएन र यसो गर्दा अन्य जनसंख्याको ठूलो हदसम्म हन्न गर्नु हो भन्ने कुरा मा जोड दिएको कारण उक्त संशोधन फिर्ता गरिएको थियो।

(ङ) गत् १९ जुलाई, २००४ मा, भारत सरकार र सिक्किम राज्य सरकारले, सिक्किममा आयकर ऐन, १९६१ को कार्यान्वयनको सम्बन्धको मतभेदहरू समाधान गर्ने प्रयासमा, एक संयुक्त समिति गठन गर्यो जसमा केन्द्रीय सरकार र सिक्किम सरकारका सदस्यहरू थिए। समितिमा प्रतिनिधित्व गर्ने सिक्किम राज्यले सिक्किम सब्जेक्ट प्रमाणपत्र (एसएससी) भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूका सन्तानहरू जसलाई सन् १९८९ सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश मार्फत भारतीय नागरिक बनाइएका थियो र उनीहरूलाई आयकर भुक्तानीबाट छुट दिन बारम्बार जोड दिइयो। यस वर्गमा कुल जनसंख्याबाट लगभग ९४.६% व्यक्तिहरू समावेश छन्। एसएससी धारकहरू र भारत सरकारको आदेश मिति ०७ अगस्ट, १९९० र ०८ अप्रिल, १९९१ द्वारा भारतको नागरिक बनाइएका मानिसहरू र उनीहरूका सन्तानहरूलाई यो छुट दिनुको लागी ४ वर्ष सम्म छलफल चल्यो। सिक्किम सरकारको तर्क थियो कि एसएससी धारकहरू र सन् १९९०-१९९१ मा सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९ मार्फत भारतीय नागरिक भएकाहरूलाई छुट दिनुपर्छ भन्ने अडान थियो। सिक्किम राज्यको सन् २००४ को मतदाता सूचीमा निम्न जनसांख्यिकीय संरचना थियो:

भुटिया-लेप्चा (जनजातिहरू) : २०.६४%

नेपालीहरू: ६९.७१%

(मूल सिक्किम सब्जेक्टहरू सहित)

शेर्पा: ४.३१%

अरु: ५.३४%

(भारतीय मूलका पुराना बासिन्दाहरू: १.५०% र भारतीय मूलका व्यक्तिहरू सहित नयाँ बसोबास गर्नेहरू ३.८४% = ५.३४%)

(च) गत् २००८ मा, भारत सरकारले वित्त ऐन, २००८ को आधारमा आयकर ऐन, १९६१ मा संशोधन पारित गर्‍यो, जस मुताबिक आयकर ऐन, १९६१ मा धारा १० अन्तर्गत खण्ड (२६एएए) पेश गरिएको थियो। आयकर ऐन १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) ले सिक्किमका मानिसहरूलाई छुट दिएको छ। त्यसपछि, गत १६ जुन २००८ मा, सिक्किम सरकारले एसईटिएम लाई कारबाही गर्नुहुँदैन भनी एक सर्कुलर जारी गर्‍यो।

याचिकाकर्ताहरूको गुनासो:

११. सन् २०२१ को व.पी.(सी) संख्या १२८३ मा याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, तिनीहरू सिक्किममा बसोबास गरेका हुन् र तिनीहरूका बुबाहरू गत ३१ डिसेम्बर, १९६९ र त्यसको अघि सरकारी सेवामा थिए। त्यसैले, तिनीहरू सिक्किम सरकारले जारी गरेको गत ०९ अप्रिल, १९८१ को ज्ञापनपत्र अनुसार चौथो श्रेणी अन्तर्गत परेका छन्। याचिकाकर्ताहरूलाई सिक्किम सरकारद्वारा पहिचान प्रमाणपत्र (आवास वा आवासीय प्रमाणपत्र जस्तै) जारी गरिएको छ। उनीहरूलाई जारी गरिएको पहिचानको प्रमाणपत्रको अनुसार याचिकाकर्ताहरू सिक्किमको स्थानीय जनसंख्याको हिस्सा हुन् र ती व्यक्तिहरू बराबर हुन् जसको नाम पहिले देखिन् सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा पाइन्छ। यसरी, तिनीहरू सबैलाई सिक्किमको स्थानीय जनसंख्याको भागको रूपमा व्यवहार गरिएको छ तर याचिकाकर्ताहरू, जो सिक्किममा बसोबास गर्छन् र जसलाई पहिचानको प्रमाणपत्र जारी गरिएको छ, उनीहरूलाई आयकर ऐन १९६१ को धारा १०(२६एएए) को लाभबाट वञ्चित गरिएको र उनीहरूको आयकरको मुल्यांकन भईरहेको छ भने, तर माथि उल्लेखित व्यक्तिहरूको वर्गलाई आयकरको भुक्तानबाट छुट दिने माथि उल्लेखित व्यवस्थाको उद्देश्य हो। यी याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, उक्त प्रावधानले सिक्किमका बासिन्दाहरूको ९४% लाई छुट दिन्छ जबकि बाँकी ५% जसमा करिब १% जनताहरू जस्तै याचिकाकर्ताहरू छन् जो सिक्किमका वास्तविक बसोबास गर्नेहरू हुन् र उनीहरूलाई अन्य वर्गका व्यक्तिहरू जस्तै समान व्यवहार गर्ने अधिकार छ। यी निवेदकहरूको गुनासो यो हो कि उनीहरूको नाम सन् १९६१ को नियमावली अन्तर्गत दर्तामा दर्ता नभएको एकमात्र आधारमा उनीहरूलाई आयकर लगाउने उद्देश्यले छुट्याएको छ। यी याचिकाकर्ताहरूका अनुसार तिनीहरूसँग पहिचानको प्रमाणपत्रहरू छ र तिनीहरू आयकर

ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) मा उल्लेखित श्रेणीहरूको व्यक्तिहरू जतिकै सिक्किमवासी हुन् जसलाई उक्त अन्तर्गत आयकर नतिरने लाभ दिइएको छ।

१२. यो पनि भनिएको छ कि सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश १९८९ को माध्यमबाट भारतीय नागरिकता प्रदान गरिएका व्यक्तिहरू ती व्यक्तिहरू थिए जसको नाम वास्तवमा सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा कहिल्यै समावेश गरिएको थिएन तर तिनीहरूलाई यसको लाभ दिइएको थियो।

१३. माथिको गुनासोको सन्दर्भमा आयकर तिर्ने छुटको लागि विभिन्न व्यक्तिहरूले विभिन्न निवेदन दिएका थिए। यी प्रतिवेदनलाई ध्यानमा राख्दै संघ सरकारले एउटा समिति गठन गरेको थियो। गत् १६ अक्टोबर २००९ मा, यस समितिले एउटा निर्णय सुनायो जसको मुताबिक यो निष्कर्षमा पुगेको थियो कि आयकर ऐन, १९६१ मा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश नभएका व्यक्तिहरूलाई छुट दिने कुनै प्रावधान छैन। त्यसकारण समितिले यी व्यक्तिहरूले उनीहरूको नाम समावेश गर्न सम्भव छ कि छैन भनी पता लगाउन आयकर ऐन, १९६१ मा रहेका कमीकमजोरीहरू हेर्नेका लागि कानुनी विज्ञहरू/चार्टर्ड एकाउन्टेन्टहरूसँग सम्पर्क गर्नु भनि सिफारिस गरेको थियो; ताकि सिक्किम सरकारले यो मामिलालाई भारत सरकार समक्ष उठाउन सकोस।

१४. याचिकाकर्ताहरूका अनुसार गत २१ सेप्टेम्बर २०१० मा, सिक्किम सरकारले एक क्याबिनेट जनादेश जारी गर्‍यो जहाँ यो स्वीकार गरिएको थियो कि पहिचानको प्रमाणपत्र (सीओई) अझै पनि वैध पूर्व विलय कानूनलाई ध्यानमा राखेर जारी गरिएको थियो किनभने यसले लेख ३७१-एफ अन्तर्गत संवैधानिक संरक्षण पाएको थियो। सीओआई धारक भएका कारण ५१ याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरूलाई सिक्किम सरकार स्थापना नियम, १९७४ को नियम ४(४) अन्तर्गत राज्य सरकार र यसका सार्वजनिक क्षेत्र एकाइहरू (पीएसयू) अन्तर्गत रोजगारीको लागि समावेश गरिएको छ जसमा स्थानीयहरूका लागि मात्र रोजगारीको प्रावधान छ।

१५. याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, उनीहरू जस्ता व्यक्तिहरू स्पष्ट रूपमा सिक्किमका स्थायी बासिन्दा भए पनि आयकरको भुक्तानीको छुटबाट वञ्चित व्यक्तिहरूमाथि अन्याय भएको कारणले गर्दा, यस विषयमा सिक्किम राज्य सभामा बहस भएको थियो। गत् २४ मार्च, २०११ मा, एक मन्त्रिपरिषद् ज्ञापन जारी गरिएको थियो कि सिक्किम सरकारले ती बहिष्कृत

वर्गहरू (सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) संख्या १२८३ मा याचिकाकर्ताहरू जस्तै व्यक्तिहरू जसका बुबाहरू गत ३१ डिसेम्बर, १९६९ अघि सिक्किम सरकारी सेवामा थिए र जो लगातार सिक्किम राज्यमा बसोबास गरिरहेका छन्) को पक्षमा विधानसभाको आगामी सत्रमा एक प्रस्ताव पारित गर्न उपयुक्त छ भन्ने ठानेको थियो, ताकि उनीहरूलाई भारत सरकार द्वारा आयकरको छुट प्राप्त होस्। सोही अनुसार गत २६ मार्च, २०११ मा यो संकल्प पारित भएको थियो।

१६. त्यसपछि, सन् २०१३ को रिट याचिका (नागरिक) संख्या ५९ लाई यस न्यायलयमा दायर गरियो र यस न्यायलयले गत ११ फेब्रुअरी, २०१३ मा नोटिस जारी गरियो जस मुताबिक यहाँ भएका याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरूलाई आयकर विभागको रिकभरी कार्यवाही र टिडीएस को बराबर जम्मा गर्नको सम्बन्धमा अन्तरिम राहत दिइयो।

१७. गत् अगस्त २०१३ मा, राज्य सभाले सन् १९७५ मा भारतसँग विलय हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने वास्तविक भारतीय नागरिकहरूको हितको रक्षाको लागि प्रार्थना गर्दै याचिकामा समितिको १४५ औं प्रतिवेदन प्रकाशित गर्‍यो। आफ्नो छलफलमा, समितिले सिक्किमका पुराना भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई सिक्किमीस जस्तै व्यवहार गर्नुपर्छ र उक्त परिभाषामा समावेश गरिनुपर्छ भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा पत्ता लगायो। त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई पनि छुट दिन सिफारिस गरिएको थियो।

१८. गत ४ अप्रिल २०१८ मा, यस न्यायलयले सन् २०१३ को रिट याचिका नम्बर ५९ मा याचिकाकर्ताहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को लाभ पाउनु पर्छ भनेर दाबी गर्ने व्यक्तिहरूको सूची रेकर्डमा राख्न निर्देशन दिँदै आदेश पारित गरेको थियो, र सिक्किम राज्यलाई थप दावीहरू प्रमाणित गर्न र केन्द्र सरकारसँग सहयोग गर्न निर्देशन दिइयो ताकि त्यस्ता दावीहरूलाई केन्द्र सरकारले कानून बमोजिम विचार गर्न सकोस्।

१९. यस आदेशको बमोजिम, राज्य सरकारले आयकरको भुक्तानीबाट छुटको लागि याचिकाकर्ता जस्तै वर्गका व्यक्तिहरू अर्थात् जसका बुबाहरू सिक्किम सरकारमा गत ३१ डिसेम्बर, १९६९ मा वा अघि सेवामा थिए र जो स्थायी रूपमा बसोबास गर्दैछन् र यसको आधारमा सीओआई भएका व्यक्तिहरू सहित अन्य दुई श्रेणीका व्यक्तिहरूलाई र सिक्किममा बसोबास गरिरहेका व्यक्तिहरूका साथ सिक्किमको ग्रामीण क्षेत्रहरूमा आफ्नो जग्गा सम्पत्तिको आधारमा सीओई जारी गरिरहेका व्यक्तिहरू संग समावेश गर्न अनुमोदन गर्‍यो। गत् २२ सेप्टेम्बर, २०१८ मा

राज्य सरकारद्वारा जारी गरिएको सार्वजनिक सूचना संख्या होम/कौफ्दल/१११/२०१३/०९भाग/५९९२ मा माथिका दुई वर्गहरूलाई तोकिएको ढाँचामा विवरण सक्षम अधिकारी समक्ष पेश गर्न निर्देशन दिइएको थियो। गत् २२ सेप्टेम्बर, २०१८ को सार्वजनिक सूचना बमोजिम सन् २०२१ को रिट याचिका (सी) संख्या १२८३ मा याचिककर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरूले सक्षम अधिकारी समक्ष सबै सम्बन्धित कागजातहरू पेश गरिसकेका छन् भनि भनिएको छ।

२०. याचिककर्ताहरूले आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छुटको लागि योग्य भए तापनि उनीहरूलाई निरन्तर भेदभाव र आयकरमा मूल्याङ्कन गरिँदै आएको दावी गरिएको छ। यो भनिएकोछ कि, विभिन्न प्रस्तुतिहरू को बावजुद, आयकर ऐन, १९६१ मा गरिएको पूर्ण भेदभावपूर्ण र स्वेच्छाचारी संशोधनहरू अझै पनि समाप्त हुन सकेको छैन। वास्तवमा, सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) संख्या ५९ मा याचिकाकर्ता संख्या १ संघका सदस्य रहेका केही व्यक्तिहरूलाई कर असुलीका लागि थप असुली सूचनाहरू पठाइएको छ। तसर्थ, उपरोक्त परिस्थितिमा, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) को परिमार्जनबाट आक्रोशित हुँदै, याचिकाकर्ताले भारतको संविधानको धारा ३२ को प्रावधान अन्तर्गत आफ्नो मौलिक अधिकारको उल्लङ्घन भएको भनी आह्वान गरेको छ।

आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए):

२१. आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० ले कुल आयमा समावेश नगरिएको आयको बारेमा बताउँछ अर्थात् उक्त ऐनको धारा १० को खण्डहरू अन्तर्गत उल्लेख गरिएको आय कुनै पनि व्यक्तिको कुल आय गणनामा समावेश गरिने छैन। धारा १० को खण्ड (२६एएए) ले बताउँछ कि एक व्यक्ति, जो सिक्किमी भएको अवस्थामा, कुनै पनि आय, जो उसलाई प्राप्त हुन्छ वा उत्पन्न हुन्छ (क) सिक्किम राज्यको कुनै पनि स्रोतबाट; वा (ख) धितोपत्रमा लाभांश वा ब्याजको रूपमा, कुनै पनि व्यक्तिको कुल आमदानी भित्र पर्ने आय मानिने छैन। तथापि, यस प्रावधानले बताउँछ कि यस खण्डमा समावेश भएको प्रावधानहरू कुनै पनि सिक्किमीस महिलालाई लागू हुने छैन जसले गत १ अप्रिल, २००८ वा पछि सिक्किमी नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्छिन।

यस व्याख्याले सिक्किमिसलाई निम्न रूपमा परिभाषित गर्दछ:

१. एक व्यक्ति, जसको नाम गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ र सिक्किम सब्जेक्ट नियम, १९६१ संगै हेर्नुहोस (यसपछि "सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता" भनिन्छ) अन्तर्गत राखिएको रजिस्टरमा रेकर्ड गरिएको छ; वा

२. एक व्यक्ति, जसको नाम भारत सरकारको आदेश संख्या २६०३०/३६/९०- ई.सी.ई., गत ७ अगस्त, १९९० र सम संख्याको आदेश गत ८ अप्रिल, १९९१ को आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश छ; वा

३. कुनै पनि अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन, तर यो निस्सन्देह स्थापित हुन्छ कि त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुबा हजुरबुबा वा एउटै पिताको भाइको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ;

यस आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को सान्दर्भिक प्रावधान निम्नानुसार छ:

"(२६एएए) एक व्यक्तिको मामिलामा, सिक्किमीस भएकोले, उसलाई प्राप्त हुने वा उठ्ने कुनै पनि आय-

(क) सिक्किम राज्यको कुनै पनि स्रोतबाट; वा

(ख) धितोपत्रमा लाभांश वा ब्याजको रूपमा:

गत अप्रिल १, २००८ को दिन वा पछि सिक्किमेवासी नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्ने सिक्किमी महिलालाई यस खण्डमा समावेश गरिएको कुनै पनि कुरा लागू हुने छैन।

स्पष्टीकरण.

यस खण्डको प्रयोजनका लागि, "सिक्किमीस" को अर्थ हुनेछ-

(i) एक व्यक्ति, जसको नाम गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ र सिक्किम सब्जेक्ट नियम, १९६१ संगै हेर्नुहोस (यसपछि "सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता" भनिन्छ) अन्तर्गत राखिएको रजिस्टरमा रेकर्ड गरिएको छ; वा

(ii) एक व्यक्ति, जसको नाम भारत सरकारको आदेश संख्या २६०३०/३६/९०- ई.सी.ई., मिति ७ अगस्त, १९९० र ८ अप्रिल १९९१ को सम संख्याको आदेशको आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गरिएको छ; वा

(iii) कुनै अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन, तर त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुबा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन;"

निवेदनहरू:

२२. सन् २०१३ को रिट याचिका (सी) संख्या ५९ मा रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता, श्री के.वी. विश्वनाथन, र सुश्री पूजा धर, रिट याचिका (सी) २०२१ को १२८३ मा रिट याचिकाकर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता, र श्री एन वेंकटरामन, भारत संघको राजस्व विभागको लागि उपस्थित अतिरिक्त सोलिसिटर जनरल, र श्री विवेक कोहली, सिक्किम राज्यका लागि अधिवक्ता जनरललाई सुनेका छौं, र अभिलेखमा भएका सामग्रीहरू हामीले अवलोकन गरेका छौं।

रिट याचिकाकर्ताहरूको निवेदनहरू:

२३. प्रारम्भमा रिट याचिकाकर्ताहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गरे कि आईटी ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) भारतको संविधानको विपरीत छ, किनकि सन् १९६१ को नियमअनुसार त्यस्ता आप्रवासी/बसोबास गर्नेहरूलाई 'सिक्किम प्रजा' को रूपमा दर्ता गरिएको थिएन भन्ने एकमात्र आधारमा यसले 'सिक्किमीस' को परिभाषाबाट बहिष्कृत गर्दछ, भारतीय मूलका आप्रवासी/बसोबास गर्नेहरू जसले सन् १९६१ को नियम लागू हुनुभन्दा धेरै अघि सिक्किममा बसोबास गरेका थिए। यसबाहेक, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधान असंवैधानिक छ र यो भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ मुताबिक उल्लङ्घनकारी छ किनभने यसले सिक्किमीस महिला जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरे उनीलाई छुट दिइएको श्रेणीबाट बाहिरिएकोछ।

२४. तत्कालका रिट याचिकाहरूमा चुनौतीको पहिलो चरणको सन्दर्भमा, अर्थात्, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत 'सिक्किमीस' को परिभाषालाई चुनौती दिएको अनुसार यो तर्क गरिएको थियो कि पुराना बसोबास गर्नेहरू/प्रवासीहरू, जो सन् १९६१ नियमवाली लागू हुनुभन्दा धेरै अघि सिक्किममा बसोबास गरेका थिए उनीहरूलाई 'सिक्किमीस' को परिभाषाबाट बहिष्कृत गरिएको थियो र फलस्वरूप, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को लाभ दावी गर्न अयोग्य बनाइयो, एकमात्र आधारमा कि

उनीहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता गर्न सकिँएन किनभने उनीहरूका पुर्खाहरूले आफ्नो भारतीय नागरिकता समर्पण गरेनन्।

२५. यो थप तर्क गरिएको थियो कि अन्य देशहरू/तत्कालिन राज्यहरू जस्तै नेपाली प्रवासीहरू, जो एकै समयमा सिक्किममा बसाइँ सरेका थिए वा भारतीय मूलका प्रवासीहरू/बसनेहरू पछि आए तापनि, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को लाभहरू पाई रहेको थियो, जबकि मनमानी रूपमा भारतीय मूलका बसोबास गर्नेहरू जो याचिकाकर्ताहरू जस्तै थिए उनिलाई बहिष्कृत गरिएको छ। यो आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) मा रहेको छुट प्रावधान द्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्य चै सिक्किमका बासिन्दाहरूलाई सिक्किमको परिभाषा अनुसार छुट दिनु थियो जुन प्रावधानको स्पष्टीकरणको रूपमा छ। तसर्थ, सिक्किम सब्जेक्टहरूको भेदभावपूर्ण वर्गीकरण जस्तै पहिले देखि सिक्किममा बसोबास गर्नेहरू, जसलाई सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता गरिएको थिएन, र जसमा पछिल्लो वर्गलाई बाहेक छुटको फाइदामा भर्ना भएका व्यक्तिहरूको पहिलेको वर्गलाई छुट दिने प्रावधानको उद्देश्य सँग कुनै सम्बन्ध थिएन।

२६. यो पछि पेश गरिएको थियो कि समूह वा कोटिहरूमा वर्गीकरण गर्दा एक बुझ्न योग्य भिन्नतामा आधारित हुनुपर्छ जसले एक समूहलाई अर्को समूहबाट अलग गर्दछ। यस सम्बन्धमा भनिएको छ कि गत २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किम भारतमा विलय भएको थियो र त्यसैले सिक्किमका सबै बासिन्दा र प्रजाहरू त्यसपछि भारतीय नागरिक बनेका थिए। त्यसकारण, सिक्किमका बसोबास गर्ने भारतीय व्यक्तिहरूलाई सिक्किमका प्रजाहरू जो पछि सबै भारतीय नागरिक बनेका थिए र उनीहरू माथि फरक व्यवहार गर्ने कुनै औचित्यपूर्ण कारण थिएन। सिक्किमको भारतसँग विलय भएपछि र सिक्किमका सब्जेक्टहरूलाई भारतीय नागरिकता प्रदान गरिएपछि यो वर्गीकरणको आधार मेटिएको थियो। कि पहिले सिक्किम प्रजाको रूपमा दर्ता नगरिएका प्रवासी/बसनेहरू र सिक्किम सब्जेक्टहरूलाई एकैसाथ गत २६ अप्रिल, १९७५ पछि सिक्किमको भारतीय बासिन्दाको रूपमा मानिन्थ्यो र त्यसकारण, त्यस्ता दुवै वर्गहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) अन्तर्गत आयकर छुटको फाइदाहरूको लाभ पाउनु पर्ने थियो। यी प्रवासी/बसोबास गर्नेहरूलाई सिक्किम प्रजाको रूपमा दर्ता गरिएको थिएन किनभने तिनीहरूले आफ्नो भारतीय नागरिकता समर्पण गर्न असफल भएका थिए; तसर्थ, सिक्किमको भारतसँग विलय भए पछि यसको कुनै सान्दर्भिक प्रयोग छैन किनभने त्यस्ता आप्रवासी

र सिक्किम सब्जेक्ट दुवैलाई सिक्किमको विलय पछि सिक्किमका भारतीय बासिन्दाको रूपमा मानिन्थ्यो।

२७. यो आग्रह गरिएको थियो कि कानूनका प्रावधानहरूले प्राप्त गर्न खोजेको वस्तुलाई प्रतिबिम्बित गर्नुपर्दछ र समूह वा वर्गहरूमा कुनै पनि वर्गीकरण एक सुगम भिन्नतामा आधारित हुनुपर्छ, र कर कानूनहरूमा समान रूपमा लागू हुनुपर्छ अन्य कानूनको कुनै पनि अन्य क्षेत्रमा लागू गरिएको जस्तै, *एस.के. दत्त बनाम लरेन्स सिंह इन्ग्टी, ए.ई.आर. १९६८ एससी ६५८* मुताबिक।

२८. श्री के.वी. विश्वनाथन, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले थप पेश गरे कि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) मा वाक्यांश स्पष्टीकरणले "'सिक्किमीस' को अर्थ" भन्ने बाट सुरुहुन्छ र त्यसपछि तीन श्रेणीका व्यक्तिहरूलाई सूचीबद्ध गर्दछ जसलाई ऐनको उद्देश्यका लागि 'सिक्किमीस' मानिएको छ। र त्यस स्पष्टीकरणमा प्रयोग भएको शब्द 'मीन' हो। तसर्थ, परिभाषालाई समावेशी मान्नु पर्छ र 'सिक्किमीस' शब्दको दायराको पूर्णता होइन। यस सम्बन्धमा, *दक्षिणी विद्युत आपूर्ति कम्पनी उडीसा लिमिटेड बनाम श्री सीताराम राइस मिल, (२०१२) २ एससीसी १०८* को मामिलामा निर्भरता राखिएको थियो।

२९. *अफाली फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड बनाम महाराष्ट्र राज्य, (१९८९) ४ एससीसी ३७८* मार्फत कुनै प्रावधानको स्पष्टीकरण अपवाद वा प्रावधानको रूपमा काम गर्ने खालको हुनुहुँदैन भनी मान्यता दिइएको थियो। कि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) को स्पष्टीकरणले, प्रभावमा, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) को अपवादको रूपमा कार्य गर्दछ किनभने यसले भारतीय मूलका प्रवासी/बसनेहरू जो सन् १९६१ को विनियम लागू हुनुभन्दा धेरै अघि सिक्किममा बसोबास गरेकाहरूलाई प्रावधानको दायराबाट बाहिर राखिएको छ।

३०. प्रस्तुत गरिएको थियो कि वर्तमान अवस्थामा, सिक्किममा भारतीय बसोबास गर्नेहरू विरुद्धको मनमानी भेदभाव हटाउनको लागि, 'सिक्किमीस' शब्दको परिभाषामा गत २६ अप्रिल, १९७५ मा त्यहाँ बसोबास गर्ने भारतीयहरूलाई समावेश गर्नुपर्छ। यस न्यायलयले रिट याचिकाकर्ताहरू विरुद्ध भएको भेदभावको निवारण गर्न सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतीय बसोबास गर्नेहरूलाई सिक्किम प्रजासंघको वर्गमा राख्नु पर्छ, जुन सबै

विषयहरूको प्रयोजनका लागि त्यस्तो वर्गका व्यक्तिहरूको अधिकार, लाभ र विशेषाधिकारलाई प्रभावित गर्दछ।

३१. चुनौतीको दोस्रो बिन्दुको सन्दर्भमा, जुन आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानको बारेमा छ, जसमा एक सिक्किमीस महिला जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन्, उनि छुट दिइएको श्रेणीमा पर्दैन र यो प्रावधान भारतीय संविधानको लेखहरू १४ र १५ को उल्लङ्घन भएको रिट याचिकर्ताहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र विद्वान अधिवक्ताले भनेका थिए। यस सन्दर्भमा, यो थप तर्क गरिएको थियो कि एउटी महिलाले विवाहित भएको मात्र तथ्यमा 'सिक्किमीस' को रूपमा आफ्नो पहिचान गुमाउने छैन। त्यो लिङ्ग-आधारित भेदभाव प्रावधानमा स्पष्ट छ, अझ बढी, किनभने गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीस महिलासँग विवाह गर्दा सिक्किमीस पुरुषलाई ऐन अन्तर्गतको प्रावधान मुताबिक छुटको दाबी गर्नबाट अयोग्य ठहराइएको छैन।

३२. उक्त प्रावधानलाई लैङ्गिक बाहेक अन्य कुनै कारणमा आधारित भएको पत्ता लगाउन नसकिने भएकाले महिलाहरू विरुद्धको भेदभावपूर्ण हो भनि घोषणा गरिनुपर्छ भनी बताएका छन्। यो *अनुज गर्ग र अन्यहरू बनाम होटल एसोसिएशन अफ इन्डिया र अन्यहरू, (२००८) ३ एससीसी १ र जी. सकर बनाम गीता, (२००९) ६ एससीसी १९* मा निर्भर गरियो र कुनै प्रावधानको फाइदाहरूबाट बहिष्कार लिङ्गको आधारमा मात्र गरेमा, त्यसलाई भारतको संविधानको अनुच्छेद १४ को उल्लङ्घन भएको रूपमा मानिनेछ।

३३. माथि उल्लेखित भनाइहरूमा, यो प्रार्थना गरियो कि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणमा प्रदान गरिएको 'सिक्किमीस' शब्द को परिभाषामा गत २६ अप्रिल, १९७५ मा त्यहाँ बसोबास गरेका भारतीयहरूलाई समावेश गर्नुपर्छ र आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधान जसले एक सिक्किमीस महिला जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्छिन्, उसलाई छुट प्राप्त वर्गबाट बाहिर राखेकोछ, र त्यो असंवैधानिक भएको रूपमा खारेज गरिनुपर्छ भन्ने प्रार्थना गरियो।

उत्तरदाताहरूको प्रस्तुतीकरणहरू:

३४. यसको विपरित, श्री एन वेंकटरामन, राजस्व विभागको लागि उपस्थित अतिरिक्त सलिसिटर जनरलले तर्क गरे कि प्रतिबन्धित प्रावधान सिक्किम सब्जेक्टहरूको उचित वर्गीकरणमा आधारित छ, एक समूहको रूपमा, जुन भारतीय मूलका प्रवासी/बसोबास गर्नेहरू भन्दा फरक जनाइएको छ। सिक्किम समाज भित्र शान्ति र सद्भाव कायम राख्नको लागि डिजाइन गरिएको विचारमा यस्तो वर्गीकरण स्थापित भएको हो, र यसैले त्यसमा हस्तक्षेप नहोस् भनेर प्रार्थना गरे।

३५. यो पेश गरियो कि गत २६ अप्रिल, १९६५ मा सिक्किम भारत संघको २२ औं राज्यको रूपमा भारतमा विलय भयो र फलस्वरूप, सन् १९७५ मा संविधानको (छत्तीसौं संशोधन ऐन) माध्यमबाट भारतीय संविधानमा लेख ३७१-एफ लाई पेश गरियो। त्यसपछि, गत २३ फेब्रुअरी, १९८९ को एक राजस्व विभाग, वित्त मन्त्रालय द्वारा जारी गरिएको अधिसूचनाको आधारमा सिक्किम राज्यमा मूल्याङ्कन वर्ष सन् १९८९ देखि १९९० सम्म आयकर ऐन १९६१ लाई विस्तार गरिएको थियो। कि सिक्किम राज्यमा ऐनको विस्तार गरेपछि, सिक्किम सरकारले राज्यमा केन्द्रीय प्रत्यक्ष कर कानूनको सहज कार्यान्वयनको लागि विभिन्न विचारहरू जारी राख्यो र विभिन्न आधारमा कार्यान्वयनको लागि निरन्तर अस्तव्यस्तता भई रहयो। जारी गतिरोधलाई समाधान गर्नको लागि, तत्कालीन केन्द्रीय वित्त मन्त्रीले गत जुन २००४ मा सिक्किम सरकार र केन्द्र सरकारको प्रतिनिधित्व भएको एउटा समिति गठन गरयो। उक्त समितिको छलफलको क्रममा, तत्कालीन मुख्य सचिव, सिक्किम सरकारले पहिचान गरे कि सिक्किमीस समाज सन् १९७५ को जनमत संग्रहमा मतदान गर्ने सिक्किमीस मूलका भारतीयहरूको वर्गीकरणमा आधारित थियो र अन्य जो पहिलेको सिक्किम राज्यका बासिन्दा थिए तर जसले जनमत संग्रहमा मतदान गरेका थिएनन् किनभने उनीहरूको 'सिक्किम सब्जेक्ट' दर्तामा नाम नभएको कारणले गर्दा। तदनुसार, आयकर दायित्व निर्धारण गर्ने उद्देश्यले यस्तो वर्गीकरण कायम राखिने निर्णय गरियो किनभने अन्य कुनै पनि वर्गीकरणले सिक्किमे समाजलाई टुक्र्याउने र समाज भित्र अशान्ति र आन्दोलन निम्त्याउनेछ। उपरोक्त पृष्ठभूमिको साथ, यो आग्रह गरिएको थियो कि सिक्किम सब्जेक्टहरू र सिक्किमका अन्य बासिन्दाहरू बीचको भिन्नता, भारतीय मूलका प्रवासी/बसनेहरू सहित, उचित वर्गीकरणमा आधारित थियो।

३६. यो जोड दिइएको थियो कि यस न्यायलयले अघिल्लो अवसरहरूमा सिक्किम सब्जेक्टहरूले सिक्किमका अन्य बासिन्दाहरू भन्दा फरक समूह बनाएको कुरालाई मान्यता दिएको थियो।

३७. यो तर्क गरिएको थियो कि सिक्किमको सम्पूर्ण जनसंख्यालाई खाली यो तर्क मा आयकर भुक्तानबाट छुट दिन सकिँदैन कि तिनीहरू राज्यमा बसोबास गर्छन्। तसर्थ, सिक्किमका बासिन्दाहरूको विभिन्न वर्गहरू बीचको ठोस सामाजिक र ऐतिहासिक भिन्नताहरूको कारणले गर्दा, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एए) को स्पष्टीकरण अन्तर्गत निर्दिष्ट गरिए अनुसार सिक्किम सब्जेक्टहरू र त्यस्ता अन्य व्यक्तिहरूको पक्षमा छुट दिइएको थियो।

३८. भारतीय मूलका ती प्रवासी/बसोबास गर्नेहरू, जो सन् १९६१ नियमवाली लागू हुनु अघि सिक्किममा बसोबास गरिरहेका हुन सक्छन्, उनीहरूले आफ्नो भारतीय नागरिकता त्यागेर सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता नगर्ने छनोट गरे। यसलाई उक्त वर्गका व्यक्तिहरू द्वारा गरिएको छनोट मानियो। सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता नभएको कारणले गर्दा, भारतीय मूलका प्रवासी/बसोबास गर्नेहरूले यस समयमा सिक्किम सब्जेक्टहरू झैं समान व्यवहार खोज्न सक्दैनन्।

३९. जहाँसम्म आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एए) को प्रावधानको वैधताको सम्बन्धित कुरामा यो पेश गरियो कि यो महिला विरुद्ध भेदभावी वा संविधानको लेखहरू १४ र १५ को उल्लङ्घनकारी छैन। गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीस पुरुषहरूसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूलाई अयोग्यता गरिएको सिक्किमको परम्परागत कानूनमा आधारित थियो र यी कानूनले महिलाको बुबाबाट वंशज हुने र त्यस्तो वंशका आधारमा निहित कुनै पनि विशेषाधिकार त्यस्तो महिलाले विवाह नगरेसम्म जारी रहने उल्लेख गरेको छ। त्यस्तो समाजलाई बन्धनमा बाँध्ने उद्देश्यले कानून निर्माण गर्दा समाजका विचित्र परम्परागत कानूनलाई ध्यान नदइ गर्न सकिँदैन।

४०. माथि उल्लेखित बयानहरू मुताबिक, यो प्राथना गरियो कि तत्कालको रिट याचिकाहरू योग्यताविहीन भएको भन्दै खारेज गरियोस्।

४१. सिक्किम राज्यको तर्फबाट, विद्वान अधिवक्ता, श्री विवेक कोहलीले निष्पक्ष रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् कि राज्य सरकारलाई सिक्किमी मूलका विवाहित महिलाहरूलाई

जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि एक गैर-सिक्किमीस पुरुषसँग विवाह गरे र उनलाई आयकर छुट विस्तार गर्न खोजिएको यहाँको रिट याचिकाकर्ताहरूको प्रार्थनामा कुनै आपत्ति छैन। यो पनि पेश गरिएको थियो कि कर छुटको लाभ सिक्किममा बसोबास गर्ने सबै भारतीय नागरिकहरूलाई विस्तार गरियोस चाहे तिनीहरूको नाम सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत राखिएको 'सिक्किम सब्जेक्ट रेजिस्टर' मा 'सिक्किम सब्जेक्ट' को रूपमा दर्ता गरिएको होस् वा नहोस्।

४२. आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) माथि दुई-पक्षीय चुनौती भएको छ। पहिलो, गत १ अप्रिल २००८ पछि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलालाई प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान अन्तर्गत लाभबाट वञ्चित गरिएको छ। दोश्रो, यी रिट याचिकाहरूमा 'सिक्किमीस' को परिभाषालाई पनि आलोचना गरिएको छ। त्यसैले यसलाई क्रमबद्ध रूपमा छलफल गरिनेछ।

आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई चुनौती:

४३. आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई आक्रमण गरिएको छ।

त्यो प्रावधान निम्नानुसार पढ्न सकिन्छ:

"गत अप्रिल १, २००८ मा वा पछि सिक्किमेवासी नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्ने सिक्किमे महिलालाई यस खण्डमा समावेश गरिएको कुनै पनि कुरा लागू हुने छैन"

४४. यो प्रावधानलाई यस आधारमा चुनौती दिइएको छ कि यसले सिक्किमीस महिलाहरूलाई गत १ अप्रिल, २००८ पछि सिक्किमीस नभएको व्यक्तिसँग विवाह गरेको आधारमा बहिष्कृत गर्दछ। यस सन्दर्भमा, निम्न चिजहरू बुझ्न सकिन्छ:

i) सर्वप्रथम, यो याचिकाकर्ताहरूको तर्क हो कि सिक्किमीस महिलाहरू भेदभावको शिकार भएका छन् जुन कानूनमा मान्य छैन, विशेष गरी, भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ को सन्दर्भमा। विवाद यो छ कि सिक्किमीस महिलाहरू विरुद्ध भेदभाव भएको छ जबकि सिक्किमीस पुरुषहरू माथी यस्तो भेदभाव भएको छैन, यस अर्थमा कि यदि एक सिक्किमीस महिलाले सिक्किमीस नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्छिन भने, उसलाई उपधाराको लाभबाट वञ्चित गरिन्छ तर यदि एक सिक्किमेवासी पुरुषले सिक्किमीस नभएको व्यक्तिसँग विवाह गरेमा त्यस्तो बहिष्कार लागू हुँदैन।

ii) दोस्रो, गत १ अप्रिल, २००८ मा विवाह गरेका सिक्किमीस महिलाहरू मात्र उक्त प्रावधानको लाभबाट वञ्चित छन् तर यदि कुनै सिक्किमीस महिलाले गत १ अप्रिल, २००८ अघि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरेको थियो भने, प्रावधान अन्तर्गत दिइएको लाभबाट त्यस्तो कुनै बहिष्कार छैन।

iii) तेस्रो, यो तर्क गरिएको छ कि विवाह एक पुरुष र एक महिला बीच वर्गीकरण को आधार हुन सक्दैन र त्यसले एक महिला विरुद्ध भेदभाव गर्न सक्दैन। एक सिक्किमीस महिला जसले गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्छिन भने उसलाई सिक्किमीस पुरुषसँग भेदभाव गर्न सकिँदैन।

iv) चौथो, यो याचिकाकर्ताहरूको मामिला हो कि गत १ अप्रिल, २००८ को एक मनमानी कट-अफ मिति प्रावधानमा सम्मिलित गरिएको छ र यसले उक्त मितिभन्दा अघि गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिला र उक्त मिति पछि विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूबीच भेदभाव गरिएको छ। उक्त मिति भन्दा पहिले गैर-सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूलाई धारा १० (२६एए) को लाभदायक खण्डमा समावेश गरिएको छ, तर त्यो मिति पछि विवाह गर्नेहरूलाई लाभबाट बहिष्कार गरिएको छ।

v) अर्को विवाद यो हो कि "सिक्किमीस" अभिव्यक्तिको परिभाषा आफैमा आक्रमण भएको छ र यसैले, "सिक्किमीस" को परिभाषाको दायरा भित्र नपर्ने व्यक्तिसँग विवाह गर्ने कुनै पनि सिक्किमीस महिलाले उक्त प्रावधानको फाइदा पाएको छैन।

४५. मुख्यतया, यो तर्क गरिएको थियो कि एक मनमानी मिति अर्थात्, गत १ अप्रिल, २००८ को सन्दर्भमा सिक्किमीस महिलाहरू विरुद्ध विवाहको आधारमा कुनै भेदभाव हुन सक्दैन। याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, यो प्रावधानले विवाहित महिला र अविवाहित महिलाहरू बीच कृत्रिम वर्गीकरण र भेदभाव सिर्जना गर्दछ र त्यो सिक्किमीस महिलाहरू बीचको वर्गीकरणको आधार विवाह हुन सक्दैन। यसबाहेक, उक्त वर्गीकरणले प्राप्त गर्न खोजिएको वस्तुसँग कुनै सम्बन्ध छैन र यद्यपि उक्त प्रावधानको स्पष्टीकरणमा दिइएका "सिक्किमीस" अभिव्यक्तिको दायरा भित्र आउने सबै व्यक्तिहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुटको लाभ दिनुपर्ने हो, र गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूलाई मात्र बहिष्कार गर्न सकिँदैन।

४६. याचिकाकर्ताहरूका लागि विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको प्रस्तुतीकरणको जोर यो छ कि गैर-सिक्किमीहरूसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरू विरुद्ध भेदभाव भएको छ, त्यो पनि ती महिलाहरू माथि जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि विवाह गरेका छन्। यो तर्क गरिएको छ कि यो प्रावधान दुई कारणले गर्दा मनमानी छ: पहिलो, किनभने यो गैर-सिक्किमीस पुरुषहरूसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरू विरुद्ध भेदभावपूर्ण छ र, दोस्रो, गत १ अप्रिल, २००८ वा पछि विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूलाई मात्र यो प्रावधानको लाभ छैन।

४७. प्रतिबन्धित प्रावधानको विश्लेषण गर्दा यो उल्लेख गरिएको छ कि प्रावधानको लाभ (i) सिक्किमीस महिलालाई लागू हुँदैन, (ii) जसले सिक्किमीस नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्छिन, र (iii) जुन विवाह गत १ अप्रिल, २००८ मा वा पछि भएको हो। तसर्थ, यो देखियो कि सिक्किमीस महिलाको विवाहलाई वर्गीकरणको आधार बनाइएको छ।

यसरी, अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा, निम्न तरिकाहरूमा भेदभाव भएको छ:

- i) सिक्किमीस महिलाहरू बीच जो सिक्किमी पुरुषहरू भन्दा अलग।
- ii) विवाहित र अविवाहित महिलाहरूको बीच, र
- iii) गैर-सिक्किमीसँग विवाह गर्नेहरूको तुलनामा सिक्किमीस सँग विवाह गर्ने सिक्किमी महिलाहरू बीच, र

iv) येस्ता सिक्किमिस महिलाहरू जसले गैर-सिक्किमिस संग गत १ अप्रिल, २००८ भन्दा वा पहिले विवाह गरेको छ, र जसलाई यो प्रावधान को मुताबिक लाभ पाईराखेको छैन र त्यस्ता सिक्किमिस महिलाहरू जसले त्यो माथि जनाएको मिति भन्दा अगावै गैर-सिक्किमिस संग विवाह गरेको छ र जसलाई यो प्रावधानको लाभ प्राप्त भएको छ, इनी दुई बिच अन्तर बनाईएको छ।

४८. यो थप अवलोकन गर्यो कि धारा १०(२६एएए) लाई आयकर ऐन, १९६१ मा वित्त ऐन, २००८ द्वारा गत १ अप्रिल, १९९० देखि लागू गरिएको थियो। यद्यपि यस प्रावधानलाई वर्ष २००८ मा सम्मिलित गरिएतापनी गत १ अप्रिल, १९९० अर्थात् सिक्किममा आयकर ऐन, १९६१ लागू भएको मितिबाट पूर्वव्यापी प्रभाव हुनु थाल्यो। सन् १९९० भन्दा पहिले, एसईटिएम, १९४८, सिक्किममा लागू थियो। यसले अठार वर्षको अवधि गत १ अप्रिल, १९९० देखि गत १ अप्रिल, २००८ को बीचमा त्यस्तो कुनै भेदभाव नभएको जनाउँछ।

यसरी, गत १ अप्रिल, २००८ देखि लागू हुने गरी छुटको लाभ पाएका सिक्किमीस महिलाहरूलाई यसबाट वञ्चित गरिएको छ। प्रावधानको पूर्वव्यापीताले यस प्रावधान अन्तर्गत समेटिएका महिलाहरूको गत १ अप्रिल, १९९० देखि लागू हुने निहित लाभ हटाउँछ र त्यसको कुनै औचित्य छैन।

४९. यसबाहेक, सन् १९६१ नियमावलीको नियमन (३) अन्तर्गत उल्लिखित व्यक्तिहरूको वर्गीकरणको आधारमा वर्गीकरणको आधारलाई निम्नानुसार विश्लेषण गर्न आवश्यक छ:

(i) यदि एक महिला एक व्यक्तिको पत्नी हो जसको सन् १९६१ को नियमवाली सुरु हुनु भन्दा पहिले नै सिक्किमको इलाकामा आफ्नो अधिवास छ भने त्यस्तो व्यक्ति सिक्किमको सब्जेक्ट हुनेछ यदि उ:

(क) सिक्किमको इलाकामा जन्मेको र त्यहाँ बसोबास गर्ने व्यक्ति, वा

(ख) नियमवालीको प्रारम्भ हुनुभन्दा तुरुन्तै पन्ध्र वर्ष भन्दा अगाडी अवधिको लागि सिक्किमको इलाकामा सामान्य रूपमा बसोबास गर्दै आएको हो।

(ii) सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिको पत्नीलाई नियमवाली (३) [नियमवाली (३) को स्पष्टीकरणको खण्ड (२) मार्फत] को उद्देश्यले सिक्किममा बसोबास गरेको मानिनेछ।

(iii) नियमवाली (६) अन्तर्गत, सन् १९६१ नियमवालीको प्रारम्भ भएपछि सिक्किम सब्जेक्टसँग विवाह गर्ने विदेशी नागरिकता भएको महिलाले चोग्याल सरकारलाई निवेदन दिएर सन् १९६१ को नियमवाली अन्तर्गत नियमहरू अनुसार प्रदान गरिएको तरिकामा, र आफ्नो पहिलेको राष्ट्रियता त्यागेर र निष्ठाको शपथ लिएर पछि सामान्यतया सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता गर्न योग्य हुनेछन्।

(iv) नियमवाली (७) को खण्ड (ख) ले भन्छ कि कुनै पनि सिक्किमीस महिला जसले सिक्किम सब्जेक्ट नभएको व्यक्तिसँग विवाह गर्छिन भने त्यो महिला पनि सिक्किम सब्जेक्ट हुन छोडछिन्।

५०. यसरी, सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत, जहाँसम्म महिलाहरूको सम्बन्ध छ, विवाहलाई सिक्किममा अधिवास भएको स्थिति प्राप्त गर्ने र सिक्किमको सब्जेक्ट भएको वा अधिवास वा सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा स्थिति गुमाउने आधार बनाइएको छ र

आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को प्रावधानलाई चुनौती दिने क्रममा यस पक्षलाई छलफल गरिनेछ।

५१. मेरो विचारमा, सिक्किमीस महिलाको विवाह पनि उनी विरुद्ध भेदभावको आधार हो जबकि सिक्किमीस पुरुषले गत १ अप्रिल, २००८ वा पछि सिक्किम वा गैर-सिक्किमीस महिलासँग विवाह गरेमा त्यस्तो कुनै भेदभाव छैन। संविधानको लेख १४ मा राज्यले कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको अगाडि समानता वा भारतको भूभागभित्रको कानूनको समान संरक्षणलाई अस्वीकार गर्ने छैन भनी उल्लेख गरिएको छ। संविधानको लेख १५ (१) मा भनेको छ कि राज्यले कुनै पनि नागरिकलाई धर्म, वर्ण, जात, लिङ्ग, जन्मस्थल वा तीमध्ये कुनैको आधारमा भेदभाव गर्न सक्दैन। वास्तवमा, लेख १५(३) ले समानुभूतिपूर्वक बताउछ कि लेख १५ मा कुनै पनि कुराले राज्यले महिला र बालबालिकाका लागि कुनै विशेष व्यवस्था गर्नबाट रोक्ने छैन र तत्कालको मामिलामा, याचिकाकर्ताहरूका अनुसार, यो प्रावधान सिक्किमीस महिलाहरूको पक्षमा हुनुको सट्टा, यो भारतीय संविधानको लेखहरू १४ र १५ (१) र (२) को विपरीत छ, किनभने यसले सिक्किमे महिलाहरू जसले एक गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरेकाछन् उनको विरुद्ध भेदभाव गर्दछ, त्यो पनि गत १ अप्रिल, २००८ पछि।

५२. यस छलफललाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को व्याख्याको प्रकाशमा पनि हेर्नु पर्छ। यस स्पष्टीकरणले भनेको छ कि 'सिक्किमिस' शब्दको अर्थको मतलब एक व्यक्ति हो जसको नाम गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सबजेक्टहरूको दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ, वा एक व्यक्ति जसको नाम भारत सरकारको मिति ०७ अगस्ट, १९९० र ८ अप्रिल, १९९१ मा पारित आदेश मुताबिक भएको थियो त्यसको आधारमा उक्त दर्तामा समावेश गरिएको छ वा उक्त दर्तामा नाम नभएको तर त्यस्तो व्यक्तिको बुवा वा श्रीमान् वा बुवाको हजुरबुवा वा एउटै बाबुको भाइको नाम सो दर्तामा लेखिएको छ भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन। यस स्पष्टीकरणको खण्ड (१) देखि (३) मा "एक व्यक्ति" भन्ने अभिव्यक्तिले सिक्किमीस पुरुषलाई मात्र जनाउन सक्दैन र सिक्किमीस महिलालाई बहिष्कृत गर्न सक्दैन। कुनै अन्य व्याख्याको अर्थले सिक्किमीस महिलाको आफ्नो कुनै पहिचान छैन भन्ने दर्शाउदछ र उनी सिक्किमीस भएको व्याख्या अन्तर्गत परेको हुनाले त्यसै प्रावधानको लाभको हकदार हुन्छिन्। यसको मतलब यो पनि हुन्छ कि स्पष्टीकरण अन्तर्गत परेका सिक्किमीस महिलालाई प्रावधानको लाभबाट वञ्चित गरिनेछ यदि उनी

प्रावधान अन्तर्गत समावेश हुन्छिन्। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने, यो स्पष्टीकरण जसको मुख्य उद्देश्य सबै सिक्किमीस व्यक्तिहरूलाई फाइदा दिनु हो, यसले सिक्किमीस पुरुषहरू (जो स्पष्टीकरण अन्तर्गत समेटिएका व्यक्तिहरू हुन्) मा मात्रै यसको प्रयोग सीमित गर्न सक्दैन र प्रावधानको कारणले एक विशेष वर्गका सिक्किमिस महिला व्यक्तिहरूलाई बहिष्कार गर्न सक्दैन र यो स्वाभाविक रूपमा भेदभावपूर्ण छ। यसले स्पष्टीकरणमा "व्यक्ति" अभिव्यक्तिले सिक्किमीस महिलाहरूलाई बहिष्कृत गर्नेछ भन्ने पनि संकेत गर्छ। मेरो विचारमा, यस प्रावधानलाई व्याख्याको अपवादको रूपमा व्याख्या गर्न सकिँदैन र यो परिभाषा खण्डको प्रकृतिमा भएकोले त्यसो गर्नु स्वाभाविक रूपमा भेदभावपूर्ण हुनेछ।

५३. यस प्रकार, जब एक सिक्किमीस व्यक्तिलाई एक लाभ दिइन्छ जसमा प्रावधान अन्तर्गत सबै लिंगहरू समावेश हुनेछन्, स्पष्टीकरणको माध्यमबाट, जुन परिभाषाको प्रकृतिमा छ, प्रावधानले विवाहित सिक्किमीस महिलाहरूको एक निश्चित श्रेणीलाई उक्त स्पष्टीकरणबाट बाहिर राख्न सक्दैन र यसैले, उनीहरूलाई आयकर को भुक्तानीबाट विवाहको आधारमा छूटको उक्त लाभबाट बञ्चित गर्न सक्दैन। जब स्पष्टीकरणले एक "व्यक्ति" लाई उल्लेख गर्दछ, यसले सिक्किमीस पुरुष र महिला दुवैलाई समावेश गर्दछ, वास्तवमा, सबै लिंगहरूलाई पनि समावेश गर्दछ; र यसमा सिक्किमीस पुरुषहरूलाई मात्र प्रतिबन्धात्मक वा मायोपिक सन्दर्भ प्रदान हुन सक्दैन र प्रावधान अन्तर्गत ती सिक्किमीस महिलाहरूलाई बहिष्कार गर्नुसक्दैन। एक प्रावधानले अर्को प्रावधानलाई खारेज गर्न सक्दैन। तर तत्कालको अवस्थामा, यस प्रावधानले प्रावधानलाई ओभरराइड गर्दछ र साथै प्रावधानमा उल्लेख गरिएका विवाहित सिक्किमीस महिलाहरूको ती वर्गहरूको सम्बन्धमा स्पष्टीकरण दिइरहेको छ र जुन अस्वीकार्य हो। तसर्थ, यो प्रावधान सिक्किमीस महिलाहरूको एक विशेष वर्ग विरुद्ध स्वाभाविक रूपमा मनमानी र भेदभावपूर्ण छ। अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को व्याख्याले सिक्किमीस पुरुष र महिला दुवैलाई समावेश गर्दछ। यस्तो व्याख्या भएकोले, मेरो विचारमा, यो प्रावधान स्पष्टीकरण र खण्डको पनि विरोधी छ।

५४. प्रावधानको सामान्य कार्य प्रावधान बाहिरको केहि बाहेक वा यसमा लागू गरिएको केहि योग्य बनाउनु हो, तर प्रावधानको लागि, प्रावधानको दायरा भित्र हुनेछ। एक सामान्य नियमको रूपमा, एउटा प्रावधानलाई योग्य बनाउन वा कानूनमा भएको अपवाद

सिर्जना गर्नको लागि ऐनमा थपिएको हुन्छ र सामान्यतया, एउटा प्रावधानलाई सामान्य नियमको रूपमा व्याख्या गरिएको छैन। अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा, एक प्रावधानले अपवाद प्रदान गरी मुख्य ऐनबाट, तर प्रावधानको लागि मुख्य प्रावधान भित्र पर्ने एउटा अंशलाई बाहिर निकालेर मुख्य कानूनको सामान्यतालाई योग्य बनाउँछ। यसबाहेक, प्रावधानले प्रावधानलाई खारेज गर्ने वा ऐनले दिएको अधिकार पूर्ण रूपमा खोसिएको भनेर व्याख्या गर्न सकिँदैन। यदि यसले त्यसो गर्छ वा भेदभावपूर्ण छ भने त्यो भारतको संविधानको समानता खण्डहरूको विपरित हुनेछ।

५५. यो दोहोर्थाइँदछ कि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणमा "एक व्यक्ति" को अभिव्यक्तिले सबै लिंगहरू सहित सिक्किम महिलाहरूलाई समावेश गर्नुपर्छ र त्यहाँ लिंग र जातको आधारमा मात्रै भेदभाव हुन सक्दैन। तसर्थ, स्पष्टीकरण अनुसार सबै सिक्किमीस महिलाहरू आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को लाभको हकदार हुन्, तिनीहरूले सिक्किमीस वा गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरे पनि।

५६. यसबाहेक, सिक्किमलाई भारतसँग विलय गरेपछि, सिक्किम भारतको एक राज्य बनेको छ र सिक्किमको भूभागमा बसोबास गर्ने सबै सिक्किम प्रजाहरू र सबै सिक्किमिहरू भारतीय नागरिक भएका छन्, र गत १ अप्रिल, २००८ मा वा पछि, भारतीय नागरिक होस् वा विदेशी, गैर-सिक्किमीस व्यक्तिसँग विवाह गर्ने सिक्किमीस महिलाहरूलाई भेदभाव गर्न सकिँदैन। त्यसैले यस्तो भेदभाव भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ अन्तर्गत लिङ्ग र जातिको आधारमा प्रदान गरिएको समानताको ग्यारेन्टीको उल्लङ्घन हो। तसर्थ, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को उपधारा (२६एएए) को प्रावधान, एक असंवैधानिक यौन-आधारित भेदभावको एक उत्कृष्ट उदाहरण हो र यसलाई खारेज गर्नुपर्छ।

५७. यस सन्दर्भमा, यस न्यायलयको न्यायिक आदेश र निर्णयहरू निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

क) *एयर इन्डिया बनाम नेर्गेश मिर्जा, एडआर १९८१ एससी १८२९* मा, एयर इन्डियामा रोजगारी प्राप्त गर्दा तुरुन्तै विवाहमा चार वर्षको प्रतिबन्ध जसले महिला कर्मचारीहरूलाई मात्र लागू भएकोछ र त्यो उचित प्रावधानको रूपमा कायम गर्न सकिन्छ वा सकिँदैन भन्ने प्रश्न थियो। यो न्यायलयले "कर्मचारीको स्वास्थ्यमा सुधार" को आधारमा एक

राम्रो र स्वागतयोग्य प्रावधान भएको ठहरराएको छ र "उनी पूर्णतया परिपक्व भइ यस्तो विवाह सफल साबित हुने सबै सम्भावनाहरू छन्, सबै चीजहरू समान छन् .....।" उक्त फैसला सन् १९८१ मा सुनाइएको थियो तर समय बित्दै जाँदा र लैङ्गिक न्याय र महिला विरुद्ध हुने सबै भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी विश्वव्यापी आन्दोलनले गति लिएको कारण यो मेरो भनाइ हो कि महिला कर्मचारीको हकमा उनीहरू रोजगारमा नियुक्ति भए पछि विवाहमा चार वर्षको प्रतिबन्ध लगाउन पनि भेदभावपूर्ण हो। तसर्थ, लैङ्गिक भेदभावको यस मामिलामा पुनर्विचार र पाठ्यक्रम सुधार गर्न आवश्यक छ। किनभने विवाहको छनोटको साथसाथै विवाह कहिले गर्ने भन्ने विकल्पको अभ्यास गर्नु भारतको संविधानको लेख २१ अन्तर्गत मौलिक अधिकार हो। यद्यपि, सोही मामिलामा, यस न्यायलयले महिला कर्मचारीलाई उनको पहिलो गर्भावस्था हुँदा सेवाबाट बर्खास्त गर्नु एउटा स्तब्ध हुने अनुभव पाए र "भारतीय नारीत्व" को खुला अपमान भएकोले तसर्थ, उक्त कार्य अत्यन्त घृणित र सभ्य समाजको धारणाप्रति घृणित र संविधानको लेख १४ को उल्लङ्घन हो भनिएको छ। वास्तवमा, यस न्यायलयले यो अवलोकन गर्नु कि यस नियमलाई संशोधन गर्न सकिन्छ जसको अनुसार कर्मचारीको तेस्रो गर्भावस्थामा सेवा समाप्त गर्न अनुमति दिन सकिन्छ र जुन, मेरो विचारमा, कुनै पनि योग्यता मापदण्डहरूको अनुपस्थितिमा पुनर्विचार गर्नुपर्छ।

ख) *एयर इन्डिया क्याबिन क्रू असन. बनाम यशस्विनी मर्चेन्ट र अन्यहरु, एआईआर २००४ एससी १८७* मा, यस न्यायलयले बम्बई उच्च न्यायालयको एक निर्णयलाई खारेज गर्‍यो र महिला कर्मचारीहरूको प्रारम्भिक सेवानिवृत्तिलाई कायम राख्यो, अर्थात्, एयर इन्डियामा होस्टेसहरू जुन त्यतिबेला सार्वजनिक क्षेत्रको उपक्रम थियो। आफ्नो निर्णयको औचित्य प्रमाणित गर्दै, यस न्यायलयले अवलोकन गर्‍यो कि "निवृत्तिको उमेर निश्चित गर्न कुनै सुक्खा सूत्र हुन सक्दैन" र यो "सधैं सम्बन्धित कारकहरूको उचित मूल्याङ्कनमा निर्भर हुनेछ र मामिला अनुसार फरक फरक हुन सक्छ"।

५८. उचित सम्मानका साथ, म देख्छु कि उपरोक्त दुई निर्णयहरूले महिलाहरूको विवाह, फलस्वरूप गर्भावस्था र बुढ्यौलीसँग सम्बन्धित महिलाहरूको शारीरिक र शारीरिक रूपमा अन्तर्निहित जोड दिएको देखिनछ, र जुन नीतिगत निर्णय वा नियमहरू गर्ने औचित्य वा आधार हुन सक्दैन किनकि तिनीहरू लिंगको आधारमा भेदभाव र यसरी असंवैधानिक छ।

५९. उपरोक्त निर्णयहरूको विपरित यस न्यायालयको निम्न निर्णयहरू पनि उल्लेख गर्न आवश्यक छः

i) *सी.बि. मुथाम्मा बनाम भारत संघ एडआर १९७९ एससी १८६८* मा यस न्यायालयको निर्णय यस सम्बन्धमा उच्च शिक्षाप्रद छ। यसमा याचिकाकर्ता भारतीय विदेश सेवाका अधिकारी थिए। उनले महिला भएकाले भेदभावको आधारमा पदोन्नती गर्न अस्वीकार गरेको दाबी गर्दै यस न्यायालयमा रिट दायर गरेकी थिइन्। उनले समानताको हकको उल्लङ्घन भएको भन्दै निम्न दुई नियमहरू यस न्यायालयको ध्यानाकर्षणमा ल्याइन्ः

१. भारतीय विदेश सेवा (आचरण र अनुशासन) नियमहरू, १९६१ को नियम ८(२) जसमुताबिक विदेशी सेवामा महिला सदस्यलाई उनको विवाह अघि लिखित रूपमा सरकारको अनुमति लिन आवश्यक छ र आफ्नो कर्तव्यको उचित र कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्नको लागि उनको परिवार र घरेलु प्रतिबद्धताहरू आउने सम्भावना छ भन्ने कुरामा सरकार सन्तुष्ट छ भने राजीनामा दिनुपर्छ।

२. भारतीय विदेश सेवा (भर्ती, क्याडर, वरिष्ठता र पदोन्नति) नियमहरू, १९६१ को नियम १८(४) ले विवाहित महिलालाई वैदेशिक सेवामा नियुक्त हुन निषेध गरेको छ। यद्यपि रिट याचिका लम्बित भएको अवधिमा, नियम १८(४) हटाइयो र नियम ८(२) पनि खारेज हुने प्रक्रियामा रहेको भन्दै उत्तरदाता-राज्यले शपथपत्र दायर गरेको थियो र यस न्यायालयले विवाहमा आधारित अपाङ्गताको सन्दर्भमा निम्न अवलोकनहरू गर्योः

"५. महिला विरुद्धको भेदभाव, दर्दनाक पारदर्शितामा आधारित छ भन्ने कुरा यस नियममा पाइन्छ। महिला सदस्यले विवाह गर्नुअघि सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने भएमा पुरुष सदस्यले विवाह गरेमा पनि सरकारको सोही अनुमति प्राप्त गर्नुपर्ने हो। यदि सेवामा कार्यरत महिला सदस्यको पारिवारिक र घरेलु प्रतिबद्धताले कर्तव्यमा कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्न बाधा पुग्ने सम्भावना छ भने पुरुष सदस्यको मामिलामा पनि त्यस्तै अवस्था आउन सक्छ। आणविक परिवार, अन्तर-महाद्वीपीय विवाह र अपरंपरागत व्यवहारको यी दिनहरूमा, एक व्यक्ति प्रजातिको कमजोर वर्ग विरुद्ध भईरहेको पूर्वाग्रह बुझ्न असफल भएको छ।

६. पहिलो नजर मा, यो नियम धारा १६ को विपरित छ। यदि एक विवाहित पुरुषको अधिकार छ भने, एक विवाहित महिलाको लागि पनि अन्य चीजहरू समान छन्, र कुनै

नराम्रो आधारमा खडा हुनुसक्दैन। हाम्रो राष्ट्रिय स्वतन्त्रताको सङ्घर्ष पनि नारीको दासत्वविरुद्धको लडाइँ थियो भन्ने कुरालाई बिर्सेर कमजोर लिङ्गलाई रोक्ने पुरुषवादी संस्कृतिको यो कुरूप आसन हो। स्वतन्त्रता अविभाज्य हो, र न्याय पनि। लेख १४ र १६ मा निहित हाम्रो संस्थापक विश्वासलाई महिलाको सम्बन्धमा भारतको आधा मानवताको सन्दर्भमा दुखद रूपमा बेवास्ता गरिएको हुनुपर्ने र यो संविधानको पुस्तकमा र कानूनमा रहेको दुरीको दुःखद प्रतिबिम्ब हो। अनि यदि संसदको सरोगेटको रूपमा कार्यपालिकाले भाग III को दाँतमा नियम बनाउँछ, विशेष गरी जब उच्च राजनीतिक पद को जिम्मेवारी पनि महिलाहरूले गरीरहेका छन् भने यो लैङ्गिक समानताको लागि घोर नफरत भएको अनुमान लगाउनु सकिन्छ।

७. हामीले पुरुष र महिलालाई सबै पेशा र सबै परिस्थितिमा समान छन् भन्ने कुरालाई विश्वव्यापीकरण वा कट्टरतावादी बनाउन खोजेको होइन र विशेष रोजगारीको आवश्यकता, यौनको संवेदनशीलता वा सामाजिक क्षेत्रका विशेषताहरू वा कुनै पनि लिङ्गको अपाङ्गताले चयनशीलतालाई बाध्य पार्न सक्ने ठाउँमा व्यावहारिकताको आवश्यकतालाई बहिष्कार नगर्नुहो। तर जहाँ यो भेदभावलाई प्रदर्शन गर्न सकिन्छ, अन्यथा समानताको शासनले चलाउनै पर्छ। हाम्रो संविधानको यो पंथले अन्ततः हाम्रो सरकारी मेन्टेसनमा बताएको छ, सायद यस रिट याचिकाको मामिलाले आंशिक रूपमा दबाव दिएको जस्तो देखिन्छ। काउन्टर एफिडेभिटमा भनिएको छ कि नियम १८(४) (पहिले उल्लेख गरिएको) लाई गत नोभेम्बर १२, १९७३ मा हटाइएको छ। र, त्यसैगरी, केन्द्रीय सरकारको शपथ पत्रले नियम ८(२) हटिने बाटोमा छ र राजपत्रमा पठाइँदैछ भन्ने कुरा जनाएको छ। कहिल्यै नहुनु भन्दा ढिलो नै राम्रो। कुनै पनि हालतमा, हामी यी नियमहरूलाई जाँच वा खारेज गर्ने आवश्यकताबाट मुक्त छौं।" **(मैले जोड दिएको)**

यस न्यायलयले माथि उल्लिखित प्रावधानहरूलाई असंवैधानिक भनी खारेज गर्‍यो र केन्द्र सरकारलाई सबै सेवा नियमहरू परिमार्जन गर्न र लैङ्गिक भेदभावको दाग हटाउन आवश्यक परेको छ भनि जोड दिएको छ।

(ii) *मच्छिक्नो मच्छेजिए र को. एल्दिदी. बनाम औद्रे द'कोस्ता र अर्को, एआईआर १९८७ एससी १२८१*, यस न्यायलयको एक निर्णय हो जसले बम्बई उच्च न्यायालयको

निर्णयलाई समर्थन गर्दछ जसमा यो आदेश दिइएको थियो कि, सबै महिला स्टेनोग्राफरहरू लाई पुरुष स्टेनोग्राफरहरू जस्तै समान वा समान प्रकृतिको कामको लागि समान पारिश्रमिक भुक्तानी पाउने हक छ।

(iii) *गीता हरिहरन बनाम भारतीय रिजर्व बैंक, (१९९९) २ एससीसी २२८* मा, यो न्यायलयले हिन्दू अल्पसंख्यक र अभिभावकत्व ऐन, १९५६ को धारा ६(क) र संरक्षक र वार्डहरू ऐन, १८९० को धारा १९ (ख) को व्याख्या गर्नु चुनौती थियो। उपरोक्त धाराहरूको वैधतालाई संविधानको समानताको धाराको उल्लङ्घन भएको भन्दै आक्रमण गरियो, किनभने उक्त प्रावधान अन्तर्गत नाबालक की आमालाई यौनको आधारमा मात्रै न्यून स्थानमा राखिएको हुनाले नाबालकको प्राकृतिक संरक्षकको रूपमा उसको अधिकारलाई बाबुको मृत्युपछि मात्र मान्यता दिइन्छ। यो न्यायलयले महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन महासन्धि, १९७९ ("सीदयाव") र बेइजिङ घोषणापत्र, १९९५ मा भर पर्दै सबै राज्य पक्षहरूलाई महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव रोक्नको लागि उपयुक्त कदम चाल्न निर्देशन दिएको अवलोकन गरेको छ र लैङ्गिक समानता हाम्रो संविधानको आधारभूत सिद्धान्तहरू मध्ये एक हो र यदि 'पछि' शब्दलाई आमाले बाबुको जीवनकालमा अभिभावकको रूपमा काम गर्न अयोग्य ठहर्याउने गरी पढ्नुपर्ने हो भने त्यो पक्कै पनि उल्टो हुनेछ र संवैधानिक जनादेशको आधारभूत आवश्यकता र पुरुष र महिला बीचको विभेदको नेतृत्व गर्नेछ। तसर्थ यस न्यायलयले अभिभावकत्वको मामिलामा बाबुलाई प्रधान व्यक्तित्व प्रदान गरेको कारणले आमामाथि अधिमान्य अधिकार भएको ठहर गर्न सक्दैन किनकि दुवै एउटै श्रेणीमा पर्छन् र 'पछि' शब्दलाई संवैधानिक सुरक्षा र लैङ्गिक समानताको ग्यारेन्टीका आधारमा व्याख्या गरिनुपर्नेछ जसले गर्दा प्रयोग गरिएका शब्दहरूलाई उचित र प्रभावकारी अर्थ दिन सकिन्छ।

(iv) *अनुज गर्ग र अन्यहरू बनाम होटेल एसोसिएसन अफ इन्डिया र ओआरएस (२००८) ३ एससीसी १*, मा यो न्यायलयले आतिथ्य क्षेत्रमा रोजगारीमा महिलालाई समान व्यवहार गर्ने अधिकारलाई समर्थन गरेको थियो। उक्त मामिलामा, पञ्जाब एक्सप्रेस ऐन, १९१४ को धारा ३० को संवैधानिक वैधतालाई चुनौती दिइएको थियो, जसले परिसरको कुनै पनि भागमा "२५ वर्ष भन्दा कम उमेरका कुनै पनि पुरुष" वा "कुनै पनि महिला" वा कुनै पनि मादक पदार्थ जनता द्वारा सेवन गरिएको ठाउँमा रोजगारी निषेध गरेको थियो। यो न्यायलयले अवलोकन गरेको थियो की मौलिक ऐन बनाउँदा खेरि दुई लिङ्गबीचको

समानताको अवधारणा थाहा नभएको टिप्पणी गरेको छ। संविधानका निर्माताहरूले संविधानको लेखहरू १४ र १५ बमोजिम जीवनका सबै क्षेत्रमा पुरुष र महिलाबीच समानता लागू गर्ने उद्देश्य राखेका थिए।

न्यायलयको विचार यो थियो कि:

"२६. जब वर्गीकरणको कथित आधारमा भेदभाव गर्न खोजिन्छ, त्यस्तो वर्गीकरण तर्कसंगत मापदण्डमा स्थापित हुनुपर्छ। २० औं शताब्दीको प्रारम्भमा प्रयोग गरिएका मापदण्डहरू २१ औं शताब्दीमा उचित नहुन सक्छ, विशेष गरी त्यससमयमा कुनै संवैधानिक प्रावधान नभएको र सामाजिक अवस्थाहरू परिवर्तन भएकाले। २० औं शताब्दीको प्रारम्भमा, आतिथ्य क्षेत्र सामान्यतया महिलाहरूको लागि खुला थिएन। पछिल्लो ६० वर्षमा, भारतमा महिलाहरूले सार्वजनिक जीवनका सबै क्षेत्रमा प्रवेश गरेका छन्। उनीहरूले जनताको तल्लो तहसम्मको लोकतन्त्रको पनि प्रतिनिधित्व गर्दै आएका छन्। उनीहरू अहिले ठूला सवारी साधनका चालक, सर्भिस क्यारिजका कन्डक्टर, पाइलट आदिको रूपमा कार्यरत छन्। महिलाहरूले बहुराष्ट्रिय कम्पनीको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पद देखि चौथो वर्गसम्म कार्य गरिरहेको देखिन्छ। उनीहरूलाई अहिले प्रहरी र सेना दुवै सेवाहरूमा व्यापक रूपमा स्वीकार गरिन्छ। उक्त मामिलामा, यो न्यायलयले *भे र अन्यहरू बनाम मजिस्ट्रेट, खयेलिशा र अन्यहरू (२००४) १८ बिएहआरसी ५२: (२००५) १ बिसीएलआर १ (सीसी)* मा दक्षिण अफ्रिकी संवैधानिक न्यायलयको फैसलामा निर्भरता राखेको छ, र दक्षिण अफ्रिकी संवैधानिक न्यायलयले सन् १९२७ को बल्याक एडमिनिस्ट्रेशन ऐन (दक्षिण अफ्रिका) र मृतक अश्वेतहरू (दक्षिण अफ्रिका) को सम्पत्तिको प्रशासन र वितरणको नियमहरूलाई विपरित छ भनि घोषणा गरियो.... सम्पत्तिको उत्तराधिकारमा प्रचलित कानूनमा लागू भएको पुरुष प्राइमोजिनिचरको नियम संविधानको विपरित छ भन्ने बहुमत थियो र यो हदसम्म अवैध छ जहासम्म यसले महिला र विवाह-बाहिर बाट जन्मेका बच्चाहरूलाई पैतृक सम्पत्तिबाट बहिष्कृत वा बाधा पुऱ्यायो। दक्षिण अफ्रिकी संवैधानिक न्यायलयले थप अवलोकन गर्‍यो कि परम्परागत कानूनमा उत्तराधिकारका नियमहरूलाई बदलिँदै सामाजिक अवस्था र मूल्यहरूसँग मिल्न र तालमेल गर्न ठाउँ दिइएको थिएन, बरु, तिनीहरू समयसँगै वास्तविक मूल्यहरू र तिनीहरूले सेवा गर्नुपर्ने समाजका परिस्थितिहरूसँग अलग हुँदै गएका थिए। यसरी, उत्तराधिकारको परम्परागत कानूनको आधिकारिक नियमहरू अब विश्वव्यापी रूपमा

मनिएनन्। दक्षिण अफ्रिकी संवैधानिक न्यायलयले, त्यसैले, लिङ्गको आधारमा विरासतबाट महिलाहरूलाई बहिष्कार गर्नु भनेको अनुचित भेदभाव विरुद्धको संवैधानिक निषेधको स्पष्ट उल्लङ्घन हो भनेर ठहर गयो।

(v) *जी. सेकर बनाम गीता र अन्यहरू (२००९) ६ एससीसी १९* मा यस न्यायलयले भारतीय संविधानको लेख १४ र १५ को मुताबिक, त्यस क्षेत्रमा कार्यरत वैधानिक नियमको अधीनमा, महिला उत्तराधिकारीहरूलाई पुरुष उत्तराधिकारीहरू झैं समान व्यवहार गर्न आवश्यक छ भनेर अवलोकन गरेको छ। यस न्यायलयले मानव अधिकार व्यवस्थामा लैङ्गिक समानतालाई विश्व समुदायले मान्यता दिएको पनि उल्लेख गरेको छ।

(vi) यस सन्दर्भमा, अल्लतमास कबीर, सी.जी. द्वारा *महाराष्ट्र राज्य बनाम भारतीय होटल तथा रेस्टुरेन्ट एसोसिएसन, (२०१३) ८ एससीसी ५१९* मा वहाँले दिएको निम्न अवलोकनहरूलाई ध्यानमा राख्नु उपयोगी हुनेछ:

“१४७. विश्वभरका महिलाहरू आफ्ना अधिकारहरूका लागि झन् झन् बढी दृढ हुँदै गएका छन् र आफ्नो छनौटमा स्वतन्त्र हुन चाहन्छन्, जुन पूर्ण रूपमा असामान्य वा अव्यावहारिक दृष्टिकोण होइन। तर यो जालबाट बाहिर निस्कन चाहनेहरूका लागि कानून र नियमका माध्यमबाट मात्र नभई उनीहरूका लागि उपयुक्त सुविधा उपलब्ध गराउने माध्यमबाट पनि आम जनताको मानसिकतामा परिवर्तन ल्याउन आवश्यक छ ताकी अवस्थित अवस्थाहरू सुधार गर्न वा पूर्ण रूपमा नयाँ जीवन सुरु गर्नको लागि। जसरी हेर्दा पनि, महिलाको मर्यादा र सम्मानको पुनर्स्थापना गर्ने हो भने यस विषयमा राज्य र यसका अधिकारीहरूको गम्भीर ध्यानाकर्षण हुनु आवश्यक छ।”

(vii) भर्खरै *सचिव, रक्षा मन्त्रालय बनाम बबिता पुनिया र अन्यहरू, (२०२०) ७ एससीसी ४६९* मा भारतीय सेनामा स्थायी कमिशन (पीसीस) खोज्ने महिलाहरूले पीसी प्राप्त गर्नमा पुरुषहरू जस्तै समान अवसरको लागि संघर्ष एक दशक पछि सफल भयो र सेनामा सर्ट सर्भिस कमिसन (एसएससी) मा संलग्न महिलाहरूले गर्नु पाए। उक्त मामिला, यस न्यायलयले डा. डी. वाई. चन्द्रचूड, जे (उहाँको प्रभुत्वको रूपमा) मार्फत बोल्दै निम्नानुसार अवलोकन गर्‍यो:

“८५.....लेख १४ अन्तर्गत समानताको ग्यारेन्टीसँग मापदण्ड वा कमाण्ड अपोइन्टमेन्ट खोज्ने महिलाहरूमा पूर्ण बाधा हुनेछैन। समानताको ग्यारेन्टीमा निहित छ कि जहाँ

राज्यको कार्यले दुई वर्गका व्यक्तिहरू बीचको भिन्नता देखाउँछ, त्यहाँ उनीहरूलाई अव्यावहारिक वा तर्कहीन रूपमा भेद भएको हुनुहुँदैन। यस अर्थमा, न्युनतम रूपमा पनि समानताको अधिकार तर्कसंगतताको अधिकार हो। जहाँ राज्य, र यस मामिलामा सेनाले राज्यको एक साधनको रूपमा, महिला र पुरुष बीच भेदभाव गर्दछ भने, त्यहाँ यस्तो भेदभावलाई तर्कसहितको औचित्य दिने भार सेनाको हो। महिला एसएससी अधिकारीहरूलाई कर्मचारी नियुक्ति बाहेक अरु केहि प्राप्त गर्न पूर्ण निषेध भएकोले सेनामा क्यारियर उन्नतिको माध्यमको रूपमा पीसीहरू प्रदान गर्ने उद्देश्यलाई पूरा गर्दैन। कुनै विशेष उम्मेदवारलाई मापदण्ड वा कमाण्ड असाइनमेन्ट प्रदान गर्नु पर्ने वा नगर्नु पर्ने भन्ने कुरा सक्षम अधिकारीले सेवा, कार्यसम्पादन र संगठनात्मक आवश्यकताहरूको सबै आवश्यकताहरूलाई ध्यानमा राखेर विचार गर्नुपर्ने कुरा हो। हालको मामिलामा सेनाले आफ्नो भार निर्वाह गर्ने यस विषयमा कुनै औचित्य प्रदान गरेको छैन कि किन् बोर्डमा महिलाहरूलाई कुनै मापदण्ड वा कमाण्ड नियुक्तिको लागि विचार गर्नु हुँदैन। कमाण्ड असाइनमेन्टहरू पुरुष एसएससी अफिसरहरूका लागि स्वचालित छैनन् जसलाई पीसी प्रदान गरिन्छ र महिलाहरूको लागि पनि स्वचालित हुनेछैन। कर्मचारी नियुक्ति बाहेक अन्य सबैबाट महिलालाई पूर्ण बहिष्कार गर्नु उचित ठान्न सकिँदैन। यदि सेनासँग विशेष मापदण्ड वा कमाण्ड नियुक्तिबाट महिलाहरूलाई बहिष्कार गर्ने ठोस कारणहरू छन् भने, यसले तिनीहरूलाई सम्बन्धित अधिकारीहरूलाई र आवश्यक भएमा, भविष्यको न्यायलयहरूमा उपलब्ध गराउन सक्छ। यद्यपि, यस्तो औचित्य मामिलाको र एक विशेष नियुक्तिको आवश्यकताहरूको प्रकाशको आधारमा हुनुपर्छ। सेनाले व्यक्तिगत औचित्य नभएको मापदण्ड वा कमाण्ड नियुक्तिमा महिलाहरूलाई विचार नगर्ने कम्बल कानूनमा टिक्न सक्दैन।”

६०. लैङ्गिक विचारहरूमा आधारित गैर-भेदभावको लडाईंले संयुक्त राज्य अमेरिकामा पनि यसले केन्द्रित चरण ग्रहण गरेको छ। अमेरिकी संविधानको चौथो संशोधनले कुनै पनि राज्यले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको समान संरक्षणलाई अस्वीकार गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यस खण्डले न्यायिक सिद्धान्तको एक निकाय विकसित गरेको छ जुन संयुक्त राज्यको सर्वोच्च न्यायलयले जारी गरेका धेरै निर्णयहरूमा समावेश छ, जसमा महिलाहरूको अधिकारहरूलाई बडाइएको छ। त्यस्ता केही ऐतिहासिक निर्णयहरूलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ:

(क) *रीड बनाम रीडमा, ४०४ यु.एस. ७१, ९२ एस. सिटि. २५१ (१९७१)*, संयुक्त राज्यको सर्वोच्च न्यायलय समक्ष प्रश्न राखिएको थियो कि, के, एक कानूनले, अर्थात्, इडाहो प्रोबेट संहिता जसमा लिङ्गमा आधारित प्रावधान समावेश छ, सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्न महिलाहरूलाई भन्दा पुरुषलाई प्राथमिकता दिएकोमा संविधानको चौथो संशोधन समान संरक्षण खण्डको उल्लङ्घन भएको छ। एक सर्वसम्मत निर्णयमा, न्यायलयले इडाहो प्रोबेट संहिताले पुरुष र महिलाहरू माथि भएको भिन्न व्यवहार असंवैधानिक हो र चौथो संशोधनको समान संरक्षण खण्डको उल्लङ्घन भएको हो भनेको छ। न्यायलयले अवलोकन गर्‍यो कि "एउटा लिङ्गका सदस्यहरूलाई अर्काका सदस्यहरू भन्दा अनिवार्य प्राथमिकता दिनु भनेको केवल योग्यतामा सुनुवाइहरू उन्मूलन गर्नु हो र समान संरक्षण खण्डद्वारा निषेध गरिएको धेरै प्रकारको स्वेच्छाचारी विधायिकाको चौथो संशोधनको छनौट गर्नु हो। यस सन्दर्भमा छनौट कानुनी रूपमा लिङ्गको आधारमा मात्र अनिवार्य हुन सक्दैन।"

(ख) *वेंबेर्गर बनाम विएसेन्फेल्ड, ४२० यु.एस. ६३६, ९५ एस. सिटि. १२२५ (१९७५)*, को मामिला सामाजिक सुरक्षा ऐनको सम्बन्धमा थियो जसले मृतक पति र बुबा दुवैको कमाईमा आधारित उनको विधवा र उनको हेरचाहमा रहेका दम्पतीका नाबालिग बच्चाहरूलाई लाभहरू प्रदान गर्दछ। यद्यपि, कभर गरिएको मृतक पत्नी र आमाको कमाईमा आधारित लाभहरू नाबालिग छोराछोरीलाई मात्र दिइएको थियो र विधवालाई दिइएको थिएन। उक्त मामिलामा, संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च न्यायलयमा सामाजिक सुरक्षा लाभहरू माथि लिङ्गमा आधारित भेदभावले पाँचौं संशोधनको उचित प्रक्रिया खण्डको उल्लङ्घन गरेको प्रश्न थियो। एउटा सर्वसम्मत निर्णयमा, त्यो न्यायलयले जीवित व्यक्ति र बच्चाहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा लाभको उद्देश्य आमाबाबुको लिंगलाई पर्वाह नगरी जीवित जीवनसाथीले बच्चाहरूको उचित हेरचाह गर्न सक्षम पार्नुको लागि बनाएको ठहर गर्यो। त्यस न्यायलयले विधुवालाई छोडेर यी सुविधाहरूमा लैङ्गिक आधार मुताबिक भेदभाव भएको र प्रतिउत्पादक भएको टिप्पणी गर्यो। यो पनि देखियो कि संयुक्त राज्यको संविधानले लैङ्गिक आधारमा भेदभावलाई निषेध गरेको छ जसले महिला कामदारहरूको परिवारलाई सामाजिक सुरक्षा कर तिर्नुपर्ने पुरुष कामदारहरूको परिवारलाई दिइएको भन्दा कम सुरक्षा प्रदान गर्दछ। यस विधानको लिंग-आधारित भिन्नता पुरुष र महिला कामदारहरूले गरेको पारिवारिक सहयोगमा

योगदानको बारेमा पुरातन र व्यापक सामान्यीकरणमा आधारित थियो। त्यसकारण त्यस न्यायलयले यस्तो तर्कहीन वर्गीकरणले पाँचौं संशोधनद्वारा सुरक्षित गरिएको समान संरक्षणको अधिकारलाई उल्लङ्घन गरेको ठहर गर्‍यो, जसले भेदभावलाई निषेधित गरेको थियो जुन उचित प्रक्रियाको उल्लङ्घन हुन नसकिने गरी अनुचित थियो। यसरी, माथि उल्लेखित अवस्थामा, विधुवाको अधिकार स्थापित भएको थियो भने साथसाथै लैङ्गिक आधारमा भएको भेदभावले समानता खण्डलाई उल्लङ्घन गरेको कुरामा जोड दिँदै यस्तो भेदभाव विरुद्ध ग्यारेन्टी प्रदान गर्दछ।

(ग) *डुरेन बनाम मिसौरी, ४३९ यु.एस. सीटि. ६६४ (१९७९)* मा प्रश्न यो थियो कि ज्याक्सन काउन्टीको अनुरोधमा महिलाहरूलाई निर्णायक सेवाबाट स्वचालित रूपमा अलग राख्ने अभ्यासले छैठौं र चौधौं संशोधनद्वारा ग्यारेन्टी गरिएका अधिकारहरूको उल्लङ्घन भएको थियो वा थिएन। त्यस न्यायलयले भनेको छ कि राज्यले न्यायिक सेवाबाट महिलाहरूलाई अलग राख्नु छैठौं र चौधौं संशोधनले ग्यारेन्टी गरेको प्रतिवादी को अधिकारको उल्लङ्घन हो जुन आपराधिक मामिलाहरूमा न्यायकर्ताहरूलाई समुदायको निष्पक्ष क्रम खण्डबाट तान्ने सुनिश्चित गर्न असफल भएको थियो र प्रतिवादी द्वारा पर्याप्त रूपमा स्थापित गरियो कि महिलाहरू, एक समूहको रूपमा, पुरुषहरू भन्दा भिन्न थिए। त्यस न्यायलयले महिलाहरूलाई निर्णायक सेवाबाट अलग राख्नुमा कुनै महत्त्वपूर्ण राज्यको चासो नभएको पनि देखिएको छ।

(घ) *हिशोन बनाम राजा र स्पाल्डिङमा, ४६७ यु.एस. ६९, १०५ एस.सिटि. २२२९ (१९८४)* मा हिशोनले काम गर्ने कानुनी फर्म किंग र स्पाल्डिङले सन् १९६४ को नागरिक अधिकार ऐन (छोटकरीमा, "सीआर ऐन, १९६४") को शीर्षक VII को उल्लङ्घन गरेको हो वा होइन भन्ने विवाद थियो र लिंगको आधारमा हिशोनलाई फर्मको साझेदारीमा प्रवेश अस्वीकार गर्नुमा भेदभाव भएको हो वा होइन। एक सर्वसम्मत निर्णयमा, त्यस न्यायलयले भन्यो की सीआर ऐन, १९६४ को शीर्षक VII ले रोजगारदाताले कुनै पनि कर्मचारीलाई उसको लिंगको आधारमा भेदभाव गर्नु गैरकानूनी बनाएको ठहर गर्यो। त्यस न्यायलयले हिशोनको रोजगारीसँगै साझेदारीको लागि समान विचार गर्ने वाचा प्रकृतिमा संविदात्मक थियो भनी अवलोकन गर्‍यो र सीआर ऐन, १९६४ को शीर्षक VII को नियमहरूको अधीनमा थियो। त्यस न्यायलयले हिशोनलाई उनको लिङ्गको कारण साझेदारी गर्नबाट रोकेर फर्मले उनी विरुद्ध भेदभाव गरेको र "रोजगारका सर्त, सर्त वा विशेषाधिकार" को

उल्लङ्घन गरेको अवलोकन गरिएको छ। त्यसैले फर्मले सीआर ऐन, १९६४ को शीर्षक VII को प्रत्यक्ष उल्लङ्घन गरेको ठहरियो।

(ड) *युनाइटेड स्टेट्स बनाम भर्जिनियामा, ५१८ यु.एस. ५१५ (१९९६)*, मा सर्वोच्च न्यायलयको अगाडि अर्को प्रश्न यो थियो कि भर्जिनिया मिलिटरी इन्स्टिच्युट (वएमई) द्वारा पुरुषहरूलाई मात्र शिक्षा प्रदान गर्ने अभ्यासले संयुक्त राज्यको चौधौं संशोधन अन्तर्गत समान संरक्षणको अस्वीकार गरेको थियो कि थिएन। त्यस न्यायलयको ७:१ निर्णयमा, वएमईको पुरुष-मात्र भर्नाको नीति असंवैधानिक थियो भनेर ठहराईदियो। न्यायमूर्ति रुथ बडर गिन्सबर्गको भनाइ थियो कि भर्जिनियाले वएमईको लिङ्ग-पक्षपाती प्रवेश नीतिको लागि "अत्यधिक प्रेरक औचित्य" देखाउन असफल भएको थियो। त्यस न्यायलयले अवलोकन गर्‍यो कि महिलालाई भर्ना गर्दा वएमईको कद घट्छ र विद्यालयको प्रतिकूलता प्रणालीलाई नष्ट गर्छ भन्ने धारणालाई प्रमाणित गर्न सकिएन। त्यसैले त्यस न्यायलयले चौध संशोधनको समान संरक्षण खण्डको उल्लङ्घन भएको अवलोकन गर्यो।

६१. भारतमा विलय भएको सिक्किम राज्यलाई नागरिकता ऐन, १९५५, र नागरिकता नियम, १९५६ लागू भएको मिति १६ मई १९७५ को अधिसूचना अनुसार र सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ अनुसार विचाराधीन अवस्थामा, सन् १९६१ को नियमवाली मुताबिक प्रत्येक व्यक्ति जो गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले, सिक्किमको सब्जेक्ट थियो, उनीहरू त्यस दिन भारतको नागरिक भएको मानिएको थियो। त्यसर्थ, सन् १९६१ नियमवाली सुरु हुनु अघि नै सिक्किमको इलाकामा बसोबास गर्ने एक व्यक्तिलाई सिक्किमको नागरिक मानिन्थ्यो, यदि ऊ/उनीले निम्न सर्त पुरा गर्यो भने:

क) सिक्किमको इलाकामा जन्मेको र त्यहीं बसोबास गरेको; वा

ख) सन् १९६१ विनियमको प्रारम्भ हुनु भन्दा ठीक पन्ध्र वर्ष भन्दा बढी अवधिको लागि सिक्किमको इलाकामा सामान्य रूपमा बसोबास गरेको।

६२. यस्तो व्यक्ति स्वतः भारतको नागरिक भयो र उसको नाम पनि गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा प्रविष्ट गरिएको हुन सक्छ। यो गत ७ अगस्ट, १९९० को सरकारी आदेश, जुन सिक्किम सरकार द्वारा अधिसूचित गरिएको थियो, बाट स्पष्ट छ कि प्रत्येक व्यक्ति जसले गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले, सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्ट भएको मानिन्थ्यो र त्यस दिन उ भारतको

नागरिक भएको मानिन्छ। वास्तवमा, जहाँ साँचो भूल भएको थियो, त्यहाँ उक्त दर्तामा छाडिएका सबै योग्य व्यक्तिहरूलाई प्रविष्टि गर्न निर्देशन जारी गरिएको थियो। माथि उल्लेखित प्रभावको लागि भारत सरकार द्वारा गत ८ अप्रिल, १९९१ मा सरकारी आदेश जारी गरिएको थियो जुन सिक्किम सरकारले सोही मितिमा अधिसूचित गरेको थियो।

६३. त्यसकारण, सिक्किमको भारतसँग विलय पछि पारित भएको सरकारी आदेशको प्रकाशमा सन् १९६१ को विनियमावलीको परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा सिक्किम भारतको राज्य भयो र जस बाबत सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा सिक्किममा बसोबास गर्ने सिक्किम प्रजाहरूको नाम समावेश गरिएको थियो, र सिक्किमीस महिलाहरूलाई गैर-सिक्किमीसँग गत १ अप्रिल, २००८ मा वा पछि विवाह गरेकोमा भेदभाव गर्नुहुँदैन, किनभने एक सिक्किमीस महिलाको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता गरेको हुन सक्छ, र त्यस्तो महिलालाई छुट खण्डबाट बहिष्कृत गरिएकोछ। अनि आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गतको प्रावधानको लाभबाट यस्तो वर्गको महिलालाई वञ्चित गर्न सकिँदैन।

६४. वास्तवमा, मेरो विचारमा, यो प्रावधानले स्पष्टीकरणको विपरीत र स्पष्ट रूपमा मनमानी गरेको छ। किनभने यो स्पष्टीकरणले आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को लाभ सबै सिक्किमीहरूलाई दिन चाहन्छ, जसलाई उक्त व्याख्या अन्तर्गत परिभाषित गरिएको छ यस्ता 'व्यक्तिहरू' जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले वा भारत सरकारको आदेश नम्बर २६०३०/३६/९०/इ.सी.इ बमोजिम समावेश गरिएको मिति ७ अगस्ट, १९९० र सम संख्याको आदेश मिति ८ अप्रिल, १९९१ मुताबिक दर्ता गरिएको छ, वा ती व्यक्तिहरू जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन तर यो स्थापित गरिएको छ कि त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबाको त्यही रजिष्टरमा एउटै बुबाको भाइको नाम रेकर्ड गरिएको छ। तसर्थ, गत १ अप्रिल, २००८ पछि सिक्किमीस महिलाले सिक्किमीस वा गैर-सिक्किमीसँग विवाह गरेका भए पनि स्पष्टीकरणको लाभ सबै सिक्किमीस महिलाहरूलाई विस्तार गरिनुपर्छ।

६५. तसर्थ, माथिको छलफललाई ध्यानमा राख्दै, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) को प्रावधानलाई भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ को उल्लङ्घन भएको भन्दै खारिज गरिदैछ।

यस स्पष्टिकरण माथि भएको चुनौती:

६६. आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को उद्देश्यका लागि, 'सिक्किमिस' को अर्थ महत्वपूर्ण छ किनभने यसले केवल एक 'सिक्किमिस' लाई उक्त ऐन अन्तर्गत लाभको हकदार बनाएको छ। यी याचिकाहरूमा पनि यही चुनौती गरिएको छ। उपरोक्त प्रावधानको स्पष्टीकरणमा दिइएको 'सिक्किमिस' अभिव्यक्ति भित्र तीन वर्गका व्यक्तिहरू समावेश भएका छन्: -

क) एक व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ र सिक्किम सब्जेक्ट नियमहरू, १९६१ (सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता), २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले अन्तर्गत राखिएको रजिष्टरमा रेकर्ड गरिएको छ; वा

ख) एक व्यक्ति, जसको नाम भारत सरकारको आदेश नम्बर २६०३०/३६/९० - इ.सी.इ., मिति ७ अगस्त १९९० र ८ अप्रिल, १९९१ को सम संख्याको आदेशको आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गरिएको छ; वा

ग) कुनै अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन, तर त्यस्तो व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुबा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन;

६७. त्यसकारण, यस मामिलाको उद्देश्यका लागि माथि उल्लिखित प्रत्येक नियमवाली, नियमहरू, भारत सरकारका आदेशहरू विश्लेषण गर्न आवश्यक छ किनकि याचिकाकर्ताहरूले आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणमा 'सिक्किमिस' को परिभाषालाई चुनौती दिएका छन्, जो तीन वर्गका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा लाभको हकदारको बारेमा छ।

६८. व्यक्तिहरूको पहिलो श्रेणी ती व्यक्तिहरू हुन् जसको नाम सिक्किम सब्जेक्ट नियमावली, १९६१ अन्तर्गत राखिएको रजिष्टरमा दर्ता गरिएको छ सिक्किम सब्जेक्ट नियमहरू, १९६१ ("१९६१ नियमवाली" र "१९६१ नियमहरू" क्रमशः) मुताबिक।

६८.१. एक व्यक्ति जसको नाम गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ भने, त्यस्ता व्यक्तिलाई सिक्किमिस मानिन्छ। यो सन् १९६१ नियमवाली को १९६१ नियमहरू संग पठित नियम अनुसार हो। सिक्किमको

चोग्यालको अवधिमा लागू भएको सन् १९६१ नियमवालीको अध्ययनमा, यो अवलोकन गरिएको छ कि यी याचिकाकर्ताहरूको सम्बन्धमा नियमवाली (३) सान्दर्भिक छ।

नियमावली (३) निम्न अनुसार छ: -

"३. सिक्किम सब्जेक्ट हुने नियमवालीको प्रारम्भमा हुने समयमा सिक्किम क्षेत्रमा बसोबास गरेका केही व्यक्तिहरू:

(१) प्रत्येक व्यक्ति जो यो नियमवालीको प्रारम्भ हुनु भन्दा पहिले देखिनै सिक्किमको इलाकामा बसोबास गर्दै आएको छन् भने उनलाई सिक्किम सब्जेक्ट मानिन्छ यदि उनी-

(क) सिक्किमको इलाकामा जन्मेको हो र त्यहाँको बासिन्दा हो, वा

(ख) यो नियमवाली प्रारम्भ हुनु भन्दा अगाडी सामान्य रूपमा सिक्किमको इलाकामा पन्ध्र वर्ष भन्दा अगाडी देखि बसोबास गर्दै आएको हो:

(ग) तर पन्ध्र वर्षको उक्त अवधिको गणना गर्दा भारत सरकार अन्तर्गतको सेवाको कारणले उक्त क्षेत्रबाट कुनै पनि अनुपस्थितिलाई बेवास्ता गरिनेछ; वा

(घ) उपधारा (क) वा उपधारा (ख) मा उल्लिखित व्यक्तिको पत्नी वा नाबालिग सन्तान हो।

(ङ) तर यस अन्तर्गत राखिने सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा आफ्नो नाम समावेश गर्दा उसले अरु कुनै देशको नागरिक नभएको घोषणा गर्नुपर्ने छ र नगरेसम्म कुनै व्यक्ति यस नियमवाली अन्तर्गत सिक्किमको प्रजा हुन सक्दैन: र, नाबालक वा अस्वस्थ्य मनको व्यक्तिको पक्षमा निजको अभिभावकले त्यस्तो घोषणा गर्न सक्नेछ।

स्पष्टीकरण: कुनै पनि व्यक्तिलाई सिक्किमको इलाकामा आफ्नो अधिवास भएको मानिने छैन जबसम्म ...

(१) त्यस्तो व्यक्ति जसले सिक्किमलाई आफ्नो स्थायी घर बनाएको छ र आफ्नो पहिलेको देशसँग आफ्नो सम्बन्ध तोडेको छ अनि त्यो देशमा रहेको आफ्नो सम्पत्तिलाई छोडे र वा सिक्किममा अचल सम्पत्ति प्राप्त गरेको छ। तर कुनै व्यक्तिले आफ्नो मूल देशमा भएको आफ्नो सम्पत्ति छोडे तापनि आफ्नो मूल देशमा फर्कने इरादा देखाएर सिक्किममा स्थायी

घर भएको मानिने छैन र त्यस्तो सम्पतिलाई छोडेर मात्र सिक्किममा स्थायी घर प्राप्त गरेको प्रमाण मानिने छैन।

(२) सिक्किममा आफ्नो अधिवास भएको व्यक्तिको पत्नी र नाबालिग छोराछोरीलाई यस धाराको प्रयोजनको लागि सिक्किममा बसोबास गरेको मानिनेछ।

(३) यस खण्ड अन्तर्गत सिक्किमको इलाकामा कुनै व्यक्तिको बसोबास छ कि छैन भन्ने शङ्का भएमा, यस नियमावलीको नियमहरू अनुसार नियुक्त हुने व्यक्तिहरू तथा सम्मिलित बोर्डको सहयोगमा चोग्यालले निर्णय गर्नेछ।"

६८.२. उक्त नियमवालीमा सान्दर्भिक कुरा के छ भने, सन् १९६१ नियमवालीको प्रारम्भ हुनु अघि नै निम्न तीन वर्गका व्यक्तिहरूलाई सिक्किमको इलाकामा बसोबास गर्ने भनिएको छ:-

(क) सिक्किमको इलाकामा जन्मेको र त्यहाँको बासिन्दा भएको व्यक्ति, वा

(ख) यस्तो प्रारम्भ हुनुभन्दा तत्काल अघि पन्ध्र वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि सिक्किमको इलाकामा सामान्य रूपमा बासिन्दा भएको, वा (ग) उपधारा (क) वा उपधारा (ख) मा उल्लिखित व्यक्तिको पत्नी वा नाबालिग सन्तान हो।

६८.३. नियमावली (३) को प्रावधानमा यो भनिएको छ कि नियमवाली (३) अन्तर्गत कुनै व्यक्ति सिक्किम सब्जेक्ट मानिनेछैन "जबसम्म उसले आफ्नो नाम उक्त नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गर्दा आफू अन्य कुनै देशको नागरिक नभएको घोषणा गर्दैन।" अब सिक्किम राज्य गत २६ अप्रिल, १९७५ बाट भारतमा विलय भएको र एक भारतीय राज्य हो भन्ने तथ्यलाई प्रकाशमा राखेर उक्त प्रावधानलाई व्याख्या गरिनु पर्छ। उपरोक्त महत्त्वपूर्ण तथ्यको परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा, नियमवाली (३) को प्रावधानको अर्थ त्यो समयमा आफू अन्य कुनै देशको नागरिक नभएको घोषणा नगरेको व्यक्ति हो भन्ने बुझ्नुपर्छ जब सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा उनको नाम समावेश गर्ने समयमा, उनी मूल रूपमा ब्रिटिश भारत वा भारतको कुनै पनि रियासत वा भारतको संविधान अन्तर्गत बुझिए अनुसार कुनै अन्य क, ख वा ग राज्यको नागरिक भएकाले, सामान्यतया सिक्किमको इलाकामा व्यापार, रोजगारी वा अन्य कुनै पनि उद्देश्यका लागि निवास गरेका थिए, अब त्यस्ता व्यक्तिलाई सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश हुने अधिकार छ। किनभने सिक्किम अब भारतमा विलय भइसकेको छ र भारतको एक राज्य भएको छ। साथै, पहिलेको सिक्किम अर्थात् गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले, सिक्किम राज्य भारतमा विलय भएको

दिन देखि राज्यमा बसोबास गरेका व्यक्तिहरू अब भारतको नागरिक हुनेछन्। तसर्थ, सिक्किमको भूभागलाई भारतीय भूभागको रूपमा समावेश गरेपछि नियमवाली (३) को प्रावधानमा "उनी अरु कुनै देशको नागरिक होइनन्" भन्ने भनाइलाई अब यसरी पढ्नुपर्छ कि भारतका एक नागरिक जो सामान्य रूपमा गत २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किमका बासिन्दा थिए र उनीलाई अलग राखिएको छ। यसले यो संकेत गर्छ कि यदि ब्रिटिश भारत वा यसको स्वतन्त्रता पछि भारतको कुनै अन्य भागबाट कुनै व्यक्ति गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि सिक्किममा बसोबास गरेको थियो भने र संविधान र नागरिकता कानून ऐन, १९५५ को भाग II जुन संसदद्वारा लागू गरिएको थियो र यसको आधारमा भारतको नागरिक बनेको छ, किनकी सिक्किम राज्यको भारतसँग विलय भए अन्तर्गत बनाइएको आदेश मुताबिक, र यदि आजसम्म समावेश गरिएको छैन भने त्यस्ता व्यक्तिलाई अब सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश गरिनुपर्ने हो।

६८.४. त्यसैगरी, सन् १९६१ को नियमावली (४) मा "अन्य कुनै पनि देश" भन्ने अभिव्यक्तिलाई "भारत बाहेक अन्य कुनै पनि देश" भनेर पढ्नुपर्छ। यस्तो व्याख्याद्वारा, सिक्किमको इलाकामा बसोबास गर्ने र भारतको नागरिकता प्राप्त गरेको व्यक्तिले सन् १९६१ नियमहरूद्वारा तोकिएको प्राधिकरणलाई निवेदन दिएर सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता गर्न सकिन्छ, यदि ऊ एक व्यक्ति हो जसको पुर्खाहरू सिक्किमको सब्जेक्ट हुन्।

६८.५. सिक्किममा विदेशीहरूको आगमनलाई रोक्नको लागि, चोग्यालले सन् १९६१ मा यो नियमावली जारी गरेका थिए।

उक्त नियमावली अन्तर्गत:

क) सन् १९६१ नियमवालीको नियमन (३) अन्तर्गत परेका व्यक्तिहरूलाई दर्तामा 'सिक्किम सब्जेक्ट' को रूपमा प्रविष्ट गरिनु पर्ने थियो; र ख) अन्य देशका नागरिक भएका व्यक्तिहरूलाई 'सिक्किम सब्जेक्ट' को रूपमा दर्ता नगरिने जबसम्म उनीहरूले अर्को देशको नागरिकता त्याग्दैनन्। यद्यपि, सिक्किम राज्यको भारतसँग विलय भए पछि, "अन्य कुनै पनि देश" भन्ने अभिव्यक्तिले भारतलाई समावेश गर्दैन किनकि सिक्किमका सबै बासिन्दाहरूको चाहे सिक्किम सब्जेक्ट होस् वा नहोस उनीहरू अब भारतीय नागरिक हुन्। तर 'सिक्किम सब्जेक्ट' शब्दलाई सिक्किमको इलाकामा जन्मेको र त्यहाँ बसोबास गर्ने व्यक्ति र त्यस्ता व्यक्तिको रूपमा परिभाषित गरिएको थियो, तर तथापि, एउटा सर्त थियो कि एक व्यक्ति सन्

१९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्ट हुनेछैन जबसम्म उसले सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा आफ्नो नाम समावेश गर्दा उसले कुनै अन्य देशको नागरिक नभएको घोषणा गरेको छैन। यसको नतिजा यो थियो कि एक भारतीय नागरिक जसका पुर्खाहरू सिक्किममा पुस्तासम्म बसोबास गर्दै आएका थिए उनीहरूले सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा आफूलाई दर्ता गर्ने उद्देश्यले भारतको नागरिकता त्यागनुपर्थ्यो (सिक्किम सन् १९५० देखि जसको संरक्षित राज्य भएको थियो)। यद्यपि, यी नियमहरू जारी गरिए पनि, सन् १९५० को भारत-सिक्किम सन्धि अन्तर्गत उनीहरूको अधिकार सुरक्षित भएकोले भारतीयहरूलाई कुनै फरक व्यवहार गरिएको थिएन।

६८.६. यसैले, यद्यपि, सन् १९६१ नियमहरू संग पठित सन् १९६१ नियमवाली अनुसार, व्यक्तिको नाम गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता गरिनु पर्ने थियो, अहिले नियमवाली (३) को प्रावधानलाई दिइएको व्याख्यालाई ध्यानमा राख्दै र विशेष गरी, सन् १९६१ को नियमवाली (४) मा पनि फेला परेको 'अन्य कुनै देशमा' भन्ने अभिव्यक्तिमा, भविष्यको कट-अफ मिति भारत संघले प्रदान गर्नु पर्थ्यो गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा अघि सिक्किमको इलाकामा बसोबास गरेका भारतीय नागरिकहरू सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा व्यक्तिहरूको नाम दर्तागर्नु सक्षम पार्ने उद्देश्यका लागि कुनै अन्य तरिका बनाएको भए राम्रो हुनेथ्यो। यसलाई अनुमति दिएको छ किनभने गत ७ अगस्ट, १९९० को सरकारी आदेशले गत २६ अप्रिल, १९७५ को तुरुन्तै पहिले सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्ट भएको प्रत्येक व्यक्तिलाई त्यस दिन भारतको नागरिक भएको मानिनेछ। सरकारी आदेश जारी गर्नुको उद्देश्य यो थियो की ती व्यक्तिहरू जो सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा प्रवेश हुन् योग्य थिए तर वास्तविक भूलको कारणले प्रवेश नगरिएका व्यक्तिहरूलाई दर्ता गर्न सक्षम पारिएको थियो र तदनुसार मानिने थियो र सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ अनुसार गत २६ अप्रिल १९७५ देखि भारतका नागरिक बनेका छन्।

६८.७. सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ जसलाई भारत सरकारले जारी गरेको सिक्किम (नागरिकता) संशोधन आदेश, १९८९ द्वारा परिमार्जन गरिएकोले स्पष्ट रूपमा संकेत गर्दछ कि कुनै पनि व्यक्ति जो सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्ट भएको मानिनेछ त्यस्ता व्यक्तिलाई भारतका नागरिक पनि मानिने छ। यसको विपरित, गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने भारतका सबै नागरिकहरूले आयकर ऐन,

१९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) अन्तर्गत छुटको लाभ लिनको लागि सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा आफ्नो नाम दर्ता गर्न सक्षम हुनुपर्छ।

६८.८. यसबाहेक, सिक्किम कार्य परमिट नियमहरू, १९६५ अन्तर्गत सिक्किममा प्रवेश गर्ने प्रत्येक 'विदेशी' ले सिक्किम राज्य भित्र कुनै पनि रोजगारी लिनु अघि मुख्य सचिव वा उहाँद्वारा अधिकृत कुनै पनि अधिकारीबाट कार्य परमिट लिनु आवश्यक थियो। यद्यपि, उपरोक्त नियमहरू अन्तर्गत, 'विदेशी' को परिभाषामा भारतको नागरिक बाहेक सबै विदेशीहरू समावेश थिए। तसर्थ, भारतीय नागरिक वा भारतीय बासिन्दाहरू जो सिक्किममा बसोबास गरिरहेका थिए र सिक्किममा रोजगारी पाएका थिए उनीहरूलाई कार्य अनुमति आवश्यक पर्दैन थियो। उपरोक्त नियमहरूलाई ध्यानमा राख्दै, यो अनुमान गर्न सकिन्छ कि गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि रोजगारीको उद्देश्यले सिक्किममा प्रवेश गर्ने कुनै पनि भारतीय नागरिकलाई विदेशीको रूपमा नभई सिक्किमीहरू जस्तै व्यवहार गरिएको थियो। यो सम्भव छ कि सन् १९६५ को कार्य परमिट नियमहरू अन्तर्गत दिइएको छुटको कारणले गर्दा, भारतीय नागरिक वा बासिन्दाहरूले त्यस समयमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत आफूलाई दर्ता गरेनन्।

६८.९. सिक्किममा भारतीय मूलका बसोबास गर्नेहरूको थोरै प्रतिशत मात्र सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत दर्ता गरिएको छैन र परिणाम स्वरूप उनीहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) को स्पष्टीकरण अन्तर्गत छुटको लाभ प्रदान गरिएको छैन। यो परिस्थितिमा, उत्तरदाता-भारतीय संघले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को व्याख्यालाई संशोधन गरेर गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा अघि सिक्किममा बसोबास गरेका थिए भने, त्यस्ता व्यक्तिलाई पनि आयकर भुक्तानीबाट छुटको लाभ प्राप्त गर्न सक्ने तरिकाहरू र माध्यमहरू माथि विचार गर्नुपर्छ, वा सर्कुलर जारी गरेर त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई उक्त दर्तामा नाम दर्ता गर्ने अवसर दिनुपर्छ।

६८.१०. यसबाहेक, भारत सरकारले सन् १९६१ नियमहरूसँग पठित सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा समावेश नभएका सबै व्यक्तिहरूको नाम दर्तामा समावेश गर्न सक्षम गरेको छ। गत ७ अगस्त, १९९० को भारत सरकारको आदेश पनि एउटा काल्पनिक कथा भएको छ किनभने सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत दर्ता भएका सबै विषयहरू गत २६ अप्रिल, १९७५ मा भारतको नागरिक भएका थिए।

६८.११. गत ०७ अगस्त, १९९० र ०८ अप्रिल, १९९१ को भारत सरकारको आदेश मार्फत सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ताबाट छुटीएका व्यक्तिहरूको दर्ता

विस्तार गर्ने औचित्य सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूको पहिचानमा छ र विभिन्न कारणले सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत दर्ता हुन सकेन। यदि सन् १९६१ नियमहरू अन्तर्गत दर्तामा व्यक्तिहरूको दर्ताको लागि आवासको मापदण्ड आधार भएको छ भने, उही आधारमा, याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरू र सबै समान रूपमा अवस्थित व्यक्तिहरू जो सिक्किममा गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा त्यसभन्दा अघि, जुन दिन सिक्किम भारतमा विलय भएको थियो, त्यसमुताबिक उनीहरूलाई छूटको लाभ दिइनुपर्छ यदी उनीहरूको नामहरू सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता गरिएको छैन भने पनि, ताकि त्यस्ता व्यक्तिहरूमाथि हुने भेदभावलाई हटाउन सकियोस्।

६८.१२. तसर्थ, याचिकाकर्ताहरू र अन्य समान व्यक्तिहरू सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत दर्ता नगरिएका व्यक्तिहरूले अब दर्ता खोज्न सक्छन् र माथिको छलफललाई ध्यानमा राख्दै, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छूट विस्तार गर्नको लागि उक्त दर्ता अन्तर्गत दर्तामा नाम समावेश गर्ने अवसर प्राप्ति को लागि कोशिस गर्न सक्छन्। तसर्थ, याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरू र अन्य समान व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने निर्देशनहरू जारी गरिएको छ।

६९. दोस्रो श्रेणीमा पर्ने व्यक्तिहरू भनेको भारत सरकारको आदेश नम्बर २६०३०/३६/९० - आईसीआई मिति ७ अगस्त, १९९० र ८ अप्रिल, १९९१ को सम संख्याको आदेशको आधारमा सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा नाम दर्ता गरिएको व्यक्तिहरू हुन् र गृह विभाग, सिक्किम सरकार द्वारा गत १६ अगस्त, १९९० मा जारी गरिएको अधिसूचना र मिति ७ अगस्त, १९९० को भारत सरकारको आदेश प्रकाशित भएको थियो:

६९.१. गृह विभाग, सिक्किम सरकार द्वारा जारी गत २१ जुन, १९७५ को अधिसूचना अनुसार, यो घोषणा गरिएको थियो कि गत १६ मई, १९७५ देखिन सिक्किम राज्यमा नागरिकता कानून, १९५५ लागू हुनेछ र नागरिकता नियमहरू, १९५६, माथिको मिति देखि लागू गरियो। वास्तवमा, नागरिकता ऐन, १९५५ को धारा ७ अन्तर्गत प्रदान गरिएको शक्तिहरूको प्रयोगमा, भारत सरकारले सिक्किम (नागरिकता) आदेशलाई सन् १९७५ मा जारी गर्‍यो।

उपरोक्त आदेशको खण्ड (२) बमोजिम:

"प्रत्येक व्यक्ति जो तुरुन्तै, गत अप्रिल २६, १९७५ को दिन अघि देखिन सिक्किम सब्जेक्ट नियमवाली, १९६१ अन्तर्गत सिक्किमका सब्जेक्ट थिए भने त्यस दिन भारतको नागरिक

भएको मानिनेछ।" थप रूपमा, नागरिकता ऐन, १९५५ को धारा ७ द्वारा प्रदान गरिएको शक्तिहरूको प्रयोगमा, भारत सरकारले सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९ को आधारमा सिक्किम नागरिकता आदेश, १९७५ संशोधन गऱ्यो, जसद्वारा सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ को अनुच्छेद २ मा एक प्रावधान थपियो, जुन निम्नानुसार छः "तर उक्त नियमावली अन्तर्गत राखिएको दर्तामा नाम प्रविष्ट गर्न योग्य भएको तर कुनै वास्तविक छुटका कारण प्रविष्ट नगरिएको कुनै व्यक्तिलाई पनि केन्द्र सरकारले तोकेको खण्डमा त्यस दिन भारतको नागरिक भएको मानिन सक्छ"।

६९.२. भारत सरकारको आदेश संख्या २६०३०/६९/८८-इ.सी.इ द्वारा गत २० मार्च, १९८९ मा जारी अधिसूचना अनुसार सिक्किम नागरिकता (संशोधन) आदेश, १९८९, लाई गत २० मार्च, १९८९ को सर्तमा वास्तविक भूलको मामिलाहरूलाई विचार गर्नको लागि एक समिति गठन गरिएको थियो। थप रूपमा, यस आदेशद्वारा, सिक्किम सब्जेक्टहरूमा दर्ता गर्न छोडिएका व्यक्तिहरूको नामलाई विचार गर्न मापदण्डको रूपमा दिशानिर्देशहरू जारी गरिएको थियो।

उक्त मापदण्ड निम्नानुसार रहेको छः-

"एम.ह.ए.को अनुलग्नक आदेश नम्बर २६०३०/६९/८८-इ.सी.इ मिति २०.०३.१९८९ को दिशानिर्देशहरू

- क. एक व्यक्ति जसको प्राकृतिक वंशजको नाम सिक्किम सब्जेक्ट दर्तामा छ।
- ख. गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि सिक्किम भित्रको कृषि भूमि वा ग्रामीण सम्पत्तिमा स्वामित्व वा भाडामा लिएको अधिकार भएको व्यक्ति, र उसको प्राकृतिक सन्तान।
- ग. गत २६ अप्रिल, १९७५ अघिको सबैभन्दा प्रारम्भिक मतदाता सूचीमा नाम समावेश भएका व्यक्तिहरू र उहाँका प्राकृतिक सन्तानहरू।
- घ. गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले नियमित सरकारी जागिर धारण गरेको व्यक्तिले र उहाले गैर-विषय सम्बन्धी 'अपवाद' खण्ड अन्तर्गत नियुक्ति गरेको छैन भने; र उहाँका प्राकृतिक सन्तानहरू।
- ङ. गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि अधिसूचित बजार क्षेत्र बाहिर व्यापार इजाजतपत्र धारक र उनको प्राकृतिक सन्तानहरू।
- च. उहाले कार्य परमिटको आधारमा सिक्किमको इलाकामा प्रवेश गरेको हुनुहुँदैन।
- छ. उहाले अरु कुनै देशको नागरिकता लिएको हुनुहुँदैन।

ज. उहाले सक्षम अधिकारीद्वारा जारी भएको दर्ता प्रमाणपत्रको आधारमा शरणार्थीको हैसियत धारण गरेको हुनुहुँदैन।

(क) देखि (ङ) सम्म एकल वा सामूहिक रूपमा तोकिएका मापदण्डहरूलाई नागरिकता प्रदान गर्नको लागि निर्णायक प्रमाणको रूपमा मान्नुहुँदैन, तर (च), (छ) र (ज) मा भएका मापदण्डहरूको आधारमा छानबिन गर्नुपर्नेछ।

६९.३. थप रूपमा, भारत सरकारले गत ८ अप्रिल, १९९१ मा आदेश नम्बर २६०३०/३६/९०-इ.सी.इ. मार्फत अधिसूचना जारी गर्‍यो र उक्त आदेशले बताउँछ कि सन् १९६१ नियमवाली अनुसार त्यहाँ गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किम सब्जेक्टको रूपमा दर्ता गर्न योग्य व्यक्तिहरूको ठूलो संख्या थियो, र उनीहरूलाई वास्तविक भूलको कारणले त्यसरी प्रविष्ट गरिएको थिएन। वास्तविक भूलको उक्त घटनाहरूको समीक्षा गरियो र ७३,४३१ व्यक्तिहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्टको दर्तामा समावेश गर्नको लागि योग्य मानिएको भनी सिफारिस गरियो। भारत सरकारको गृह मन्त्रालयले मामिलाहरू विचार गरेपछि पत्ता लगायो कि ३३,३४८ व्यक्तिहरू सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता अन्तर्गत दर्ता हुन योग्य थिए र उनीहरूलाई सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ अनुसार गत २६ अप्रिल १९७५ देखि भारतको नागरिक भएको मानिन्छ।

६९.४. गत ७ अगस्ट, १९९० र ८ अप्रिल, १९९१ को उपरोक्त सरकारी आदेशहरूको आधारमा यो स्पष्ट छ कि जो व्यक्तिहरू गत २६ अप्रिल, १९७५ अघि तुरुन्तै सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता गर्न योग्य थिए, तर वास्तविक भूलको कारण उनीहरूको दर्ता गरिएको थिएन, र उक्त दर्तामा उल्लेखित सरकारी आदेशको आधारमा भारतको नागरिकको रूपमा र छुटको लाभको हकदारको रूपमा दर्ता गर्नुपर्नेछ। यस प्रकार, सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता भएका सबै व्यक्तिहरू भारत सरकारको माथिको आदेशको आधारमा भारतको नागरिक भए। तसर्थ, भारतको नागरिक बन्नको लागि, एक व्यक्ति सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता भएको हुनुपर्दछ। उक्त दर्ता अन्तर्गत दर्ता भएका त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई आयकर भुक्तानीबाट छुटको फाइदा लिन सक्षम बनाउँछ। तर याचिकाकर्ताहरू जस्ता व्यक्तिहरू र सबै समान स्थिति भएका व्यक्तिहरू हालसम्म उनीहरूको नाम उक्त दर्तामा दर्ता नभएकाले छुटको लाभको हकदार छैनन्।

६९.५. यसबाहेक, सिक्किम कार्य परमिट नियमहरू, १९६५ अन्तर्गत पनि, एक भारतीय नागरिकलाई सिक्किममा विदेशी मानिदैन थियो। तसर्थ, गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गर्ने सबै भारतीय नागरिकहरूलाई आयकर ऐन, १९६१ अन्तर्गत छुट खण्डको लाभ दिइनुपर्छ। यो गत २६ अप्रिल, १९७५ भन्दा पहिले सिक्किममा बसोबास गर्ने / बसोबास गर्ने भारतीय नागरिकहरू बीचको असमानता हटाउनको लागि हो। तसर्थ, भारतको संविधानको लेखहरू १४ र १५ अन्तर्गत स्पष्टीकरणलाई उल्लङ्घनकारी हुनुबाट बचाउन यस सम्बन्धमा निर्देशन जारी गरिएको हो।

७०. तेस्रो श्रेणीका व्यक्तिहरू ती हुन्, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन, तर त्यस्तो व्यक्तिहरूको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम त्यो दर्तामा दर्ता गरिएको छ भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन।

७०.१. यी वर्गका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा, उनीहरूको बाबु वा श्रीमान् वा बुवा हजुरबुबा वा एउटै बुबाको भाइको नाम दर्तामा लेखिएको छ भनी शङ्का नगरी प्रमाणित गर्न आवश्यक छ। यस्तो अवस्थामा, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) को प्रयोजनको लागि, सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा एक व्यक्तिको नाम देखा नपरे पनि, उ सिक्किमेवासी हो भने उक्त ऐनको प्रावधानको लाभको हकदार हुनेछन्। यो पूर्वजहरूको अधिवास वा व्यक्तिको घनिष्ठ सम्बन्धको अवधारणाको आधारमा हो। तसर्थ, छुट खण्डको लाभ लिनको लागि त्यस्ता वर्गका व्यक्तिहरूलाई पनि समावेश गरिन्छ।

७१. स्पष्टीकरणको विश्लेषणमा, यो प्रकट हुनेछ कि सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता एक सिक्किमीसलाई आयकर ऐन, १९६१ अन्तर्गत आयकर भुक्तानीबाट छुट दिने आधार हो। तसर्थ, भारत सरकारले गत २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किमलाई भारतमा राज्यको रूपमा विलय गरेपछि पनि गत ७ अगस्ट, १९९० र ८ अप्रिल, १९९१ को सरकारी आदेश जारी गरेर व्यक्तिहरूको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा दर्ता गर्ने अवसरहरू विस्तार गरेको छ। यसबाहेक, व्यक्तिहरूको नाम जो सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन तर यो निस्सन्देह स्थापित छ कि त्यस्ता व्यक्तिको बुबा वा पति वा बुवा हजुरबा वा एउटै बुबाको दाजुको नाम त्यो दर्तामा रेकर्ड गरिएको छ भने, त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई उक्त दर्तामा पनि समावेश गर्न सकिन्छ। तसर्थ, अहिलेसम्म, यदि कुनै व्यक्तिको नाम दर्तामा प्रविष्ट गरिएको छैन भने, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणको खण्ड (iii) को आधारमा त्यस्तो व्यक्तिको नाम दर्तामा प्रविष्ट गर्न सकिन्छ। स्पष्टीकरणको खण्ड (iii) जुन सर्वव्यापी खण्डको

प्रकृतिमा छ, आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गतको छुटको लाभ सबै सिक्किमहरूलाई सर्तहरू अनुसार प्रदान गर्ने उद्देश्य हो र त्यसमा उल्लेख छ कि दर्तामा नाम नहुने व्यक्तिहरूलाई उपरोक्त व्यवस्था बमोजिम आयकर तिर्ने छुटको लाभ लिनको लागि उक्त दर्तामा आफ्नो नाम दर्ता गराउने अवसर उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

७२. तसर्थ, यसको उद्देश्य सिक्किममा बसोबास गर्ने सिक्किमहरूलाई मात्र आयकर भुक्तानीबाट छुट प्रदान गर्नु हो जुन १९६१ नियमवाली वा गत ७ अगस्ट, १९९० वा ८ अप्रिल, १९९१ को सरकारी आदेशको आधारमा भारत सरकारले जारी गरेको थियो, जो फेरि सन् १९६१ को नियमवालीमा आधारित छ। तसर्थ, स्पष्टीकरणको खण्ड (iii) अन्तर्गत, आयकर ऐन, १९६१ को उक्त खण्डको दायरा भित्र पर्ने व्यक्तिहरूलाई आफ्नो नाम दर्ता नभएको खण्डमा दर्ता गराउने अवसर प्रदान गर्नु पर्नेछ।

७३. यद्यपि, मेरो विचारमा, यस स्पष्टीकरणले तीन खण्डहरू भित्र पर्ने सिक्किमीस व्यक्तिहरूलाई मात्र छुटको निमित्त सीमित गर्दछ, यस छुटको उद्देश्य सिक्किममा बसोबास गर्नेहरूलाई वा सन् १९६१ नियमवाली वा माथि उल्लिखित सरकारी आदेशहरू अनुसार सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूलाई छुट दिनु हो। सन् १९६१ को नियमवाली खारेज भए पनि, उक्त नियमवाली अन्तर्गत राखिएको सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्ता, जसले एक पवित्रता प्राप्त गरेको थियो, र त्यो छुट दिनको आधार भएको छ, र विशेष गरी आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) को स्पष्टीकरणको खण्ड (iii) को रूपमा। यसले स्पष्टीकरणको दायरा बाहिर पर्ने सबै व्यक्तिहरूलाई छुट दिइने छैन भन्ने संकेत गर्दछ। त्यसपछि, याचिककर्ताहरू र त्यस्तै अन्य व्यक्तिहरू विरुद्ध भेदभावका प्रश्नहरू उठ्नेछन्।

७४. भारतको नागरिक बनेका र गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गरेका व्यक्तिहरू पनि दर्ता र छुटको लाभको हकदार छन्। तसर्थ, मेरो विचारमा, गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गर्ने र त्यसपछि भारतको नागरिक बनेका सबै व्यक्तिहरू आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अनुसार आयकर भुक्तानीबाट छुट पाउने हकदार छन्।

७५. तर्क यो छ कि, सिक्किम भारतमा विलय भयो र सन् १९७५ मा भारत भित्रको एउटा राज्य भयो र भारतको संविधानको लेख ३७१-एफको आधारमा यसलाई विशेष दर्जा दिइएको थियो। यसको मतलब यो होइन कि सिक्किममा बसोबास गर्ने सबै व्यक्तिहरू जसलाई

भारतको नागरिकको रूपमा व्यवहार गरिएको छ उनीहरूलाई छुटको हक छ। स्पष्टीकरणको तीनवटा उपधारा भित्र पर्ने व्यक्तिहरूलाई मात्र छुटको हक छ। तसर्थ, स्पष्टीकरणलाई आयकर ऐन, १९६१ अन्तर्गत आयकरको भुक्तानीबाट छुट दिने उद्देश्यका लागि "सिक्किमीस" अभिव्यक्तिको परिभाषाको प्रकृतिमा भएकोले कडाइका साथ व्याख्या गरिनुपर्छ। यद्यपि, छुटलाई गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गर्ने र त्यसपछि भारतको नागरिक बनेका सबै व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने विस्तार गरिनुपर्छ। यसको अर्थ हो, भारतका अन्य सबै नागरिकहरू जो माथि व्याख्या गरिए अनुसार व्याख्याको दायराभित्र पर्दैनन् र गत २६ अप्रिल, १९७५ पछि सिक्किम राज्यमा बसोबास गरिसकेका छन्, उनीहरूले आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छुटको लाभ पाउने छैनन्।

७६. माथिको व्याख्यालाई ध्यानमा राख्दै, मेरो विचारमा, स्पष्टीकरणलाई भारतीय संविधानको लेखहरू १४ वा १५ को उल्लङ्घन हुनबाट बचाउनु पर्छ, र स्पष्टीकरणको तीनवटा खण्डहरूमा औचित्य छ जुन एक उचित वर्गीकरण हो जसमा प्राप्त गर्न खोजिएको वस्तुसँग सम्बन्ध छ, जुन आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० को खण्ड (२६एएए) को स्पष्टीकरणको सर्तमा 'सिक्किमीस' भनी योग्य हुने व्यक्तिहरूलाई मात्र आयकर भुक्तानीबाट छुट दिनु हो। तसर्थ, उक्त उपधारा भित्र नपरेको व्यक्तिले उक्त छुटको हकदार हुने छैन। यद्यपि सिक्किममा बसोबास गर्नेहरूको सम्बन्धमा यो भेदभावपूर्ण हुनेछ जो सन् १९६१ नियमवालीको घोषणा पछि र गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गर्दै आएका थिए, जब सिक्किम भारतमा विलय भएको थियो। तर जो उक्त मिति भन्दा पहिले सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू, मेरो विचारमा, तिनीहरू पनि धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छुटको हकदार छन्। मेरो विचारमा, तिनीहरू पनि धारा १० (२६एएए) अन्तर्गत छुटको हकदार छन्। तसर्थ, यस सम्बन्धमा व्यवस्थापिकाको रिक्तता भर्ने निर्देशन जारी गरि स्पष्टीकरणमा संशोधन गर्न आवश्यक छ। यद्यपि, गत २६ अप्रिल, १९७५ पछि सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले आयकर भुक्तानीबाट छुटको लाभको हकदार हुनेछैनन्।

७७. यस न्यायलयले विगतका अवसरहरूमा विधायी शून्यताका क्षेत्रमा पनि नागरिकको अधिकार लागू गर्न खोजेको छ। [उदाहरणका लागि, *विशाका र अन्यहरू बनाम राजस्थान राज्य, ए.इ.आर. १९९७ एससी ३०११*] यस उद्देश्यका लागि, भारतको संविधानको लेख १४२ को आह्वान गरिएको छ र खाली ठाउँ भर्नेको लागि घोषित कानूनलाई यस न्यायलयले लेख १४१ अन्तर्गत घोषित कानून मानेको छ, जबसम्म उचित कानून बन्दैन। तसर्थ, आयकर

ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को व्याख्यालाई यस्तो संशोधन नभएसम्म निर्देशन दिइनुदैंछ की, गत २६ अप्रिल, १९७५ सम्म सिक्किममा बसोबास गर्ने सबै व्यक्तिहरू उक्त प्रावधान अन्तर्गत छुटको हकदार हुनेछन्। संविधानको लेख १४२ बमोजिम अधिकारको प्रयोग गर्दै यो निर्देशन जारी गरिएको हो कि सिक्किमीहरू माथिको वर्गको सम्बन्धमा भेदभाव र असमानता हटाउनको लागि, जो पछि गत २६ अप्रिल, १९७५ देखि भारतको नागरिक बनेका हुन् र स्पष्टीकरणलाई असंवैधानिक हुनबाट जोगाउन त्यस्ता व्यक्तिहरू जो सिक्किममा सानो प्रतिशत मा छन् र जो छुटको हकदार पनि छन्। आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) को स्पष्टीकरणलाई हटाउनुको सट्टा यस्तो दृष्टिकोण अपनाइँदैछ नत्रभने अहिले योग्य भएका व्यक्तिहरूको वर्गलाई पनि असर पर्नेछ।

७८. अतः संशोधन नभएसम्म, निम्न खण्डलाई आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) को व्याख्याको एक भागको रूपमा पढ्नुपर्छ, सम्भवतः यसको उप-खण्ड (iv) को रूपमा:

"(iv) कुनै अन्य व्यक्ति, जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन तर यस्तो व्यक्ति गत २६ अप्रिल १९७५ वा त्यसभन्दा अघि सिक्किममा बसोबास गरेको पुष्टि भएको छ।"

यो प्रावधानले भारतमा विलय भएको दिन अर्थात गत २६ अप्रिल, १९७५ मा सिक्किममा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूलाई छुटको लाभ विस्तार गर्नेछ।

७९. नतिजामा, यी रिट याचिकाहरू निम्न सर्तहरूमा निलम्बन गरिन्छः

i) वर्तमानमा आयकर छुटको लाभ सिक्किमीहरूलाई मात्र सीमित छ जो आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणको तीन खण्ड भित्र पर्छन्, वा ती व्यक्तिहरू जो सिक्किममा बसोबास गर्छन्, वा सिक्किमीस हुन् जसलाई सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत समावेश गरिएको छ।

ii) सिक्किम (नागरिकता) आदेश, १९७५ को सन्दर्भमा सिक्किम (नागरिकता) संशोधन आदेश, १९८९ द्वारा संशोधित, भारत सरकार द्वारा जारी कुनै पनि व्यक्ति जो सन् १९६१ नियमवाली अन्तर्गत सिक्किम सब्जेक्ट भएको थियो, र गत २६ अप्रिल १९७५ बाट लागू हुने गरी भारतको नागरिक मानिने थियो।

यसको मुताबिक, यो मानिएको छ कि सिक्किम भारतमा विलय भएको दिन अर्थात गत २६ अप्रिल, १९७५ मा बसोबास गर्ने भारतका सबै नागरिकहरूलाई स्पष्टीकरण अन्तर्गत

समावेश गर्नुपर्छ ताकी आयकर ऐन, १९६१ को धारा १०(२६एएए) अन्तर्गतको छुटको लाभ उनीहरूले प्राप्त गर्न सकुन।

iii) भारतीय संघले आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को व्याख्यामा संशोधन गर्नेछ, त्यसैले गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा अघि सिक्किममा बसोबास गर्ने सबै भारतीय नागरिकहरूलाई आयकरको भुक्तानीबाट छुट विस्तार गर्ने प्रावधानलाई उपयुक्त रूपमा समावेश गर्नको लागि। यस्तो निर्देशन दिएको कारण असंवैधानिकताबाट व्याख्यालाई बचाउनु हो र मामिलाको तथ्यहरू र परिस्थितिहरूमा समानता सुनिश्चित गर्नहो।

iv) आयकर ऐन, १९६१ को धारा १० (२६एएए) को स्पष्टीकरणको लागि संसदले यस्तो संशोधन नगरेसम्म, कुनै पनि व्यक्ति जसको नाम सिक्किम सब्जेक्टहरूको दर्तामा देखा पर्दैन तर यो स्थापित छ कि त्यस्तो व्यक्ति गत २६ अप्रिल, १९७५ मा वा अघि सिक्किममा बसोबास गरेको थियो भने, उनीहरू छुटको लाभको हकदार हुनेछन्। यो निर्देशन संविधानको लेख १४२ अन्तर्गतको अधिकारको प्रयोग गरी जारी गरिएको छ ताकि सिक्किमीहरूको उपरोक्त श्रेणीको सम्बन्धमा भेदभाव र असमानता हटाउन सकियोस्, जो पछि गत २६ अप्रिल, १९७५ देखि भारतको नागरिक बनेका छन् र स्पष्टीकरणलाई सिक्किमीहरूको थोरै प्रतिशत को रूपमा रहेका त्यस्ता व्यक्तिहरूको तुलनामा असंवैधानिक हुनबाट बचाउनका लागि जारी गरिएको छ।

v) धारा १० (२६एएए) को प्रावधान, जहाँसम्म यसले छुट प्राप्त श्रेणीबाट बाहिर राख्छ, "एक सिक्किमीस महिला जसले गत १ अप्रिल, २००८ पछि गैर-सिक्किमीस पुरुषसँग विवाह गर्छिन्" यस द्वारा भारतीय संविधानको लेखहरू १४, १५ र २१ को विपरीत भएको कारणले यसलाई खारिज गरिन्दैछ।

पक्षहरूले आ-आफ्नो खर्च बेहोर्नेछन्।

..... जे

[बी.वी. नगराथना]

नयाँ दिल्ली;

१३ जनवरी २०२३।